

Інститут археології
Національної академії наук України
Київський університет ім. Бориса Грінченка
Науково-дослідна лабораторія археології

*Віталій РУДЬ, Станіслав ФЕДОРОВ,
Ольга ЗАЙЦЕВА*

**Звіт про
роботу Східноподільської археологічної експедиції на території
Вінницької області у 2014-2016 роках**

Дозвільні документи Рудя Віталія Сергійовича:

Відкритий лист №188/00393 від 27.05.2014 р.

Дозвіл № 22-319/14 від 27.06.2014 р.

Відкритий лист №014/00474 від 20.01.2015 р.

Дозвіл № 22-002/14 від 27.02.2015 р.

Відкритий лист №095/00815 від 26.01.2016 р.

Дозвіл № 22-107/16 від 24.03.2016 р.

Зміст

Вступ	3
1. Поселення трипільської культури етапу СІ обстежені у 2014 році	6
1.1. Вишенька	6
1.2. Глинське І	9
1.3. Кривецьке	12
2. Різночасові поселення трипільської культури обстежені у 2015 році	15
2.1. Війтівка	15
2.2. Гарячківка ІІ	20
2.3. Глинське ІІ	22
2.4. Городківка ІІ	23
2.5. Дахталія	26
2.6. Заболотне	30
2.7. Кислицьке	33
2.8. Красносілка ІІ	38
2.9. Кринички-Ферма	40
2.10. Луги-Коліно	42
2.11. Мар'янівське	45
2.12. Мар'янівка	47
2.13. Михайлівка	49
2.14. Новоукраїнка	52
2.15. Ольгопіль	53
2.16. Стратіївка	56
2.17. Тернівка	59
2.18. Тростянчик	61
3. Обстеження поселення Тростянчик-Бучак у 2016 році	77
Висновки	79
Джерела та література	80
Список рисунків	85
Альбом	89

Вступ

Східноподільська археологічна експедиція (СПАЕ) Інституту археології НАН України створена у 2014 р. з метою польових досліджень пам'яток культурного комплексу Кукутень-Трипілля (КККТ) на території Східного Поділля. Протягом перших трьох років діяльності основні роботи СПАЕ були зосереджені в південно-східних районах Вінницької області: Чечельницький, Бершадський, Крижопільський, Томашпільський, Тростянецький. Різноманітні роботи проведено на 23 поселеннях трипільської культури. Результати досліджень по 22 пам'ятках (табл. 1, рис. 1) представлено у цьому звіті. Результати досліджень на поселенні Білий Камінь представлено окремим звітом.

Більшість польових та камеральних робіт проведено авторами представленого звіту. Неоціненну допомогу під час обробки матеріалів розвідок надав Віктор Косаківський, за що автори висловлюють йому щирю вдячність. Керівник експедиції – молодший науковий співробітник відділу археології енеоліту та бронзової доби Інституту археології НАНУ Віталій Рудь.

Дозвільні документи для проведення розвідок із правом шурфування видано на керівника СПАЕ Рудя Віталія Сергійовича: Відкритий лист ІА НАНУ №188/00393 від 27.05.2014 р. та Дозвіл Міністерства культури України № 22-319/14 від 27.06.2014 р., а також Відкритий лист ІА НАНУ №014/00474 від 20.01.2015 р. та Дозвіл Міністерства культури України № 22-002/14 від 27.02.2015 р. і Відкритий лист ІА НАНУ №095/00815 від 26.01.2016 р. та Дозвіл Міністерства культури України № 22-107/16 від 24.03.2016 р.

Табл. 1. Список обстежених поселень трипільської культури (рис. 1) на території Вінницької області протягом 2014-2016 років.

	Назва поселення	Адміністративна прив'язка ¹	Етап Трипільля	Дата обстеження	Характер робіт
<i>Вінницька область</i>					
1.	Вишенька	Чечельницька селищна рада, Чечельницький р-н	СІ	червень, 2014	ЗПМ ² +Ш ³
2.	Війтівка	Сумівська с/р, Бершадський р-н	СІ	вересень, 2015	ЗПМ
3.	Гарячківка II	с. Гарячківка, Крижопільський р-н	СІІ	травень, 2015	ЗПМ
4.	Глинське I	с. Глинське, П'ятківська с/р, Бершадський р-н	СІ	червень, 2014; вересень, 2015	ЗПМ
5.	Глинське II	с. Глинське, П'ятківська с/р, Бершадський р-н	СІ	вересень, 2015	ЗПМ
6.	Городківка II	с. Городківка, Крижопільський р-н	СІІ	травень, 2015	ЗПМ+Ш
7.	Дахталія	с. Дахталія, Крижопільський р-н	ВІІ-СІ	травень, 2015	ЗПМ+Ш
8.	Заболотне	Тернівська с/р, Крижопільський р-н	ВІ-ВІІ	травень, 2015	ЗПМ
9.	Кислицьке	с. Кислицьке, Томашпільський р-н	ВІ-ВІІ	травень, 2015	ЗПМ+Ш
10.	Красносілка II	с. Красносілка, Крижопільський р-н	СІІ	травень, 2015	ЗПМ
11.	Кривецьке	с. Тартак, Чечельницький р-н	СІ	червень, 2014	ЗПМ+Ш
12.	Кринички-Ферма	с. Кринички, Андріяшівська с/р, Крижопільський р-н	СІІ	травень, 2015	ЗПМ
13.	Луги-Коліно	с. Луги, Чечельницький р-н	СІ	вересень, 2015	ЗПМ
14.	Мар'янівське	с-ще. Мар'янівське, Дахталійська с/р, Крижопільський р-н	ВІ-ВІІ	травень, 2015	ЗПМ
15.	Мар'янівка	с. Мар'янівка, Дахталійська с/р, Крижопільський р-н	ВІІ-СІ (?)	травень, 2015	ЗПМ
16.	Михайлівка	с. Михайлівка, Бершадський р-н	ВІ-ВІІ	вересень, 2015	ЗПМ
17.	Новоукраїнка	с. Новоукраїнка, Поповогребельська с/р, Чечельницький р-н	ВІІ-СІ (?)	вересень, 2015	Огляд
18.	Ольгопіль	Демівська с/р, Чечельницький р-н	СІ	вересень, 2015	ЗПМ+Ш

¹ Дані отримано з Геопорталу адміністративно-територіального устрою України, адреса ресурсу <http://atu.minregion.gov.ua/>, дата звернення 25.09.2017 р., 04.06.2018 р.

² ЗПМ - Збір підйомного матеріалу

³ Ш - Шурфування

19.	Стратіївка	Поповогребельська с/р, Чечельницький р-н	СІ	вересень, 2015	ЗПМ+Ш
20.	Тернівка	с. Тернівка, Крижопільський р-н	ВІ-ВІІ	травень, 2015	ЗПМ
21.	Тростянчик	с. Тростянчик, Тростянецький р-н	ВІІ	травень, липень, вересень, 2015	ЗПМ+Ш
22.	Тростянчик- Бучак	с. Тростянчик, Тростянецький р-н	ВІІ	травень 2016	ЗПМ

1. Поселення трипільської культури етапу СІ обстежені у 2014 році

1.1. Вишенька

Двошарове поселення трипільської культури етапу СІ та черняхівської культури.

Історія досліджень

Поселення відкрито у 80-х рр. ХХ ст. В. А. Косаківським (Косаківський 1989а, с. 10; 1989б). З того часу і до 2011 р. неодноразово обстежена ним. Огляд пам'ятки та шурфування на трипільському поселенні у червні 2014 р. проведено СПАЕ, за участі В. С. Рудя, С. С. Федорова та О. В. Зайцевої.

Географічне розташування

Поселення (рис. 2) розташоване за 1,65 км на північний захід від с. Анютине, в ур. Вишенька, на землях чечельницької селищної ради. Займає південно-західну частину мису, який із заходу обмежений балкою, а з півдня лівим берегом ставка утвореного на безіменному струмку, який в районі с. Стратіївка впадає в р. Бритавка зліва (струмок→Бритавка→Савранка→Південний Буг). Майже уся площа пам'ятки, яка очевидно не перевищує 5-7 га, покрита давно закинутим, порослим чагарниками, фруктовим садом. Схил мису переважно має південно-східну експозицію. Географічні координати поселення: 48.181195, 29.202192.

Матеріали черняхівської культури поширені на західному схилі мису, в долині балки та вздовж лівого берега струмка.

Дані про архітектуру

Шурфом №1 (2×2 м) досліджено частину споруди №1 (рис. 3) в західному краю поселення.

Культурний шар в межах шурфу перекритий чорноземом (1001) із значною кількістю фрагментів обмазки розмірами до 3 см та глиняної крихти. Завал будівлі (1003) розчищено на глибині 0,25-0,3 м від сучасної поверхні. Він утворений різнотиповими фрагментами обпаленої глини та покривав практично всю площу шурфу, за виключенням смуги шириною 20-30 см в південній

частині). Залягав на межі чорнозему та суглинку (1002) максимальною потужністю 5-7 см.

Більшість фрагментів обмазки поганої збереженості – крихкі. Переважно в північній частині шурфу розчищено розрізнені фрагменти обмазки в ошлакованому стані. Серед обмазки різних відтінків цегельного кольору, посереднього випалу та із рослинною домішкою виділено три типи. До першого типу (1003а) відносимо фрагменти аморфні, невеликих розмірів (часто у формі крихти), які утворюють більше 90 % «площадки». Другий тип (1003b) – окремі фрагменти, які мають знівельовану поверхню тонким шаром відмуленої глини та пофарбовану в темно-червоний колір. З протилежної сторони фрагментів – відбитки тонких прутиків. До третього типу (1003с) належать фрагменти із середньою площею 8×11 см, при товщині 4-5 см, які мали недбало заглажену поверхню, зосередженні групами із кількох фрагментів в різних частинах шурфу.

По всьому шурфу знайдено окремі фрагменти глиняної вимостки. В одному випадку це фрагменти плиток із висотою 35-40 мм, поверхня яких рівна та має сліди покриття тонким шаром на кшталт ангобу на посудинах, який знівельював мікропори поверхні. Вимостка виготовлена із погано вимішаної глини, внаслідок чого шматки мають крихку структуру. В інших випадках маємо фрагменти закраїн, які демонструють, що висота конструкції була вище 43 мм. Поверхня фрагментів знову ж таки рівна та покрита темно-червоною фарбою. Відносно рівною є також і нижня поверхня фрагментів, що може свідчити про спорудження вимостки на попередньо нанесеному шарі глини, чи на дерев'яному каркасі. Для спорудження вимостки використано глину із домішкою піску.

Розбір архітектурних залишків будівлі не проведено.

Шурфом досліджено частину глинобитної наземної споруди трипільської культури, яка значно поруйнована сільськогосподарськими роботами. Внаслідок цього інтерпретація об'єкта ускладнена. Вважаємо, що фрагменти обмазки 1003а є залишками перекриття другого поверху та стін. Окремі

фрагменти стін (1003b) були пофарбовані в червоний колір. Вимостка, схоже, є деталлю інтер'єру, що була розміщена на другому поверсі. Фрагменти 1003c є рештками платформи – перекриття земляного поверху.

Характеристика знахідок

В шурфі 1 знайдено 24 фрагменти «столового» посуду (рис. 4). Одинадцять із них розписані чорною (темно-коричневою) фарбою. Для виготовлення посудин використано озалізовані глини із домішуванням ледь помітних зерен вапняку та шамоту, або тільки вапняку. Колір черепка після випалу яскраво-помаранчевий. За формами маємо гострореберні кубки, зрізано-конічні миски із потовщеними вінцями, а також широкогорлі та вузькогорлі біконічні посудини (в окремих випадках, можливо, і ропоподібні) із округлими плічками та різко-профільованими вінцями, біноклеподібна посудина із зрізано-конічної форми раструбом.

Для розпису біконічних посудин використано, як хвилеподібну схему в нижній та верхній частинах якої розташовані овали («медальйони») із стрічок ліній різної ширини, так і схему тангентенкрайсбанд – в основі якої такі ж овали. Один із кубків орнаментовано простою метопою схемою нанесену паралельними лініями. На іншому кубку збереглася лише тонка горизонтальна лінія розміщена під вінцем посудини. Раструб біноклеподібної посудини розписаний всередині кометоподібною схемою.

Хронологія

Нечисленний керамічний матеріал з поселення Вишенька має низку аналогій серед поселень чечельницької групи. Йдеться про форми та орнаmentaцію кубків, ріпоподібних, широкогорлих та вузькогорлих біконічних посудин, до прикладу з поселень Чечельник (Косаківський 1990, рис. 2-3), Кривецьке (Косаківський 2008, 94). Отже, знайдений нами матеріал з шурфу 1 не суперечить висновку В. А. Косаківського про належність пам'ятки Вишенька до чечельницької локальної групи (Косаківський 1993, 108), до фаз її розвитку, які існували на етапі СІ Трипілля.

1.2. Глинське I

Двошарове поселення трипільської культури етапу СІ та черняхівської культури.

Історія досліджень

Територія пам'ятки вперше обстежена завідувачем Тульчинського округового музею І. Ч. Зборовським в липні 1929 р. Місцевість в той час мала назву «Архипова левада», а ще раніше – «Дрижків кут». Дослідник провів рекогносцировку після повідомлення жительки с. П'ятківка (Бершадський р-н, Вінницька обл.), що на полях «знаходяться в великій кількості такі ж самі черепки, які вона бачила на місці розкопів у с. Білому Каміні⁴» (Щоденник розвідок... 3/90, 8-9). В процесі обстежень І. Ч. Зборовський виявив лише кераміку черняхівської культури. Назва пам'ятки утвердилася в літературі Пятківка–Архипова левада (Яненко 2016, 342).

Повторне обстеження пам'ятки розвідкою СПАЕ здійснене у червні 2014 р. (Рудь та ін. 2015е, с. 20) та у вересні 2015 р. Тоді В. С. Рудь та С. С. Федоров здійснили збір підйомного матеріалу та визначили площу його поширення. За результатами робіт І. Ч. Зборовського назва пам'ятки утвердилася в літературі Пятківка–Архипова левада (Яненко 2016, 342), ми ж, не володіючи на час розвідки цією інформацією, назвали поселення за найближчим населеним пунктом – с. Глинське.

Географічне розташування

Підйомний матеріал трипільської культури виявлено на східному краю невисокого плато, яке різко підвищується над заплавою лівого берега р. Дохна (Дохна→Південний Буг) на висоту бл. 5-7 м. Навпроти пам'ятки, на правому березі річки, розташовані садиби жителів с. Глинське. До найближчих будинків цього ж села, що знаходяться по ліву сторону річки – відстань у 0,8 км. Нахил земної поверхні в межах поселення становить не більше 10° в південно-східному напрямку. Площа поширення підйомного матеріалу трипільської

⁴ Розкопки поселення трипільської культури етапу СІ біля с. Білий Камінь (Чечельницький р-н, Вінницька обл.) проведено у 1928 р. експедицією під керівництвом С. С. Гамченка та за участі І. Ч. Зборовського, М. Л. Макаревича і О. Ф. Лагодівської.

культури становить близько 1 га. Територія пам'ятки вільна від сучасної забудови чи багаторічних насаджень, тут розміщено лише дві опори лінії електропередач. Однак енеолітичний культурний шар вочевидь частково пошкоджений пізнішим поселенням черняхівської культури. Матеріали обох культур розташовані на одній території. Черняхівські артефакти також трапляються і в заплаві річки. Географічні координати центральної частини трипільської пам'ятки Глинське I: 48.326399, 29.431579.

Характеристика знахідок

В процесі розвідок СПАЕ знайдено 30 фрагментів кераміки трипільської культури, 29 із них відносяться до т. зв. «столового» посуду і лише один фрагмент – до «кухонного» посуду (рис. 5).

Посуд групи I, «столовий», виготовлений в більшості (27 фр.) із озалізнених глин. Після випалу черепок має яскраво-цегельний чи сіро-цегельний колір. Глиняне тісто добре відмулене, в малій кількості присутні домішки піску, або піску + шамоту, чи піску + вапняку. Розпис зберігся на шести фрагментах, виконаний темно-коричневою фарбою.

Серед форм трапляються зрізано-конічні миски (14 екз.) із прямими, увігнутими всередину чи опуклими стінками. Вінця зазвичай загострені та прямі. В одному випадку вінце миски має потовщене вінце. Розписані вісімкоподібними чи кометоподібними схемами. Посудини закритого типу (амфори, біконічні посудини) представлені фрагментами коротких різко профільованих вінець та плавноскруглених ребер.

Два фрагменти із групи «столового» виготовлено із каолінітової глини. Колір черепка після випалу білий. До глиняного тіста домішано ледь помітні зерна піску у великій кількості. В одному випадку це фрагмент малої гострореберної посудини закритого типу, а в іншому – зрізано-конічної миски (рис. 5,2) із увігнутими всередину стінками. Зовнішня поверхня першого виробу та обидві поверхні другої посудини покриті помаранчевим ангобом, розпис нанесено темно-коричневою фарбою.

Одним фрагментом в нашій колекції представлено вінець «кухонного» горщика (рис.), який виготовлено із глини з додаванням жорстви. На зовнішню поверхню вінець нанесені вертикальні розчоси, а по краю вінець – горизонтальний ряд із косих насічок.

Хронологія

Посуд «столовий» закритого типу свідчить про існування поселення на етапі СІ Трипілля. Територіально воно тяжіє до пам'яток чечельницької локальної групи: Білий Камінь та Чечельник знаходяться за 7 км та 14 км на південний захід від Глинського І. Характерною особливістю керамічного комплексу поселення є використання в якості домішки до тіста «столового» посуду піску. Дана обставина більш характерна для пам'яток Буго-Дніпровського міжріччя (Рыжов 2000, с. 459), томашівської групи на етапі СІ. Посуд виготовлений із каолінітової глини та покритий виразним помаранчевим ангобом, схоже, є прямим імпортом із тих територій.

1.3. Кривецьке

Поселення трипільської культури етапу СІ.

Історія досліджень

Поселення відкрито та неодноразово обстежено розвідками В. А. Косаківського у 2000-2003 рр. (Косаківський 2004, с. 99; 2008, с. 93, 94, рис.). Огляд пам'ятки та шурфування також проведено СПАЕ у червні 2014 р., за участі В. С. Рудя та С. С. Федорова (Рудь та ін. 2015е, с. 20).

Географічне розташування

Пам'ятка (рис. 6) займає південний край плато та пологий схил, що спускається до лівого берега р. Савранки (Савранка→Південний Буг). Схил повністю зайнятий садибами та присадибними ділянками жителів північно-східної частини с. Тартак (місцева назва кутка – Кривецьке, від однойменного села розташованого тут у ХІХ ст.) Чечельницького району Вінницької області. Відповідно обстеженими є лише північні території пам'ятки (близько 11 га) вільні від забудови та багаторічних насаджень. Враховуючи відстань до заплави річки, загальна площа поселення могла становити близько 20 га чи й більше. Земна поверхня в межах поселення має південну та південно-західну експозицію. Географічні координати пам'ятки: 48.195969, 29.443071.

Дані про архітектуру

В північній частині поселення закладено шурф площею 2×2 м, яким частково досліджено споруду 1 (рис. 7).

Руїни споруди (1003) знайдено на глибині 35-42 см від сучасної поверхні, перекриті шаром чорнозему (1001) потужністю до 35 см та тонким шаром суглинку (1002) не більше 7 см. Фрагменти обпаленої глини із домішкою полові покривають компактно східну половину шурфу. В західній частині їх значно менше. В південно-східному кутку шурфу (рис. 8) знайдено частину глиняної вимостки (1004), висотою 7-11 см, яка підвищується над загальним масивом обмазки. В основі вимостки фрагменти обпаленої глини із домішкою полові товщиною 5-8 см, поверхня яких вирівняна шаром глини без рослинних домішок. Цим же шаром глини без домішок споруджено закраїну об'єкту,

розташовану по лінії північ – південь. Поряд із закраїною, в центрі південної частини шурфу, знайдено плиточки ще однієї вимостки (1005), спорудженої із суміші глини з піском. Поверхня фрагментів рівна, товщина – 4-5 см. Вимостку споруджено на шарі глини із домішкою полови.

Розбір архітектурних залишків будівлі не проведено.

Оскільки вимостка 1004 була перекрита незначною кількістю дрібних фрагментів обмазки (залишки перекриття чи стін), припускаємо, що обидва знайдені об'єкти є деталями інтер'єру, які були розміщені на другому поверсі будівлі. Вимостка 1004, мабуть, є основою печі із припічком (1005) поряд.

Характеристика знахідок

Колекцію матеріалів представлено знахідками із поверхневих зборів та із шурфа №1. Посуд представлений 26 фрагментами «столової» *кераміки* (рис. 10). Його виготовлено із добре відмулених озалізнених глин практично без додаткових домішок. Іноді до тіста додано ледь помітні часточки вапняку, чи шамоту, чи слюди. Три фрагменти з колекції розписані темно-коричневою фарбою. За формами маємо шматки зрізано-конічних мисок із прямими вінцями, кубків та великих посудин закритого типу.

Розвідками СПАЕ на поселені знайдено *керамічну модель транспортного засобу* – це фрагмент корпусу саней (рис. 9). Для виготовлення використано озалізнену глину, відповідно після доброго випалу, черепок є міцним цегельного кольору. У тісті прослідковується вкраплення вапняку фрагментами, що не перевищують 1 мм та ледь помітних неозброєним оком – слюди. Зовнішня поверхня моделі саней затерта і судити про її оздоблення в давнину не можливо. Натомість внутрішня частина дбайливо загладжена і має сліди листування.

Крізь верхню частину корпусу пророблено дірочку на конус, із меншим діаметром у 5 мм зсередини саней та більшим у 8 мм із зовні стінки кузова. Кузов саней підквадратний із незначною випуклістю бокових стінок. Його висота 52 мм. полози шириною 20 мм збільшують загальну висоту конструкції саней на 5 мм. Бокові стінки кузова повністю вертикальні, а торцева у вершині

вертикальна, а з середини висоти округлюється та плавно переходить у дно корпусу. внутрішній простір саней ідентичний конфігурації описаних стінок.

У випадку із шматком моделі саней із Кривецького очевидно маємо справу із правим кутком передньої частини. Оглянувши подібні вироби [Гусев 1998, с. 19-21; рис. 4, 1-3; Балабина 2004], бачимо, що у моделей полоз попереду зазвичай виступає на більшу довжину ніж позаду. Отже передня його частина є більш ламкою, натомість задні частини виступають зазвичай на відстань не більше одного сантиметра, відповідно є більш стійкі до відламування від кузова саней. Ще одним твердженням на користь підтвердження передньої частини саней є пророблений тогочасним майстром отвір у верхній частині корпусу, що трапляється тільки у передній частині саней.

Хронологія

Поселення Кривецьке за наявним керамічним матеріалом зараховане В. А. Косаківським до етапу СІ, до списку пам'яток чечельницької локальної групи (Косаківський 2008, 94). Що не викликає суперечки, зважаючи на подібність посуду Кривецького та, наприклад, Чечельника (Косаківський 1990, рис. 2-3).

2. Різночасові поселення трипільської культури обстежені у 2015 році

2.1. Війтівка

Поселення трипільської культури етапу СІ.

Історія досліджень

Попередньо сліди поселення виявлено на супутникових зображеннях (рис. 11) ресурсу Google Earth (Rud et al. 2016, p. 51; fig. 1b). У вересні 2015 р. СПАЕ, за участі В. С. Рудя та С. С. Федорова, оглянуто місцину, зібрано значну кількість підйомного матеріалу, тобто, підтверджено існування давнього поселення. У травні наступного року спільною діяльністю СПАЕ (керівник В. С. Рудь) та експедиції Аспірантської школи Університету ім. Крістіана Альбрехта у м. Кіль⁵, Німеччина (керівник Р. Улрау), здійснено геомагнітну зйомку частини поселення (Rud et al. 2016, p. 51-52). У роботах взяли участь С. С. Федоров, В. та Х. Тіде.

Географічне розташування

Поселення знаходиться на однаковій відстані (4 км) між селами Війтівка та Сумівка Бершадського району Вінницької області. Землі адміністративно підпорядковані Сумівській сільській раді. Пам'ятка займає великий мисоподібний край плато у верхів'ї р. Війтівочки, над її правим берегом (Війтівочка→Дохна→Південний Буг). Річка огинає площу поселення з півдня та південного сходу, з північного сходу – балка.

Схили мису мають експозицію, яка тяжіє на південь. Перепад висот земної поверхні в межах поселення становить не більше 12 м, незважаючи на значну площу пам'ятки – 49,4 га, що визначено за супутниковим зображенням. Уся площа поселення вільна від сучасної забудови, багаторічних насаджень чи доріг. Але територія поселення перерізана «межовим» ровом глибиною та шириною близько 1 м, який простягається з південно-східної околиці пам'ятки, по прямій лінії, до північно-східної. Прорізаючи в двох місцях зовнішнє коло споруд. Географічні координати пам'ятки: 48.452586, 29.504792.

⁵ Graduate School «Human Development in Landscapes» of Kiel University

Планування поселення за сателітним знімком Google та геомагнітною зйомкою

Попереднє дослідження планування Війтівки, ще до застосування геомагнітної зйомки, стало можливим завдяки моніторингу супутникових знімків ресурсу Google Earth. Знімок (рис. 11) відображає низку лінійних слідів на площі майже 50 га, які вирізняються від загального зображення більш насиченим кольором. Сліди утворюють таку структуру: два овали витягнуті у напрямку північний-захід – південний-схід; більший – площею близько 850 на 740 м та менший, вписаний у перший, розмірами близько 610 на 435 м. Крім цього, всередині меншого еліпса, у північно-східній його частині, прослідковано дві лінії, які під прямим кутом відносно еліпса прямують до центру поселення. Лінії паралельні, розміщені на відстані 180-190 м одна відносно іншої. У просторі між ними розміщені округлі плями. Складається враження, що лінії сполучаються у центральній частині поселення ще однією лінією, яка розташована до них перпендикулярно.

У 2016 р. магнітною зйомкою підтверджено, що лінії та плями на супутниковому знімку абсолютно точно відображають планувальну схему давнього поселення. Воно складалося із двох овалів забудови, а в північно-східній частині внутрішнього – дві паралельні радіальні вулиці. В західній частині вони сполучаються лінією жител, утворюючи разом П-подібну фігуру. Три цих вулиці утворюють своєрідну чотирикутну «площу», в центрі якої розміщені три великі за площею споруди, практично паралельно одна відносно іншої. Центральна із трьох споруд є найбільшою на поселенні. Споруди розміщені за напрямком північний-схід – південний-захід. Внутрішнє коло забудови обмежує «площу» з північно-східного боку, але не повністю, адже лінія жител тут перервана. Це дозволяє попередньо припустити існування в цьому місці входу/виходу з «площі». Відстань між будинками у складі вулиць становить 1,5-24,0 м. Простір між овалами – близько 90 м завширшки.

Важливо зазначити, що плями та смуги на супутниковому знімку відображають не ряди чи окремі споруди, а саме розташовані поблизу них

заглиблені об'єкти – ями. При накладенні результатів геомагнітної зйомки на Google карту було видно, що аномалії жител не збігаються з лініями, відображеними супутником. Висловлено припущення, що це пов'язано із певною різницею у географічних координатах двох карт. Але створена проєкція розміщення жител та ям на всю площу поселення яскраво продемонструвала накладання магнітних аномалій від ям на темні смуги з знімків Google. Темніший зелений колір пов'язаний з швидшим ростом рослинності в місці ям, заповнення яких у верхній частині сильно гумусоване.

Характеристика знахідок

Під час поверхневої розвідки на території поселення знайдено 38 фрагментів *керамічного посуду*, які орієнтовно належать 14 посудинам. Окрім того знайдено фрагмент стінки виробу (рис. 13,6), який виготовлено із каолінітової глини з незначною кількістю домішки піску. Обидві поверхні покрито помаранчевим ангобом. Зовнішня поверхня виробу рельєфна та оздоблена розписом темно-коричневим кольором. Тут зображено «драбинку» та два штрихи поряд з нею. Припускаємо, що це фрагмент *керамічної моделі споруди*, можливо частина даху, а орнамент зображує певні деталі конструкції справжньої споруди.

Категорія «столового» посуду представлена 35 фрагментами від 12 посудин (рис. 12 та 13). Із них одинадцять виготовлені із озалізених типів глин із домішкою вапняку, а також і шамоту. Після випалу черепок має коричнево-жовтого кольору. Такий же колір, а подекуди більш світліший, має ангоб, який зберігся на поверхні кількох виробів. Розпис виконано темно-коричневими фарбами.

За морфологією в колекції найбільш поширеними є конічні миски (6 екз.) різних розмірів. Вони мають прями чи увігнуті в середину стінки, загострені чи сплюснені краї вінець. На одній мисці трапилася вісімкоподібна схема, а на іншій – фестонна. Вертикальними паралельними лініями прикрашена верхня частина гострореберної посудини закритої форми (біконічна чи амфора). Загалом маємо фрагменти від чотирьох посудин закритої форми. Одна із них –

широкогорла біконічна посудина прикрашена овалами зі стрічок різнотовстих ліній. В колекції також є фрагмент біконічного гострореберного кубка.

Один виріб (рис. 12,2) в колекції (сферична миска) виготовлений із каолінітової глини з домішкою піску. Тобто з аналогічного тіста, що і фрагмент моделі споруди. Поверхні посудини також покриті помаранчевим ангобом та розписом темно-коричневою фарбою. Схема розпису – концентричні кола доповнені спрощено-лінійним зображенням трикутників під вінцем та косими штрихами.

«Кухонний» посуд (рис. 7-8) з Війтівки виготовлений із глиняної маси з домішкою товченої мушлі та випалений у відновлюваному середовищі, а відтак колір черепка чорно-сірий. За формою це горщики із вертикальними вінцями. Один із них неорнаментований. А інший прикрашений заціпами та рядом навскісних насічок під вінцями. Самі ж вінця орнаментовані вертикальними розчосами.

Хронологія та інтерпретація пам'ятки

За морфологією та стилістикою орнаментів посудин поселення Війтівка варто зараховувати до етапу СІ трипільської культури. Територіально поселення знаходиться на межі двох локальних утворень. Найближче поселення томашівської групи (Мала Мочулка) (Рижов 1999, рис. 99) розташоване за 8 км на північний схід від Війтівки, а до найближчого поселення чечельницької локальної групи (Білий Камінь) 21 км на південний захід. Зібрана першими розвідками колекція посуду з Війтівки замала для точного визначення групової приналежності. Проте, такі риси, як виготовлення посуду переважно із озалізненних типів глин, розпис широкогорлих біконічних посудин овалами із стрічок різнотовстих ліній та поширення конічних мисок, пов'язуємо із особливостями, що притаманні чечельницькій групі. Натомість керамічні вироби із каолінітових глин поверхня яких покрита помаранчевим ангобом, а також сферична форма миски та її розпис, гострореберність біконічної посудини є чіткими вказівками на томашівську групу. Додаткові

дрібні елементи, які трапляються в розписі є ознакою пізніх фаз розвитку згаданих груп.

Мабуть, поселення Війтівка існувало в кінці етапу СІ, а подальші його дослідження вкажуть на специфіку пам'ятки. Ймовірними можуть бути три варіанти інтерпретації: 1) Війтівка є поселенням чечельницької групи із керамічними імпортами томашівської групи; 2) поселення є синкретичним – поєднання чечельницьких та томашівських традицій; 3) Війтівка це крайнє південно-західне поселення томашівської групи, яке знаходилося під значним впливом розташованих неподалік жителів чечельницької групи. У двох останніх випадках на тісні відносини із материнськими територіями томашівської групи вказують імпортні речі.

2.2. Гарячківка II

Пам'ятка трипільської культури етапу СІІ.

Історія досліджень

Пам'ятку вперше виявлено розвідками В. Т. Загоруйко у 1993 р. (Загоруйко 1993/50, арк. 2, рис. 3; 12: 5-11; 24; Лотоцька, Очеретний 1997). СПАЕ, у складі В. Рудя та С. Федорова обстежили місцезнаходження у травні 2015 р. Здійснено збір підйомного матеріалу та уточнено площу його поширення.

Географічне розташування, площа та планіграфія

Пам'ятка розташована за 2,6 км на південний захід від с. Гарячківка, на правому березі р. Вільшанка (Вільшанка→Дністер). Підйомний матеріал, який піддається культурно-хронологічній атрибутиці, представлений виключно фрагментами керамічного посуду. Він поширений на пологому схилі плато, на висоті 15-17 м над урізом води в річці. Нахил земної поверхні в межах поселення має південно-східну експозицію. Підйомний матеріал зібрано на площі бл. 100х100 м. Більшість підйомного матеріалу трапилося на розораній частині пам'ятки. Присутній він також і на вузькій задернованій смужі – південно-східної частини пам'ятки.

Важливо відзначити, що при поверхневому огляді на всій території пам'ятки не знайдено жодного фрагмента обпаленої глини – обмазки споруд, лише фрагменти посуду. Зондування площі поселення металевим щупом довжиною 1 м теж не вдалося натрапити на залишки глинобитних споруд.

Географічні координати пам'ятки: 48.296604, 28.713492.

Характеристика матеріалів

На території пам'ятки знайдено 15 фрагментів керамічного «столового» посуду (рис. 14), які виготовлені із відмулених озалізнених глин. Окремі фрагменти мають домішку дрібних зерен шамоту. Фрагменти мають різнотемпературний випал і як наслідок нерівномірний колір на зламі. До прикладу внутрішня та зовнішня поверхні стінок посудин товщиною 9-13 мм світло-цегельного кольору, а центральна частина пропечена до сірого. Інша

частина фрагментів товщиною 5-8 мм добре випалені до яскраво-цегельного кольору. Серед інших прикладів фрагмент стінки посудини закритого типу, зовнішня частина якої має сірувато-цегельний колір, а внутрішня – темно-сірий. Ця посудина ззовні була покрита світлим ангобом та розписана темно-коричневою фарбою. Окрім вказаного фрагмента, монохромний розпис темно-коричневою фарбою присутній ще на одному фрагменті кулястого тулуба посудини закритого типу. Схема розпису побудована на основі прямих стрічок із трьох ліній. Інший фрагмент є частиною посудини із кулястим тулубом та високою циліндричною шийкою і відхиленим назовні краєм вінець (рис. 14,1) – тип 8 за В. А. Дергачовим (Дергачев 1980, рис. 6; 24).

Хронологічна позиція поселення

Незначна кількість посуду зібраного розвідками СПАЕ все ж свідчить на користь існування поселення на етапі СІІ Трипілля. Матеріал отриманий розвідками 1993 р. (Загоруйко 1993/50) також підтверджує приналежність поселення до цього етапу. Найбільш виразними є грибоподібне навершя сферичної покритки та гострореберна ручка посудини з кулястим тулубом, а також верхня частина посудини із прямою вертикальною шийкою та злегка відігнутих назовні коротким краєм вінця. Подібні шийки посудин видаються характерними для пізньотрипільських поселень типу Старі Бадражі та наступних груп поселень, аж до гординештської. З останньою групою пов'язуємо також і побутування грибоподібних наверш на покритках (Маркевич 1981, рис. 81: 7; Дергачев 1980, рис. 24; 25: 6; 31: 6-7). Отже маємо підстави віднести пам'ятку до гординештської локальної групи.

2.3. Глинське II

Поселення трипільської культури етапу СІ.

Історія досліджень

Пам'ятку виявлено та обстежено розвідкою СПАЕ у вересні 2015 р. Тоді В. С. Рудь та С. С. Федоров здійснили збір підйомного матеріалу та визначили площу його поширення.

Географічне розташування

Матеріали трипільської культури знайдено на південно-західному краю плато (рис. 15), на східній околиці с. П'ятківка. Край плато тяжіє до глибокої сухої балки, яка врізається в долину р. Дохна зліва (Дохна→Південний Буг). Ліворуч балки розташоване поселення, а праворуч від неї розкинулося с. Пятківка. Земна поверхня в межах пам'ятки має південно-східну експозицію.

Підйомний матеріал розповсюджений на невеликій ділянці площею бл. 30x15 м. Тут зібрано незначну колекцію фрагментів керамічного посуду, а також прослідковано два скупчення дрібних фрагментів обмазки. Останні, схоже, вказують на місцезнаходження двох глинобитних споруд трипільської культури. Географічні координати поселення: 48.326265, 29.414094.

Поселення Глинське I та Глинське II розташовані на краях одного плато. Відстань між поселеннями становить 1,1 км. Археологічних матеріалів на просторах між поселеннями не виявлено.

Характеристика знахідок та хронологія

Підйомний матеріал поселення налічує 12 фрагментів керамічного «столового» посуду (рис. 16). Його виготовлено із добре відмунених озалізнених глин, окремі посудини мають в тісті домішки вапняку чи шамоту. Після випалу черепок має яскраво-цегельний чи сіро-цегельний колір. Один фрагмент біконічної гострореберної посудини закритого типу має сліди розпису темно-коричневою фарбою. Гострореберність цієї посудини вказує на існування поселення на етапі СІ Трипілля.

2.4. Городківка II

Одношарове поселення трипільської культури етапу СІІ.

Історія досліджень

Поселення відкрите у 1993 р. розвідками експедиції Вінницького обласного краєзнавчого музею під керівництвом В. Т. Загоруйко (Загоруйко 1993/50, арк. 14-15, рис. 10; 11: 1-5; 38; Лотоцька, Очеретний 1997). Проведено збір нечисленного підйомного матеріалу, на основі якого зараховано поселення до етапу ВІІ трипільської культури (Загоруйко 1993/50, арк. 15). Повторне обстеження поселення проведено СПАЕ у травні 2015 р. В. С. Рудь та С. С. Федоров оглянули площу пам'ятки, провели збір підйомного матеріалу та шурфування однієї «площадки» (Рудь 2016б, с. 10-11).

Географічне розташування, площа та планіграфія

Поселення розташоване за 1,9 км на південний схід від південної околиці с. Городківка Крижопільського району, Вінницької області. Займає пологий схил до правого берега р. Вільшанки (ліва притока р. Дністер). Схили мають південно-східну експозицію. З північного сходу поселення обмежене долиною струмка – правого допливу р. Вільшанки, на якому утворено серію невеликих ставків, які разом із низкою відстійників місцевого цукрового заводу утворюють єдиний господарський комплекс.

Північно-західна половина поселення знаходиться на сільськогосподарському полі, південно-східна – зайнята закинутим фруктовим садом. Відповідно прослідкувати поширення підйомного матеріалу (фрагменти обмазки споруд), а відтак і достовірно визначити площу поселення вкрай важко. Північно-західна частина поселення має площу 1,7 га, якщо припустити, що воно поширене до берега р. Вільшанки, то загальна площа становитиме 2,5-3 га. Географічні координати пам'ятки: 48.340123, 28.712863.

Дані про архітектуру

В центральній частині поселення шурфом №1 площею 1x1 м досліджено частину споруди трипільського часу (рис. 17-19). Стратиграфія в межах шурфа наступна: 1001 – шар чорнозему із поодинокими перевідкладеними

фрагментами обпаленої глини, глибина 0 – 0,30/0,35 м; 1002 – шар коричнево-жовтого суглинку, який включає невелику кількість глиняної крихти, глибина 0,30/0,35 – 0,68/0,72 м.

На межі шарів 1001 та 1002 знаходиться верхній шар обмазки (1003) дослідженої споруди, його вершина зафіксована на глибині 0,27/0,37 м. Аморфні фрагменти обмазки об'єкту 1003 покривали всю площу шурфа (рис. 17). Вони в більшості масивні, сягають в розмірах 10×8 см, середня товщина фрагментів близько 6 см. Після випалу фрагменти мають яскраво-цегельний колір, міцні, що свідчить про достатньо високу температуру обпалювального середовища. Натомість, фрагменти обмазки нижнього шару (1004) обпаленні при нижчій температурі. Внаслідок чого вони крихкі, мають коричнево-жовтий колір, дещо яскравіший на поверхні та темніший – в нижній. Нижня частина окремих фрагментів чорно-сірого кольору. Суцільний їх шар розчищено лише в південному кутку шурфа (рис. 18). Вони пласкі, товщиною 3-5 см, окремі також і товстіші 10-12 см. Максимальна площа фрагментів сягає 15×18 см. Глиняна обмазка обох горизонтів (1003 та 1004) має в складі невелику кількість рослинних домішок (полова злаків).

Попередня інтерпретацію частини дослідженої споруди утруднена відсутністю відбитків будь яких дерев'яних конструкцій. В одному випадку шар 1004 можна розглядати як глиняну долівку першого поверху, додатковим свідченням чого є слабкий випал фрагментів обмазки саме в нижній частині. З іншого боку відбитки дерева знизу фрагментів могли не зберегтися в силу низького обпалу, тоді ми маємо справу із підлогою другого поверху. Тоді аморфні фрагменти шару 1003 є горищним перекриттям над другим поверхом. Додатковим аргументом на користь однієї із ідей мав би стати аналіз розташування знахідок, але вони практично відсутні, за виключенням кількох дрібних фрагментів столового посуду, знайдених під шаром 1003.

Характеристика матеріалів та хронологія поселення

Із розвідок 1993 р. та 2015 р. походить всього кілька фрагментів *кераміки* віднесених до групи столового посуду. Їх виготовлено із добре відмуленої

глиняної маси. Окремі із них мають ангобовану поверхню та монохромний розпис чорною фарбою. Фрагмент посудини із відхиленим назовні краєм вінця та високою вузькою горловиною свідчить (Загоруйко 1993/50, рис. 11: 2) про існування поселення на етапі СІІ.

2.5. Дахталія

Одношарове поселення трипільської культури етапів ВІІ-СІ.

Історія досліджень

Поселення відкрито розвідкою СПАЕ у травні 2015 р. (Рудь та ін. 2016б, с. 12). В. С. Рудь та С. С. Федоров оглянули площу поселення, провели збір підйомного матеріалу та шурфування однієї «площадки».

Географічне розташування

Пам'ятка (рис. 20) знаходиться за 1 км на Пд.-Зх. від південного краю с. Дахталія, на пологому схилі лівого берега струмка. Останній впадає в річку південніше с. Дахталія, далі вони є правим допливом річки, у верхів'ї якої розташоване поселення Мар'янівське. Та в с. Вербка долучаються з права до р. Марківки (струмок→річка→річка→Марківка→Дністер). Схил, на якому розташоване поселення має південно-західну експозицію.

На поверхні пам'ятки зібрано невелику кількість матеріалу, він поширений на площі близько 10,2 га. Поселення має овальну форму і розтягнуте за напрямком течії струмка, по лінії Пн.-Зх. – Пд.-Сх. Уся територія пам'ятки вільна від сучасної забудови, знаходиться на сільськогосподарських полях. Тільки в центральній частині території поселення, перпендикулярно до струмка, проходить вузька лісосмуга. Географічні координати пам'ятки: 48.375419, 28.561066.

Дані про архітектуру

В південно-західній частині поселення закладено шурф №1 (рис. 21) площею 1х2 м. Ним досліджено край споруди трипільського часу, здійснено лише розчистку верхнього шару «площадки», без розборки будівельних решток.

В межах шурфа виділяємо чотири об'єкти, два із них (1001, 1002) відображають стратиграфічну ситуацію: 1001 – шар чорнозему із поодинокую крихтою обпаленої глини, глибина 0 – 0,33/0,4 м; 1002 – шар чорно-коричневого суглинку із окремими фрагментами обпаленої глини розмірами до 2 см, глибина 0,33/0,4 – 0,7 м.

Компактний шар обмазки споруди (1003) покриває $\frac{3}{4}$ площі шурфа (рис. 21). Його вершина в північній частині розташована відразу під шаром чорнозему (1001) на глибині 0,33/0,4 м, а в південній частині заглиблюється до позначки у -0,65/0,75 м. Завал споруди складається із масивних шматків обмазки, які виготовлені із глини з домішкою полови. Фрагменти цегельного кольору, середнього температурного випалу, поверхня крихка. Приблизно посередині південного квадрату шурфа «площадка» (1003) закінчується. Край її проходить по лінії Пн.-Зх. – Пд.-Сх. В південній частині цього квадрату, на смузї шириною 15-40 см – територія за межами споруди (1004) – продовження в плані шару 1002. На краю «площадки» розчищено розвали двох посудин: грушеподібної та кухонної. Розвали зняті, разом з кількома фрагментами обмазки, які знаходилися поверх посуду.

Характеристика знахідок

Колекцію керамічного ліпного посуду (рис. 22) формує підйомний матеріал з території поселення, а також знахідки із шурфа №1. Це 108 фрагментів кераміки. Із них 82 – належать до трьох розвалів посудин. Одного – «столової» посудини, та два розвали «кухонного» посуду.

Керамічний комплекс поселення поділено на три групи. До першої групи зараховано 72 фрагменти т. зв. «столового» посуду. Його виготовлено із добре відмуленого глиняного тіста без видимих домішок. Колір черепка після випалу цегельний чи світло-цегельний. Маємо лише одну підгрупу «столового» посуду, до якої належать вироби із монохромним розписом чорною (темно-коричневою) фарбою. Фрагменти орнаментовані переважно стрічками із різнотовстих ліній. Це шматки конічної миски розписаної всередині, грушеподібної посудини, великого кубка, верхня частина якого прикрашена горизонтальними лініями та стінки круглотілих посудин закритого типу.

Розписом оздоблено і грушеподібну посудину знайдену за межами руїн споруди із шурфа 1 теж прикрашено монохромною схемою із зображенням меандру. Це виріб із зрізано-конічною нижньою частиною, округлими плічками, кулястою верхньою частиною та різким переходом до вертикальних

злегка нахилених всередину коротких вінець. Поверхня посудин ипокрита світлим кремовим ангобом.

Частина фрагментів «столового» посуду поганої збереженості та не має слідів орнаменталії. Із конкретними формами можна пов'язати лише два фрагменти вінець кінчних мисок.

Друга група кераміки представлена «кухонним» посудом виготовленими із тіста зі значною домішкою жорстви. В окремих випадках додатковою домішкою є слюда та вапняк, або лише вапняк. Колір черепка темно-цегельний. Із шурфу №1 маємо дві посудини, що належать до цієї групи кераміки. Одна із посудин складається із 26 фрагментів. Це горщик (рис. 22,6) середніх розмірів із округлими плічками та прогнутими відхиленими назовні вінцями. Ззовні на краях вінець горизонтальний ряд заціпів, а вся площа вінець покрита вертикальними розчосами. Плічки оздоблені перевернутими фестонами, а між ними круглі вдавлення та парні наліпи.

Третя група кераміки це теж «кухонний» посуд, але із домішкою подрібненої мушлі. В одних випадках після випалу мушля вигоріла і залишилися пустоти, в інших випадках мушля не вигоріла. Колір черепка темно-цегельний чи сіро-цегельний. За формою це горщики із округлими плічками.

Хронологія

Наявність кількох розвалів посуду все ж не дає нам стовідсоткової впевненості у визначенні етапу існування поселення. «Кухонний» посуд за формою та оздобленням схожий на вироби до прикладу з поселень Бринзень IV, Петрень та Варварівка VIII (Маркевич 1981, рис. 8; 15: 51-52; 25: 12, 15-17). Помітна кулястість верхньої частини грушоподібної посудини з Дахталії, а також використання в орнаментальній схемі стрічок із різнотовстих ліній, знову ж таки зближує поселення із пам'ятками петренської групи, зокрема Ялтушків (Шумова, Рижов 2005, рис. 8: 5, 7-10). Натомість елемент орнаменту на грушоподібній посудині з Дахталії у вигляді зафарбованого трикутника та поміщеного у нього кола зустрічаємо на грушоподібному посуді

поселення Студениця-Ланок (Шмаглий, Рыжов 1979/27а, табл. V: 2; VI: 2). Останнє зараховане до типу Мерешовка-Четецує III раковецької групи (Рижов 2003, 142; Рижов 2003а, 31).

Отже, форма та орнаментация «кухонного» посуду, форма «столового» посуду, а також відсутність в керамічному комплексі посуду із заглибленою орнаментациєю свідчить на користь існування пам'ятки найдавніше у другій половині етапу VII чи у першій половині етапу CI.

2.6. Заболотне

Поселення трипільської культури етапу VI-VII.

Історія досліджень

Південно-західну частину поселення обстежено розвідками М. В. Потупчика у 2003 р., пам'ятці присвоєно назву Тернівка V (Потупчик 2003, с. 28). Судячи із поданого плану (Потупчик 2003, рис. 40: 2), площу поселення визначено у приблизно 5 га. Розвідкою СПАЕ у травні 2015 р. (Рудь та ін. 2016б, с. 12) проведено повторне дослідження пам'ятки, названу авторами Заболотне. Тоді В. С. Рудем та С. С. Федоровим здійснено збір підйомного матеріалу та визначено площу його поширення.

Географічне розташування

Поселення (рис. 23) розташоване за 1,3 км на захід від південно-західної окраїни с. Заболотне, на землях Тернівської сільської ради Крижопільського району, Вінницької області. Воно займає південну частину протяжного мису, утвореного майже паралельними течіями р. Бережанки (Бережанка→Берладинка→Дохна→Південний Буг) та її лівого допливу – невеликого струмка. Тобто примикає до лівого берега вказаної річки. На зораній поверхні добре простежуються сліди від численних глинобитних споруд поселення у вигляді скупчень матеріалу (обмазки та посуду) на поверхні. Його площу визначено у 49,5 га. Зважаючи на велику площу, споруди на поселенні розміщені як на схилах мису із південно-західною експозицією, які спускаються до річки, так і на рівнинній ділянці вершини мису. За підйомним матеріалом поселення має овальну форму витягнуту за напрямком мису, по лінії Пн.-Зх.–Зх – Пд.-Сх.–Сх. Уся площа поселення вільна від сучасної забудови, багаторічних насаджень чи доріг. На правому березі р. Бережанки, навпроти Заболотного розташоване поселення Тернівка (див. підрозділ 3.1). Географічні координати пам'ятки Заболотне: 48.422588, 28.865050.

Характеристика знахідок

Із поверхневих зборів СПАЕ маємо 20 фрагментів *кераміки* (рис. 26), розділені нами на три групи за технологічними ознаками. Група I «столового» посуду налічує 18 фрагментів посудин, тобто 90% від загальної кількості. Група II «кухонного» посуду та група III – кераміка із рослинними домішками, представлені лише одним фрагментом кожна. Тобто займають по 5% від загального числа фрагментів кераміки.

Група «столового» посуду виготовлена із добре відмудленої глиняної маси з ледь помітною домішкою дрібних зерен шамоту або вапняку. Слюда, схоже, є природнім компонентом. Колір черепка після випалу від сіроцегельного до яскравоцегельного. Для виготовлення використано озалізовані типи глин.

Загалом групу I за стилем орнаменталізації поділяємо на чотири підгрупи. Перші дві підгрупи, 1 та 2, представлені посудом оздобленим заглибленим орнаментом. Це різні лінії шириною 5-9 мм та глибиною 1-2,5 мм. Лінії зазвичай паралельно розміщені по дві-чотири штуки, утворюючи прямі чи округлі фігури. Відмінність між підгрупами полягає в тому, що жолобки фрагментів підгрупи 2 мають сліди заповнення білою пастою. Товщина стінок посудин обох підгруп становить 8-10 мм. Вдалося вирізнити серед матеріалу лише одну форму посуду підгрупи I.1 – це конічна покрішка із конічним увігнутих всередину наверх. Орнаментовано покрішку ззовні, в т. ч. увігнуто поверхню наверх. Решта фрагментів обох груп – це стінки посудин орнаментовані ззовні.

Два фрагменти кераміки орнаментовані комбінацією темно-червоної та чорної (темно-коричневий відтінок) фарб віднесені нами до підгрупи I.3. Основу фігур зображено темно-червоним кольором, другою ж фарбою нанесено тонкі лінії обвідки фігур або тонкі лінії, які з'єднують фігури чи доповнюють орнаментальну схему. Подібним доповненням, до прикладу, є п'ять паралельних вертикальних тонких ліній у тригліфі лицьової схеми посудини закритого типу (рис. 26,3). Поверхня цієї посудини попередньо покрита шаром кремового ангобу. Ангоб такого ж кольору зберігся на

внутрішній та зовнішній частинах миски (рис. 26,1). Проте орнаментовано лише її зовнішню поверхню.

Ангобування поверхні, але коричнево-сірим кольором, прослідковано і на фрагменті посудини орнаментованої темно-червоною фарбою. Отже, виділяємо існування окремої підгрупи посуду (I.4) із монохромним розписом.

Серед групи столового посуду присутні вісім фрагментів кераміки без збереженої орнаментациї, які належать фрагментам мисок та біноклеподібній посудині. Миски мають форму близьку до зрізано-конічної, де прямі стінки плавно переходять у дно, без чіткого виділення межі між частинами. Біноклеподібна посудина представлена пустотілою яйцеподібною середньою частиною моногля. Інші фрагменти без збереженої орнаментациї це дрібні вінця, стінки та ручки посудин малих та середніх розмірів.

До другої групи посуду, т. зв. «кухонного», зараховано фрагмент посудини чорно-сірого кольору із пористою структурою утвореною внаслідок вигорання подрібненої мушлі, яка була додана до глиняного тіста. За формою це невеликий горщик із злегка відігнутими назовні вінцями та округлим плічком. На плічках ледь прослідковано відтиски штампу.

Один фрагмент товстостінної (16 мм) посудини, прикрашеної заглибленим орнаментом та білою пастою, виготовлений із абсолютно іншого тіста, ніж перші дві посуду. На обох поверхнях та на зламах прослідковуються відбитки та пустоти вигорілих при випалі фрагментів рослин. Очевидно, це є свідченням домішування екскрементів тварин до формувальної маси (Глушков 1996, 24; Шевнина, Лошакова 2017, 220). Зовнішня та внутрішня поверхні стінки посудини на товщину 1 мм пропечені до темно-коричневого кольору. Внутрішня ж частина стінки має сіро-чорний колір. Черепок міцний, із гострими зломами, «дзвінкий» при постукуванні по поверхні. Виразною ознакою цієї посудини є те, що її зовнішня поверхня після нанесення жолобчастої орнаментациї була повністю покрита тонким шаром кремowego ангобу. Отже зараховано цей фрагмент до окремої групи (III), де до глини, в тому чи іншому вигляді, додано подрібнені рослини.

2.7. Кислицьке

Багатошарова пам'ятка, яка включає нашарування трьох культур: трипільської етапу VI-VII, чорноліської та черняхівської.

Історія досліджень

Пам'ятку відкрито у 1959 р. розвідками Трипільського загону Середньобузької експедиції під керівництвом М. Л. Макаревича. Поселення віднесено до етапу VI Трипілья (Макаревич 1995/10, арк. 22-23). СПАЕ, у складі В. С. Рудя та С.С. Федорова, провела збір підйомного матеріалу та шурфування поселення у травні 2015 р. (Рудь та ін. 2016б, с. 10).

Географічне розташування

Поселення (рис. 27) знаходиться між селами Кислицьке та Комаргород Томашпільського району Вінницької області, за 1,2 км на захід від першого. Займає мисоподібний край плато утворений вигином р. Томашпілька⁶ (Томашпілька (Ковбанка) →струмок Русава→р. Русава→Дністер) та його схили із південо-західною експозицією. Поселення знаходиться на лівому березі річки, вона оточує його з північного-заходу та заходу. На південний захід від поселення – долина струмка – лівого допливу р. Томашпільки.

Близько четвертини площі поселення зайнято спорудами господарства, що обслуговує місцевий водогін, та яблуневим садом. Інші території – поля для вирощування сільськогосподарських культур. Загальну площу поселення визначаємо у 9,8 га. Воно має форму овалу, витягнутого по лінії Пн.–Пн.-Зх. – Пд.–Пд.-Сх. Географічні координати поселення: 48.547805, 28.649396.

Поселення черняхівської культури розташоване вздовж берега річки та струмка. Матеріали чорноліської культури займають невелику площу в центральній частині трипільського поселення, території між садом та водогінним господарством.

Дані про архітектуру

На південно-західній околиці саду (центральна частина поселення) закладено шурф №1 площею 1x2 м, яким досліджено частину споруди (рис. 28)

⁶ У звіті М.Л. Макаревича річка має назву Ковбанка (Макаревич 1959/10, арк. 23)

трипільського часу. Стратиграфія в межах шурфа наступна: 1001 – шар чорнозему із поодинокими перевідкладеними фрагментами обпаленої глини, глибина 0 – 0,28/0,35 м; 1002 – шар чорно-коричневого суглинку, який також включає окремі фрагменти обпаленої глини, кераміки та кісток в перевідкладеному стані, в цьому ж шарі знаходиться верхній шар обмазки (1003) споруди, глибина 0,28/0,35 – 0,44/0,62 м; 1005 – шар коричнево-жовтого суглинку із значною кількістю фрагментів кераміки та невеликим числом глиняної крихти, знаходиться під нижнім шаром обмазки (1004) споруди з глибини 0,5/0,75 м.

Вершину руїн споруди, представлену об'єктами 1003 та 1004, знайдено на глибині 0,42-0,62 м від сучасної поверхні. Верхній шар (1003) обмазки практично не зберігся, знайдено тільки окремі фрагменти розмірами до 5 см, які в малій кількості розпорошені по всій площі шурфу. Натомість нижній шар (1004) руїн споруди ідеально збережений (рис. 28). Його утворюють масивні шматки обмазки, що іноді сягають 20x20 см за площею. Вони щільно покривають усю площу шурфа. Виготовлені із глиняної маси зі значною домішкою полови. Розділяємо шар обмазки 1004 на два субшари 1004а та 1004б, Субшар 1004а – шар глиняної обмазки товщиною 4-6 см – стратиграфічно займає нижчу позицію. Поверх нього знаходиться субшар 1004б – шар глиняної обмазки товщиною 3-6 см. Під час розборки встановлено, що обидва субшари обмазки мають рівну поверхню. Але фрагменти із шару 1004а знизу мають відбитки дерева – розколотих поздовж колод, укладених округлою частиною доверху. Вдалося розчистити негативи цих відбитків (рис. 29) на поверхні шару 1005. Ширина деревини, використаної в будівництві – 18-24 см. Їх розміщено в напрямку Зх.-Пн.-Зх. – Сх.-Пд.-Сх. Низ же фрагментів субшару 1004б має відбитки поверхні фрагментів субшару 1004а.

Відразу після зняття шару обмазки, у верхньому шарі об'єкту 1005 виявлено значну кількість фрагментів (38 екз.) посуду. В тому числі частковий

розвал біноклеподібної посудини підгрупи I.5⁷. Також знайдено фрагмент кістки.

Отже, нам вдалося дослідити частину споруди трипільського часу (рис. 30). Шар 1003 інтерпретуємо як перекриття другого поверху, а шар 1004 був його підлогою. Спорудження підлоги відбувалося у два етапи. Спочатку на дерев'яне перекриття із колотих колод нанесли шар глини 1004а, а пізніше поверх нього шар глини 1004б. Загальна товщина глиняної частини підлоги становить 7-12 см. Важливо наголосити на нерівномірності обпалу долівки на всій товщині. Відтак, колір фрагментів 1004а цегельний, рівномірний. А фрагментів 1004б нижня частина того ж цегельного кольору, а от у верхній частині – смуга сіро-чорного чи коричнево-жовтого кольорів, міцність поверхні менша, ніж інших частин. Схоже, це є свідченням дії високої температури знизу, з першого поверху. Знахідки з шару 1005 є артефактами, які були розміщені на першому земляному поверсі.

Характеристика знахідок

Колекцію *кераміки* (рис. 31-32) сформовано із матеріалу зібраного на території поселення (59 екз.) та отриманого із шурфа 1 (45 екз.). Загалом зібрання СПАЕ налічує 104 фрагменти посуду розподіленого на дві групи. Масовішою є група I, т. зв. «столової» кераміки, до якої належить 100 фрагментів, тобто 96,15% від комплексу. Менш чисельною, відповідно, є група II, т. зв. «кухонної» кераміки. О неї належать всього чотири фрагменти посудин, що становить 4,85% від комплексу.

Посуд групи I виготовлений із добре відмуленої глиняної маси практично без видимих домішок. У невеликої частини (близько третини) посудин до тіста додано дрібні зерна шамоту розмірами до 1,5 мм. До тіста біноклеподібної посудини підгрупи I.5 додано в значній кількості зерна вапняку розмірами до 4 мм. Слюда, схоже, є природнім компонентом. Колір черепка після випалу – від сіроцегельного до яскравоцегельного.

⁷ Див. нижче характеристику знахідок.

За стилістичними особливостями оздоблення поверхні групу I розділяємо на п'ять підгруп. Перші дві групи представлені посудом із заглибленою орнаментациєю. Це вигнуті чи прямі прокреслені лінії, згруповані зазвичай по 2-4 у стрічки. Для підгрупи I.1, яка становить 52,17% від посуду із збереженою орнаментациєю, властиві лише лінії, а в групі I.2 (4,36%) лінії ще й заповнені пастою білого кольору. На одному із фрагментів підгрупи I.1 чітко прослідковуємо, що стрічки із ліній є частиною меандрової орнаментальної схеми великої посудини закритої форми із округлим тулубом. Горизонтальною заглибленою лінією прикрашено зовнішню частину миски, яка, мабуть мала напівсферичну нижню частину із слабо виділеним дном та відхилене назовні вінце. Інший фрагмент – це орнаментоване зовні вінце покоришки. Товщина ліній на посуді обох підгруп становить 4-6 мм, глибина – 1,5-3 мм. Товщина стінок посудин 8-17 мм.

Наступні три підгрупи посуду представлені розписними орнаментами. Підгрупа I.3 – посуд орнаментований поєднанням темно-червоної та чорної фарб. При чому остання є облямівкою першої. У нашій колекції присутній лише один фрагмент стінки посудини із такою оздобою. Останні дві підгрупи мають монохромні орнаменти, виконані темно-червоною (підгрупа I.4) чи чорною (підгрупа I.5) фарбами. Підгрупа I.4 представлена чотирма фрагментами стінок посудин закритого типу. В підгрупі I.5 вбачаємо наступні форми посуду. Це посудини закритого типу (біконічні, сфероконічні чи амфори) (2 екз.) із високими, лійчастими, увігнутими вінцями. Також у колекції маємо шоломоподібну покоришку та пустотілу біноклеподібну посудину із видовженою бочкоподібною середньою частиною та зрізаноконічним раструбом, стінки якого злегка опуклі. В силу значної фрагментації посуду та поганої збереженості поверхні, орнаментальні схеми реконструкції практично не піддаються.

Крім охарактеризованих стилістичних підгруп, до групи «столового» посуду відносяться також і 78 фрагментів посуду без збереженої орнаментациї. За морфологією тут виділяємо миски (3 екз.), амфори (2 екз.), грушоподібний

посуд (1 екз.), та шоломоподібні покритки (1 екз.). Ручки амфор із горизонтальним отвором розташовані на шийці посудини, безпосередньо під вінцями, на кшталт вінець посудин закритого типу підгрупи I.5. Грушоподібний посуд має округлий корпус та різкий перехід до циліндричної горловини.

«Кухонний» посуд представлений чотирма фрагментами від трьох різних посудин. До глиняного тіста посудин додано значну кількість подрібненої мушлі, яка не вигоріла при випалі. Колір черепка після випалу – цегельносірий, або сірочорний. Одна із представлених в колекції посудин (рис. 32,8) це горщик із прямими, злегка відхиленими назовні вінцями та округлими плічками. Вінця згори орнаментовані навскісними рядами круглих проколів діаметром до 1 мм. Верхня частина вінець ззовні оздоблена перлинами, а уся площа вінець ззовні, схоже, була покрита розчосами, переважно вертикальними. Заглибленою горизонтальною лінією навантажено межу між вінцями та плічками. Верхня частина плічок прикрашена навскісними рядами відбитків зубчастого штампу, а нижче них – горизонтальний ряд насічок. Також на плічках присутній круглий наліп із отвором в центрі. Відбитки зубчастого штампу та насічки огинають наліп у вигляді фестону. Ще один фрагмент плічок (рис. 32,7) прикрашений навскісними рядами зубчастого штампу, нижню межу яких обрамлює заглиблена лінія, яка утворює перевернутий фестон. Отже, обидві посудини оздоблені шевронами із різними елементами в орнаментальному поясі.

2.8. Красносілка II

Одношарове поселення трипільської культури етапу СІІ.

Історія досліджень

Пам'ятку відкрито експедицією Вінницького обласного краєзнавчого музею під керівництвом В. Т. Загоруйко (Загоруйко 1993/50, арк. 12-13, рис. 8; 21: 25-28, 31, 33, 37-39, 41; 35; Загоруйко 1997; Лотоцька 1997). У травні 2015 р. повторне обстеження поселення здійснено СПАЕ, В. С. Рудь та С. С. Федоров уточнили місце його розташування та провели збір підйомного матеріалу (Рудь 2016б, с. 10-11).

Географічне розташування

У звіті за 1993 р. на план-схемі рис. 8 (Загоруйко 1993/50, рис. 8) поселення Красносілка 2 позначене на північ від лісопосадки, розміщеної північніше с. Залісся. Огляд цієї території у 2015 р. не приніс результатів, підйомного матеріалу не виявлено, хоч територія була вільна від рослинності. Натомість окремі фрагменти посуду трипільської культури та глиняна обмазка виявлена на південь від лісопосадки. Відтак ми відносимо знайдений нами матеріал як приналежний до поселення Красносілка 2. Мабуть, у звіті за 1993 р. допущено помилку при складанні план-схеми.

Отже, поселення Красносілка 2 (рис. 33) розташоване за 0,6 км на північний захід від с. Залісся Крижопільського району, Вінницької області. Займає відносно рівнинний трикутної форми край плато за 1 км на схід від русла р. Гарячківки (Гарячківка→Вільшанка→Дністер). З півночі та заходу територія поселення оточена сухими балками. Уся територія пам'ятки вільна від сучасної забудови чи багаторічних насаджень, знаходиться на сільськогосподарських полях. Площу поселення попередньо визначаємо у 6 га. Географічні координати пам'ятки: 48.320499, 28.804116.

Характеристика матеріалів та хронологія

Розвідками 1993 р. на території поселення зібрано незначну кількість підйомного матеріалу. Кераміка представлена фрагментами столового посуду виготовленого із відмуленої глини з домішкою шамоту. Деякі фрагменти

зберегли пофарбування жовтим ангобом (Загоруйко 1993/50, арк. 12, рис. 21: 33, 37-39, 41).

В. Т. Загоруйко пропонує віднести поселення до етапів VII-СІ Трипілля. Мізерна кількість зібраного СПАЕ у 2015 р. матеріалу не дозволяє уточнити це датування. Але вважаємо, що окремі фрагменти посуду представлені у звіті за 1993 р. (Загоруйко 1993/50, рис. 21: 29, 32, 38) варто віднести до етапу СІ Трипілля.

2.9. Кринички-Ферма

Одношарове поселення трипільської культури етапу СІІ.

Історія досліджень

Поселення відкрите розвідками СПАЕ у травні 2015 р. під час пошуку поселень навколо с. Кісниця (Крижопільський р-н, Вінницька обл.), задекларованих місцевим краєзнавцем Б. Г. Віцою (Віца 1992). В. Рудь та С. Федоров обстежили територію щойно виявленого поселення та визначили площу поширення підйомного матеріалу.

Географічне розташування

Поселення розташоване на східній околиці с. Кринички. Найбільшу кількість підйомного матеріалу, серед якого переважають фрагменти кераміки та шматки обпаленої глини конструкції споруд, знайдено на полі для вирощування однорічних рослин. Це центральна, північна та східна частина поселення. Південна частина пам'ятки, схоже, зайнята задернованою територією практично зруйнованого фермерського господарства. Західну частину поселення перетинає дорога, яка повз село слідує в с. Кісниця. Західна частина поселення зайнята присадибними ділянками жителів с. Кринички.

Топографічно поселення займає рівнинну ділянку краю плато, яка підвищується на бл. 30 м над долиною струмка, що протікає на захід від пам'ятки, через центр с. Кринички. Струмок є лівим допливом р. Марківки (струмок→Марківка→Дністер). Наявний незначний нахил земної поверхні в межах поселення, який має північно-західну експозицію. Розвідками встановлено, що площа поселення становить 22,8 га. Географічні координати поселення: 48.411778, 28.747999.

Характеристика матеріалів та хронологія

Підйомний матеріал з поселення представлений 20 фрагментами керамічного посуду (рис. 34). Увесь він відноситься до групи «столової» кераміки. Посуд виготовлено із добре відмулених озалізнених глин. Окремі фрагменти мають домішку зерен шамоту чи жорстви. Колір черепка на зламі приблизно в половині випадків рівномірний – яскраво-цегельний чи сіро-

цегельний. В іншій половині випадків прослідковано нерівномірний випал, оскільки центральна частина черепка на зламі має сірий колір.

В колекції переважають фрагменти різних частин посудин із кулястим тулубом та високими чи короткими циліндричними горловинами із злегка відхиленими назовні чи вертикальними вінцями. Дані фрагменти можна співвіднести із типами 4, 5 та 8 пізньотрипільського посуду представленого В. А. Дергачова (Дергачев 1980, 178; рис. 6). Також в колекції представлений фрагмент напівсферичної миски із плавно загнутим всередину вінцем (рис. 34,1).

Всього лише чотири фрагменти посудин мають сліди орнаментациї темнокоричневою фарбою. Це посуд із кулястим тулубом прикрашений прямими чи увігнутими стрічками із двома-чотирма лініями різної товщини, які утворюють основу орнаментальної схеми. Додатковими елементами є дрібні овальні фігури розташовані рядами, а також хвилясті лінії.

Наявні форми посуду, а також елементи орнаменту дозволяють зарахувати поселення Кринички-Ферма до бринзенської групи етапу СІІ Трипілья.

2.10. Луги-Коліно

Поселення трипільської культури етапу СІ.

Історія досліджень

Поселення відкрито у 2000-2003 рр. розвідками В. А. Косаківського (Косаківський 2004, с. 99; 2008, с. 93, 94, рис.). Повторне обстеження пам'ятки також проведено СПАЕ у вересні 2015 р., за участі В. С. Рудя та С. С. Федорова (Рудь та ін. 2016б, с. 10).

Географічне розташування

Поселення розташоване за 3,1 км на схід від с. Луги Чечельницького району, Вінницької області. Топографічно займає вузький вододільний хребет витягнутий в напрямку північ-південь, який в південній частині плавно спускається до лівого берега р. Савранки (Савранка→Південний Буг). Річка огинає територію поселення і з заходу, схили мису тут стрімкіші. Зі сходу – суха неглибока балка. Більшість підйомного матеріалу зібрано в південній частині мису, поблизу річки, на площі в 1 га. Обстеження північної частини було утруднене – засіяна високими сільськогосподарськими культурами. Тут огляд здійснено тільки по краях хребта. Відповідно загальну площу поселення оцінюємо у 10,5 га. Поверхня хребта має південну експозицію. Уся територія поселення вільна від забудови чи багаторічних насаджень. Географічні координати поселення: 48.212284, 29.212312.

Характеристика знахідок

В результаті поверхневих розвідок знайдено 32 фрагменти *кераміки*, які представляють таку ж кількість «столових» посудин (рис. 35-37). Їх виготовлено із добре відмулених мас озалізнених глин. Колір черепка після випалу яскраво-цегельний чи коричнево-жовтий. До глиняної маси більшості посудин домішано зерна вапняку, а іноді і шамоту. У 4-х випадках на поверхні посуду збереглися сліди фарбування ангобом жовто-сірого кольору. Монохромний розпис чорною фарбою зберігся на одинадцяти посудинах. В одному випадку трапився біхромний розпис чорною та червоною фарбами (рис. 36,10).

Найбільшою кількістю у колекції представлено миски конічної форми (7 екз.), як мають переважно прямі стінки та вінця. Вінця іноді трапляються загострені, потовщені чи сплюснені зверху. На одній мисці зберігся розпис, який зображає кометоподібну схему. Грушоподібна посудина із Лугів має прямі нахилені всередину вінця, які плавно переходять у кулястий тулуб. Шоломоподібна покришка, знайдена на поселенні, в плані має чотирикутну форму. Також у колекції представлені фрагменти чотирьох біконічних кубків із циліндричною горловиною та округлими плічками. Наявні і фрагменти трьох біноклеподібних посудин. Верхні та нижні чаші виробів мають сферичну форму, один із виробів пустотілий, а в іншому отвору нема. Широкогорлі біконічні посудини представлені двома фрагментами довгих, прямих, лійчастих вінець. Вузькогорлі біконічні посудини мають короткі різкопрофільовані вінця. Решта фрагментів це стінки та округлі плічка посудин закритих форм (амфор, біконічних вузькогорлих чи широкогорлих посудин) найвиразнішими елементами розпису яких є овали виконані стрічками із ліній різної товщини.

Із розвідок В. А. Косаківського відомо ще сім «столових» посудин. В тому числі одна мала конічна миска із кометоподібним орнаментом. Також маємо три кубки. Один із них з конічною нижньою частиною, гострим ребром та циліндричною верхньою частиною. Під вінцями зображені фестони, які вписані в метопи. Другий кубок схожий за формою до першого, але нижня його частина має не прямі стінки, а випуклі на зовні. Третій кубок біконічної форми із нахиленими всередину вінцями та округлими плічками. На плічках також штучно зроблені дві вм'ятини. Також в колекції наявний шматок плічок округлої форми ріпоподібної посудини, в нижньому ярусі якої розміщена тангентна схема розпису. Інший фрагмент біконічної посудини теж має округлі плічка та розписаний схемою тангентенкрайсбанд.

Із колекції музею с. Луги відома антропоморфна *керамічна статуетка* на веретеноподібній ніжці, яка схематично зображує жінку. Голова схематична дископодібна, ніс сформований заціпом, а очі передані наскрізними проколами. Руки у вигляді коротких конусів, груди передані круглими

наліпами. В районі талії, по боках тулуба, теж сформовано защипи. Лінія поясу передана заглибленою лінією, яка огинає виріб по колу. Спереду фігурки, вниз від поясу проведено ще дві заглиблені лінії, які разом із лінією поясу утворюють трикутник. Він символізує лоно жінки.

Подібні статуетки є типовими для етапів VII та CI Трипільля, зокрема і для територіально та хронологічно близького поселення Черкасів Сад II (Полищук 1986, рис. 1).

Хронологія

Безсумнівним є зарахування поселення Луги-Коліно до чечельницької локальної групи етапу CI Трипільля, про що вказано раніше В. А. Косаківським (Косаківський 2008, 94).

2.11. Мар'янівське

Одношарове поселення трипільської культури етапу VI-VII.

Історія досліджень

Поселення відкрите в результаті розвідки СПАЕ у травні 2015 р. (Рудь та ін. 2016б, с. 12). Обстеження площі та збір підйомного матеріалу провели В. С. Рудь та С. С. Федоров.

Географічне розташування

Поселення (рис. 38) на східній околиці с-ща Мар'янівське Крижопільського району Вінницької області. Розташоване на схилах плато із південно-західною експозицією, які спускаються до правого берега невеликої річки. Ця річка протікає через села Мар'янівка та Леонівка, а в північній частині с. Вербка впадає в р. Марківку з права (річка→Марківка→Дністер). Підйомний матеріал зібрано на площі близько 4 га. Близько половини цієї площі розташовано під садибами та присадибними ділянками мешканців селища, інша половина – сільськогосподарські поля. Поселення витягнуте за напрямком течії річки – Зх.-Пн.-Зх. – Сх.-Пд.-Сх. Географічні координати пам'ятки: 48.403618, 28.648207.

Характеристика знахідок

Під час поверхневого огляду території поселення СПАЕ зібрано 16 фрагментів керамічного «столового» (група I) посуду (рис. 39). Його виготовлено із добре відмуленої глиняної маси. В тісті фрагментів, які розписані фарбою, а також окремих екземплярів посуду із заглибленою орнаментациєю, не зафіксовано видимих домішок. Проте, в тісті основної маси екземплярів із заглибленою орнаментациєю присутні домішки шамоту та вапняку, шамоту та піску, чи тільки піску. Окремі зерна шамоту сягають 5 мм, але більшість – все ж розмірами до 1 мм. Зерна вапняку розмірами до 3 мм. Для виготовлення використано озалізнені типи глин. Колір черепка після випалу від сіро-цегельного до яскраво-цегельного.

Підгрупа 1 «столового» орнаментована заглибленими прямими чи увігнутими лініями товщиною 3-6 мм, та глибиною 1-3 мм. Товщина стінок

посудин 7-12 мм. Посуд із розписним орнаментом представлено екземплярами із біхромним (підгрупа I.3) та монохромним (I.5) оздобленням. В першому випадку це поєднання темно-червоної та чорної фарб із попереднім ангобуванням поверхні круглої посудини кремовим ангобом. Причому, лінії чорного кольору є облямівкою елементів темно-червоного кольору. Дві паралельні лінії чорного кольору прослідковуємо на внутрішній частині лійчастого вінця посудини закритого типу підгрупи I.5.

Ще на сімох фрагментах «столового» посуду із поселення орнамент не зберігся. Вони належать наступним формам посуду: сферична миска малих розмірів із практично вертикальним вінцем, фрагменти двох мисок середніх розмірів із слабо виділеним денцем та прямим відхиленим назовні вінцем, посудина закритого типу із лійчастими вінцями та кубок із округлими плічками.

2.12. Мар'янівка

Пам'ятка трипільської культури етапу ВІІ-СІ (?).

Історія досліджень

Пам'ятку відкрито розвідкою СПАЕ у травні 2015 р. (Рудь та ін. 2016а, с. 12). В. С. Рудь та С. С. Федоров обстежили площу пам'ятки і прилеглих територій, провели збір підйомного матеріалу.

Географічне розташування

За 0,7 км на південний-захід від південної межі с. Мар'янівка Крижопільського району Вінницької області, виявлено руїни двох «площадок» (рис. 40-41). Відстань між ними по лінії північ-південь становить 100 м. Вони знаходяться в центральній частині мисоподібного краю плато із південною експозицією поверхні. За 320 та 420 м на північ від лівого берега струмка, який протікає через с. Леонівка та в межах с. Вербка впадає з права в р. Марківка (струмок→Марківка→Дністер).

Підйомний матеріал в межах «плям» від «площадок» представлений великою кількістю шматків обпаленої глини (рис. 41) із домішкою полови, іноді із відбитками дерева, а також дрібними фрагментами керамічного ліпного посуду. Огляд усього мису площею близько 50 га (рис. 40), обмеженого з півдня та заходу долиною струмка, а зі сходу глибокою балкою, не приніс результатів – додаткового підйомного матеріалу не виявлено. Крім того металевим щупом довжиною 1 м проведено зондування території між згаданими «площадками» та берегом струмка. Застосування цього методу було також безрезультатним – жодних об'єктів не знайдено. Географічні координати «площадки» №1: 48.397222, 28.605472; «площадки» №2: 48.398139, 28.605778.

Характеристика знахідок

Керамічні вироби

В результаті поверхневих зборів на території пам'ятки зібрано шість фрагментів «столового» посуду, який виготовлено із добре відмуленої глини без видимих домішок. Колір черепка після випалу яскраво-цегельний. П'ять із знайдених фрагментів це стінки посудин без збереженого орнаменту,

товщиною до 8 мм. Останній фрагмент це уламок маленької конічної миски (рис. 40,1), яка всередині орнаментована серією недбало нанесених паралельних ліній, що опускаються від вінця до денця посудини. Інші лінії перпендикулярно перехрещують попередні. Під вінцем на зламі збереглися сліди від наскрізного отвору.

2.13. Михайлівка

Одношарове поселення трипільської культури етапу VI-VII.

Історія досліджень

Сліди поселення виявив В. С. Рудь у 2015 р. при перегляді сателітних знімків ресурсу Google Earth (Rud et al. 2016, p. 51; fig. 1a). Восени того ж року місцевість обстежено СПАЕ з участю В. С. Рудя та С. С. Федорова і підтверджено наявність тут поселення трипільської культури (Рудь та ін. 2016б, с. 12).

Протягом 1909-1913 рр. С. С. Гамченко спільно з І. Ч. Зборовським провели масштабні розвідки (Реєстр звітів... 168, арк. 1-2) в межах колишнього Ольгопільського та Балтського повітів. У поданому ними списку виявлених поселень знаходимо Михайлівку. Отже, дозволимо собі припустити, що обстежена нами вже у 2015 р. Михайлівка, науці відома ще з початку ХХ ст.

Географічне розташування та планування поселення

Поселення (рис. 25) розміщене відразу за західним краєм с. Михайлівка Бершадського району, Вінницької області. Займає похилий край плато над лівим берегом р. Яланець (Яланець→Савранка→Південний Буг). Схили мають південно-західну експозицію. Площа поселення зайнята пасовищем та сільськогосподарськими полями, між ними вузька смуга молодих дерев. Географічні координати пам'ятки: 48.247144, 29.637320.

На супутниковому знімку Михайлівки маємо два лінійних сліди, які чітко вирізняються від фону завдяки більш насиченому чорно-сіруватому кольору. Перший слід у формі не рівного кола, не замкнутого з південного заходу. Слідів тут не прослідковується, адже над берегом річки розташоване пасовище, а лінійні сліди проглядаються лише в межах зораного поля. Діаметр кола у напрямку Пн.-Зх. – Пд.-Сх. становить 520 м. Паралельно Пн.-Зх. стороні кола, на відстані 46-71 м від неї, проходить ще один лінійний прямиий слід. Щоправда в районі пасовища він має продовження у вигляді неглибокого яру. Можливих три варіанти пояснення відображеної ситуації. Перший – об'єкти трипільського часу, відображені у вигляді прямого сліду на сателітному знімку, були

розміщені впритул до природного яру, який виступає обмеженням території поселення з північного заходу; другий – яр утворився на місці давніх об'єктів (наприклад ям), які були розміщені в ряд по лінії Пн.-Сх. – Пд.-Зх.; третій – прямий слід позначає виключно природній яр. Обстеження цієї ділянки поселення не проведено, адже площі були зайняті досить високою кукурудзою.

Отже, попередньо припускаємо, що обидва лінійні сліди є відображенням планувальної структури селища у вигляді кола та прямої структури на північний захід від нього. Із врахуванням обох лінійних слідів площа поселення становить близько 29 га, якщо ж вираховувати площу лише по круглому сліду – то вона становитиме близько 25 га.

Характеристика знахідок

Ліпний керамічний *посуд* представлений дев'ятьма фрагментами «столових» посудин (рис. 42), які знайдено при поверхневому огляді пам'ятки. Його виготовлено із добре відмуленої глиняної маси з домішкою дрібних зерен (до 1 мм) вапняку та шамоту, іноді ще й додано дрібнозернистий пісок в малій кількості. Колір черепка після випалу сіро-цегельний, яскраво-цегельний та жовто-цегельний, що свідчить про переважне використання озалізнених глин, в деяких випадках, можливо, використовували суміш озалізнених та каолінітових глин.

Чотири фрагменти колекції зараховуємо до підгрупи І.1 – посуд орнаментований прямими заглибленими лініями товщиною 3-5 мм та глибиною 1-2,5 мм. Товщина стінок посудин 9-10 мм. До підгрупа І.3, кераміка розписана біхромним орнаментом, належить лійчасте вінце посудини закритої форми. Розпис темно-червоною та чорною фарбами нанесено на внутрішню та зовнішню поверхню виробу. Чорний колір є облямівкою темно-червоного. Підгрупа І.5, до якої зараховуємо посуд із монохромним орнаментом чорної фарби, також представлена вінцем посудини аналогічної форми. На внутрішню поверхню вінець нанесено фестони, на зовнішню – елементи лицьової схеми. Поверхня посудини ангобована в колір черепка – яскраво-цегельний. Обидва фрагменти підгруп І.3 та І.5 мають сліди лошіння поверхонь.

Серед групи столового посуду присутні три фрагменти кераміки без збереженої орнаменталії, які належать місці із сплосченим вінцем та грушоподібній посудині із циліндричною горловиною.

Керамічна пластика представлена частиною веретеноподібної ніжки антропоморфної статуетки (рис. 42. 3). Її виготовлено із тіста властивого посуду групи I, але піддано низькотемпературному випалу. Внаслідок цього виріб крихкий, чорно-сірого кольору.

2.14. Новоукраїнка

Пам'ятка трипільської культури етапу ВІІ-СІ (?).

Історія досліджень

Інформацію про знахідки кераміки та шматків обпаленої глини на полі поблизу с. Новоукраїнка отримано від місцевих жителів. У вересні 2015 р. СПАЕ відвідали вказану місцину (Рудь 2016б, с. 12). Детальне обстеження було неможливе, адже поле зайняте сільськогосподарськими однорічними посівами. Оглянуто тільки дорогу між полем та селом. Тут знайдено окремі фрагменти обпаленої глини із домішкою полови, можливо, належні до трипільської культури.

Географічне розташування

Пам'ятка розташована на східній околиці с. Новоукраїнка Чечельницького району Вінницької області. Займає трикутної форми мис, обмежений із заходу долиною струмка, а зі сходу – сухою балкою. Струмок бере свій початок на півночі с. Новоукраїнка та впадає зліва в р. Смолянка (Смолянка→Савранка→Південний Буг) західніше с. Саражинка (Балтський район, Одеська область). Площа мису становить близько 15 га, межі поширення підйомного матеріалу встановити не вдалося. Географічні координати пам'ятки: 48.108270, 29.355811.

Характеристика знахідок

Керамічні вироби

За словами місцевих жителів на поверхні пам'ятки присутня кераміка помаранчевого кольору із монохромним розписом чорною фарбою. Також було знайдено жіночу антропоморфну фігурку також розписану чорною фарбою.

2.15. Ольгопіль

Одношарове поселення трипільської культури етапу СІ.

Історія досліджень

Поселення виявлено СПАЕ під час розвідок у вересні 2015 р. В. Рудь та С. Федоров провели збір підйомного матеріалу та шурфування споруди трипільської культури.

Географічне розташування

Поселення (рис. 43) знаходиться за 3,6 км на схід від смт Ольгопіль, на землях демівської сільської ради. Відповідно до поширення підйомного матеріалу, поселення розкинулося на ділянці високого плато та його схилах. Схили пологі із крутизною близько 30°, спускаються до правого берега струмка, який за 4,3 км на південний-схід від поселення, в районі с. Демівка, впадає з ліва в р. Савранку (струмок→Савранка→Південний Буг). Струмок знаходиться на схід від поселення, а природним обмеженням пам'ятки з північного сходу є заболочений яр, який врізається у річку з права. Загалом підйомний матеріал поширений на значній площі – 58,5 га. Земна поверхня в межах пам'ятки має переважно північно-східну експозицію. Площа поселення використовується для вирощування сільськогосподарської продукції. По західній частині пам'ятки проходить ґрунтова дорога та лісосмуга. Географічні координати поселення: 48.185663, 29.563057.

Дані про архітектуру

В північно-західній частині поселення закладено шурф розмірами 2×2 м, приблизно за 100 м на захід від лісосмуги. Географічні координати шурфу: 48.187111, 29.557083. Досліджено руїни споруди 1 (рис. 44) трипільського часу, яка була перекрита нашаруваннями чорнозему (1001) товщиною 30-38 см та шаром коричнево-сірого суглинку (1002) потужністю до 15 см. Горішній шар 1001 в значній мірі насичений фрагментами обмазки розмірами до 3 см, а також глиняної крихти, що свідчить про високу руйнацію пам'ятки внаслідок сільськогосподарського обробітку ґрунту. Проведено розборку верхнього шару (1003) архітектурних залишків споруди, які представлені переважно плоскими

шматками обмазки із домішкою полови. Товщина фрагментів 2-7 см. Також у шарі представлена глиняна крихта. Руїни верхнього шару в невеликій кількості рівномірно поширені по всій площі шурфу. Вони перекривають нижній шар (1004) дослідженої споруди. 1004 – це платформа із масивних шматків обмазки із домішкою полови, які мають рівну поверхню та відбитки дерева знизу. Дерев'яні конструкції укладені за напрямком Північ-Південь. Товщина глиняної конструкції 7-12 см. Розбір усієї платформи не проведено, знято лише кілька фрагментів в центральній частині шурфу. На платформі знайдено розвали амфори (рис. 46,1) та конічної миски (рис. 45,1).

Отже, досліджено частину двоповерхової споруди трипільської культури, в якій шар 1004 є глиняною підлогою другого поверху, яка споруджена на дерев'яному каркасі. А шар 1003, схоже, є залишками перекриття та стін другого поверху. Згідно з напрямку відбитків дерева платформи, споруда на поселенні розміщена по лінії Схід-Захід.

Характеристика знахідок

В результаті поверхневих зборів та із шурфу 1 сформовано колекцію *кераміки*, у якій представлені фрагменти від 29 керамічних посудин (рис. 45-47) та один керамічний конус (рис. 47, 10) великих розмірів. Монохромний розпис чорною фарбою в різній мірі зберігся на 23 посудинах.

Миски переважають конічні (5 екз.) великих та малих розмірів. Стінки виробів прямі (переважно в малих формах) чи прогнуті всередину. Орнаментовані різними варіаціями кометоподібної схеми, яка виконана стрічками із ліній різної товщини. Сферичні миски (2 екз.) також існують малі та великі. Вузькогорлі біконічні посудини (4 екз.) мають дві петельчасті ручки на тулубі, трохи вище округлих плечиків. Стінки верхньої частини прямі, а нижньої злегка прогнуті всередину. Вінця короткі. Зсередини розписані переважно каплеподібними знаками. Основний орнамент покриває всю верхню частину тулуба та плічка. У верхньому фризі, під вінцями, зображені стрічки фестонів, а орнаментальна схема нижнього фризу побудована за принципом метоп. Біконічні широкогорлі посудини (3 екз.) мають довгі відхилені назовні

вінця, округлі наліпи на шийці та плавні плічка. Поширеною є хвилеподібна схема на посудинах закритого типу. Верхня частина грушеподібних посудин куляста, а нижня – конічна. Вінця короткі, вертикальні, а плічка мають загострення ззовні. Верхня частина прикрашена однофризним орнаментом – зображена схема тангентенкрайсбанд. Покришки ступкоподібної форми (3 екз.) із широкими довгими вінцями. Широкими та довгими вінцями також представлені і кратери, як малих, так і великих форм. Вінця розписані зсередини та ззовні. У гострореберних кубків (5 екз.) нижня частина конічна, а верхня циліндрична, із злегка відхиленими назовні краями вінець. На ребрі зображена хвилеподібна схема, а вище неї розмішені паралельні тонкі лінії аж до вершини посудин. Маємо також в колекції ребро одного кубка з великим діаметром (рис. 47,9).

Хронологія

На основі наявної кераміки зараховуємо Ольгопіль до чечельницької локальної групи. Вбачаємо подібність форм посуду та орнаментації до матеріалів поселення Чечельник, а відтак, припускаємо належність цих двох поселень до єдиної фази розвитку групи на етапі СІ. До фази, яка передувала фіналу чечельницької групи, який представлений поселенням Білий Камінь (Рудь 2018, 170-172).

2.16. Стратіївка

Поселення трипільської культури етапу СІ.

Історія досліджень

Поселення трипільської культури поряд з с. Стратіївка вперше згадується С. С. Гамченком (Гамченко 1926, 31), а отже обстежено ним протягом 1909-1913 рр. Повторне обстеження поселення здійснене у липні 1928 р. І. Ч. Зборовським (Щоденник розвідок... 3/90, 7-8). Ним детально обстежено територію поселення та складено окомірний топографічний план. У вересні 2015 р. обстеження поселення проведені СПАЕ (Рудь та ін. 2016б, 10). Також проведено зачистку стінки сучасної ями з метою визначення умов залягання та збереження культурного шару пам'ятки.

Географічне розташування

Поселення (рис. 49) знаходиться за 3 км на захід від с. Стратіївка, на лівому березі р. Мала Савранка, яка є правим допливом р. Савранки (Мала Савранка→Савранка→Південний Буг). Долина річки знаходиться на південь від поселення. На захід від пам'ятки розташований глибокий та широкий яр, а зі сходу – невеликий яр. Обидва яри вриваються в долину річки з ліва. Топографічно територія поселення займає пологі ділянку схилу плато із південною експозицією поверхні.

Територію поселення ділить приблизно навпіл, на північну та південну частини, дорога Стратіївка – Попова Гребля, яку супроводжує лісопосадка. На території західного краю поселення в останні десятиріччя було викопано траншею, мабуть, з метою тимчасового зберігання сільськогосподарської продукції. Нею знищено культурний шар поселення на площі 96х9 м.

Географічні координати центральної частини поселення Стратіївка: 48.137833, 29.344963.

Планування та площа поселення за сателітним знімком Bing

Планування поселення попередньо можна розглянути завдяки виявленню лінійних слідів на сателітному знімку (рис. 48) картографічного сервісу Bing Maps. Більшість слідів розташовані в північній частині поселення. Найбільш

помітними є увігнуті лінії, які очевидно є, частинами трьох еліпсів вписаних один в одного. Розміри найбільшого еліпса (зовнішній) можна визначити у 420x410 м. У нього вписано менший еліпс (середній), діаметр якого на 55-75 м менший. А діаметр найменшого (внутрішній) еліпса на 25-30 м менший за діаметр середнього. В північно-східних частинах ліній еліпсів прослідковуємо розриви довжиною у 25-55 м. Середній та внутрішній еліпси з'єднані також трьома радіальними лініями. Коротка увігнута лінія, яка, мабуть, є південною частиною зовнішнього еліпса, розташована в південній частині поселення.

Отже, поселення Стратіївка має практично круглу форму. Його площа близько 13,5 га. В основі його планування – характерні два основні овали, а також наявні структури розташовані всередині поселення. Це третій внутрішній овал поєднаний із радіальними структурами. Розриви в північно-східних частинах овалів можна пов'язати із розташуванням на рівні середнього та внутрішнього овалів ділянки із так званими «мегаспорудами» та існуванням проходу у зовнішньому овалі.

Дослідження культурного шару

У Стратіївці проведено зачистку (рис. 50) протяжністю 5 м західної стінки сучасної ями, яка розташована практично по лінії Північ-Південь. Культурний шар знаходиться на глибині 30-45 см. Його перекриває шар чорнозему товщиною 23-28 см та перебуває він у шарі коричнево-сірого суглинку. Шар лесу знаходиться приблизно на глибині 60 см. Культурний шар (рис. 51) представлений малою кількістю матеріалу серед якого поодинокі фрагменти обпаленої глини із домішкою полови у складі, які переважно були зосереджені в північній частині профілю. А також розрізнені по всій протяжності профілю фрагменти «столового» посуду.

Характеристика знахідок та хронологія

В результаті проведеної зачистки та поверхневих розвідок на поселенні зібрано колекцію із 62 фрагментів «столового» посуду (рис. 52-56). Усі вони виготовлені із озалізненних типів глин переважно без домішок. В окремих випадках до тіста додано дрібні (до 1 мм) зерна вапняку. Збереженість поверхні

посудин незадовільна. Орнамент виконаний чорною фарбою зберігся на фрагментах вісьмох посудин. Біхромний розпис виконаний чорною та червоною фарбою представлений лише на одному фрагменті кубка. Розписом покриті миски всередині та внутрішні поверхні довгих вінець кратерів, а зовні розписаними є кубки, верхні частини тулубів посудин закритих типів та їх вінця.

Різноманітною колекція є в плані морфологічних типів посуду. Серед мисок (11 екз.) переважають конічні форми із прямими, злегка відхиленими назовні чи увігнутими всередину кінцями вінця. Лише одна миска має сферичну форму. Типовою схемою розпису є кометоподібна. Кубки (3 екз.) мають гостре ребро, випуклі назовні стінки нижньої частини та циліндричну верхню частину із плавно відхиленими назовні вінцями. Один із кубків має ручку. Кратери великих розмірів (2 екз.) мають довгі лійчасті вінця, а малих (1 екз.) – короткі лійчасті вінця та кулястий тулуб. Шоломоподібні покришки (2 екз.) мають теж довгі лійчасті вінця. Грушоподібні посудини (2 екз.) із кулястою верхньою частиною, яка плавно переходить у вінця нахилені всередину. Вузькогорлі посудини закритих форм (амфори, ріпоподібні та біконічні посудини,) мають прямі лійчасті вінця середньої довжини, та переважно округлі плічка.

Знайдений матеріал безсумнівно свідчить на користь існування поселення на етапі СІ Трипілля та його належності до чечельницької групи.

2.17. Тернівка

Одношарове поселення трипільської культури етапу VI-VII.

Історія досліджень

Поселення відкрите у 1996 р. розвідками Вінницької археологічної експедиції Вінницького обласного краєзнавчого музею під керівництвом М. В. Потупчика (Потупчик та ін. 1996/88, арк. 7). Схоже, що роботи проведені в рамках пам'яткоохоронних археологічних розвідок на шляху нафтопроводу НПК «Південний» (Левада 1996/21, арк. 17-18). СПАЕ провела обстеження поселення у травні 2015 р. (Рудь та ін. 2016б, с. 10). В. С. Рудь та С. С. Федоров здійснили збір підйомного матеріалу та уточнили площу пам'ятки.

Географічне розташування

Поселення (рис. 24) знаходиться за 1,6 км на північ від с. Тернівка Крижопільського району, Вінницької області. Розташоване на злегка похилому краю плато, яке підвищується над правим берегом р. Бережанки (Бережанка→Берладинка→Дохна→Південний Буг). Експозиція схилу Пн. – Пн.-Сх. Близько половини площі поселення зайняте молодим лісом, а інша – на території поля. Загальну площу пам'ятки визначаємо у 10 га. Варто відзначити, що розвідками 1996 р., площу поселення визначено у не менш як 20,4 га (1300x200 м). Наші ж обстеження не виявили поширення підйомного матеріалу у східному напрямку. Польова дорога вздовж лісу, яка розрізає поселення приблизно навпіл, також пошкоджує три «площадки», зорієнтовані у напрямку Сх.-Зх. На лівому березі р. Бережанки, навпроти Тернівки розташоване поселення Заболотне. Географічні координати пам'ятки Тернівка: 48.417726, 28.861439.

Характеристика знахідок

Підйомний матеріал з території поселення представлений 49 фрагментами ліпного керамічного «столового» (група I) посуду (рис. 57). Його виготовлено із добре відмуленої глиняної маси практично без видимих домішок. До тіста товстостінних посудин іноді додавали зерна шамоту розмірами до 3 мм, або дрібноструктурного піску (2 фр.). Також шамот

поєднували із жорствою (4 фр.). Слюда, схоже, є природнім компонентом. Колір черепка після випалу – від сіроцегельного до яскравоцегельного.

В групі «столової» кераміки чітко виділяємо підгрупу посуду I.1. із заглибленою орнаментациєю (14 екз.). Це прямі чи увігнуті лінії на стінках чи округлих тулубах посудин. Ширина заглиблених ліній становить 4-9 мм, глибина – 1-3,5 мм. Товщина стінок посудин – 9-14 мм.

Решта фрагментів кераміки із колекції це посуд, який міг бути прикрашений розписними біхромними чи монохромними орнаментами. Подібні матеріали підгруп I.3, I.4 та I.5 наряду із підгрупою I.1 представлені, до прикладу, в колекціях із Заболотного, Кислицького та Михайлівки етапу VI-VII Трипілля. Отже, в колекції кераміки без збереженої орнаментациї із Тернівки присутні стінки, ручки та вінця посудин загальною кількістю 35 фрагментів. Товщина стінок посудин – 5-11 мм. За морфологією маємо пряме вінце миски, лійчасте вінце невеликої посудини закритого типу та стінку грушоподібної посудини із округлим корпусом та різким переходом до циліндричної горловини.

2.18. Тростянчик

Одношарове поселення трипільської культури етапу ВІІ.

Історія досліджень

Поселення відкрито та піддано першим стаціонарним дослідженням у 1988-1989 рр. експедицією Інституту археології НАН України під керівництвом О.В. Цвек (Цвек, Озеров 1987-1989/40б, арк. 32). У 1988 р. пам'ятку також обстежив С.М. Рижов, керуючи загоном Трипільської експедиції ІА НАНУ (Круц, Рижов 1988/4а, арк. 28). Протягом 2015 р. СПАЕ, за участі В. С. Рудя, С. С. Федорова та О. В. Зайцевої, на поселенні розкопано повністю три та частково один заглиблений об'єкт (Рудь 2016).

На початку 2016 р. спільною діяльністю СПАЕ (керівник В. С. Рудь) та експедиції Аспірантської школи Університету ім. Крістіана Альбрехта у м. Кіль⁸, Німеччина (керівник Р. Улрау), здійснено геомагнітну зйомку поселення (Rud et al. 2016, р. 51; fig. 2). У роботах взяли участь С. С. Федоров, В. та Х. Тіде. Тоді ж О. В. Манігда здійснила тахеометричну зйомку поселення та околиць (Рудь та ін. 2016б).

Географічне розташування

Поселення (рис. 58) розташоване за 200 м на захід від с. Тростянчик Тростянецького району, Вінницької області. Воно займає мис плато (рис. 59), утворений вигином русла р. Недотіка, на 3,2 км західніше від місця, де вона впадає в р. Південний Буг (Недотіка→Південний Буг). Мис розташований із лівого боку річки та має форму трикутника, витягнутого за напрямком північ–південь. Із заходу, північного заходу і північного сходу поселення обмежене неглибокими балками, по яких безперешкодно здійснюється вхід на поселення. З півдня і південного сходу знаходиться долина та русло річки, проте спуск до неї можливий лише по схилу (близько 20°) в південній частині пам'ятки. З південного сходу знаходиться дуже крутий схил, який досягає 50°. Території на яких розміщене поселення має переважно південну експозицію схилів. Більшість поселення знаходиться на території сільськогосподарського поля,

⁸ Graduate School «Human Development in Landscapes» of Kiel University

невелика південна частина – на території пасовища. Ще кілька років тому територія пам'ятки була зайнята фруктовим садом. Висадка та наступне корчування дерев непоправно негативно вплинули на збереження культурного шару поселення. Загальна площа пам'ятки, визначена за поширенням підйомного матеріалу, не перевищує 3,2 га. Географічні координати поселення: 48.528718, 29.347496.

Дослідження заглиблених об'єктів

Шурфи №1 (4×4 м), №2 (3×3 м) та №3 (3×3 м) 2015 р. закладено в південно-західній частині поселення, на його околиці. Це місце є переходом між рівнинним плато та схилом балки. Перепад висот земної поверхні в межах контуру одного шурфу становить 5-10°. У всіх трьох шурфах, відкритих на поселенні Тростянчик, досліджено заглиблені об'єкти (ями) трипільського часу.

Шурф 1, яма 1

Природна стратиграфія у межах шурфу наступна: 0 – 0,34-0,42 м – чорнозем, 0,34-0,42 – 1,1-1,41 м – суглинок, 1,1-1,41 – 1,52 м – лес.

Контур ями 1 (рис. 60,1) вперше зафіксовано на глибині 0,3 м у східній частині шурфу. Контур заповнення чітко проглядався повністю вже з глибини 0,5 м. Максимальна зафіксована глибина від рівня сучасної поверхні – 1,49 м. Ймовірно, від рівня трипільської поверхні яма була опущена в середньому на глибину 1,04-1,16 м. У плані вона має овальну форму та розміри 3,7×2,85 м, витягнута за лінією північний схід – південний захід. У перетині яма має лійчасту форму (рис. 60,2).

Стратиграфія (рис. 60,2) заповнення ями (показники від нульової позначки в центральній частині північно-західної стіни): шар 1. 0 – 0,34-0,42 м – чорнозем з перевідкладеними дрібними фрагментами обпаленої глини і кераміки; шар 2. А) - 0,34-0,42 – 0,63-0,74 м – темне, з сіруватим відтінком, компактне заповнення ями, включає глиняні вироби, фрагменти кераміки, каміння, кістки тварин, мушлі молюсків Unio, знаряддя праці та дрібні фрагменти обпаленої глини; В) - 0,63-0,74 – 0,97-1,16 м – темне, з сіруватим відтінком, компактне заповнення ями, більш насичене матеріалом, порівняно з

шаром 2А; шар 3. - 0,97-1,16 – 1,12-1,49 м – сильно гумусоване заповнення ями чорного кольору з незначним вмістом попелу і дрібної глиняної крихти.

Після того, як яму викопали, в неї деякий час потрапляв попел і крихта від обпаленої глини. Разом із залишками флори ці матеріали становлять нижній шар, згаданий вище під номером 3.

Потім на цей шар в один прийом було скинуто масивні глиняні вироби зрізано-пірамідальної та дископодібної форми (рис. 61), а також шматок каменю, який побував у вогні (шар 2В). Більшість з них розташовувалися на глибині 0,7-1,15 м; на похилих стінках ями подібні вироби трапляються і вище, до глибини 0,54-0,69 м. Дископодібні предмети поміщено в яму першими, зверху розміщено предмети зрізано-пірамідальної форми. Концентрація виробів по площі ями нерівномірна (рис. 61,1). Значні скупчення сильно фрагментованих глиняних дисків спостерігаються у західній, центральній і східній частинах ями. Зрізано-пірамідальні вироби в основному сконцентровані в центральній і північно-західній частинах заглиблення. На окремих ділянках нашарування фрагментів глиняних виробів досягають товщини 0,3 м. У західну частину ями разом з масивними глиняними виробами скинуто фрагмент великого кухонного горщика (рис. 61,1), розчищений між уламками дископодібних виробів. У шарі з масивними глиняними виробами було знайдено всього декілька фрагментів кераміки.

Над глиняними предметами яма заповнена (шар 2А) сильно фрагментованим інвентарем, очевидно – побутовим сміттям. Більшу його частину складають окремі фрагменти «столового» та «кухонного» посуду. Далі в меншій кількості маємо фрагментовані кістки тварин. Іноді траплялися також дрібні шматки обпаленої глини (максимального розміру 5×4×4 см) як із рослинною домішкою у складі, так і без неї. Перші є частинами певних споруд із використанням дерева. Останні, очевидно, є частинами вимосток, які мали заглажену поверхню. У значній кількості в заповненні цього шару ями представлено цілі та фрагментовані екземпляри мушель *Unio*. У малій кількості в шарі представлено фрагменти мініатюрного посуду, антропоморфної і

зооморфної пластики, крем'яних знарядь праці, а також фрагменти і цілі екземпляри спрацьованих орнаментирів для посуду, виготовлених із мушель Unio.

Імовірно, центральна частина ями не була заповнена повністю, до поверхні, на що вказує незначна насиченість матеріалом (рис. 60,2).

Предмети зрізано-пірамідальної форми знайдені в заповненні ями 1 (рис. 62,1) в перетині нагадують трапецію, а в основі – підовальні. Виготовлені з глиняної маси зі значною рослинної домішкою. Зовні – недбало заглажені. Основа не заглажена. Формування відбувалося на нерівній поверхні (земля або глиняна основа), попередньо вкритій половою злаків, про що свідчать численні відбитки. Більшість виробів виготовлено з одного шматка глини. Три з них (№ 1, 2 і 5) сформовані у два прийоми: спочатку була змодельована основа, а потім примазана верхня частина. Лише предмет №16 виготовлений, щонайменше, в три прийоми, про що свідчать шари глини, які відшаровуються у місцях з'єднань.

Верхня та бокові сторони мають високотемпературний випал глини до темно-зеленуватого кольору. Всередині вироби пропечені високою температурою до темно-цегельного кольору. Такого ж кольору нижня частина, тобто основа, більшості виробів. Чорний колір глини (свідчення обпалу без доступу повітря) маємо на виробках лише знизу, в центральній частині. Товщина цього темного шару зазвичай не перевищує 1 см.

На одному виробі з торця залишився відбиток людської руки, залишений ще до випалу. Отже, виріб міг бути сформований і потім перенесений з місця формування до місця утилітарного призначення. Або ж під час фінальної викладки майстер просто вирішив відсунути предмет, скорегувавши його місце розташування. Судячи з того, що сліди вдавлень є лише з одного боку, предмет могли переносити у вертикальному положенні на одній руці.

Розміри, ступінь збереження і вага масивних глиняних виробів зрізано-пірамідальної форми представлено в таблиці 2. Тільки два вироби (№2 і №3) знайдено цілими, ще два (№5 і №12) можна склеїти зі знайдених фрагментів

повністю. Вага предметів становить 6,9-7,5 кг. Вироби №4, 9 та 14 збережені на 80-90%, інші – на менше ніж 70%. Значна фрагментація виробів, мабуть, спричинена механічними пошкодженнями внаслідок скидання виробів до ями. Вироби з малим ступенем збереженості, очевидно, зазнали сильного подрібнення і віднайти їх фрагменти серед аморфних шматків обпаленої глини неможливо.

Табл. 2. Метричні показники, ступінь збереженості та вага масивних глиняних виробів зрізано-пірамідальної форми.

№	Ступінь збереженості	Розміри			Вага (кг)	
		Довжина (см)	Ширина (см)			Висота (см)
			основи	вершини		
1	фрагмент (~25%)	?	14	7,8	18,7	2,8
2	цілий	34,5	15,5	9	18,5	7,5
3	цілий	36,7	18,3	8,7	15,8	6,9
4	фрагмент (~90%)	34	16	8,8	14,5	5,1
5	цілий (склеєний)	38,6	20,5	7,5	14,8	7,2
6	фрагмент (~35%)	?	13	6,8	14	2,6
7	фрагмент (~20%)	?	14,5	?	?	1,9
8	фрагмент (~40%)	?	17,5	7,5	13,4	3
9	фрагмент (~90%)	36	19,5	8,5	14,5	7,1
10	фрагмент (~40%)	?	21,3	6	15,5	3,3
11	фрагмент (~70%)	?	15	7	15,5	4,6
12	цілий (склеєний)	38,7	19,3	6,8	13,2	7
13	фрагмент (~65%)	32	18	7,5	14	4,2
14	фрагмент (~80%)	?	16,3	8	16	5,5
15	фрагмент (~20%)	?	?	?	14,3	1,9
16	фрагмент (~15%)	?	?	?	?	1,3

Предмети дископодібної форми (рис. 62,2) є ще одним типом масивних глиняних виробів із ями №1. Вони мають сформовану округлу закраїну. Діаметр окремих фрагментів 45-53 см, товщина – 3,5-5 см. Вони виготовлені з тієї ж маси, що і зрізано-пірамідальні вироби, в такий же спосіб. Колір виробів різний – від цегельного до темно-зеленого. Прослідковується як поєднання цих кольорів у виробі, так і переважання лише одного, що вказує на різнотемпературний обпал.

Шурф 2, яма 2

Геологічна стратиграфія в межах шурфу така: 0 – 0,12-0,26 м – чорнозем; - 0,12-0,26 – 0,7-0,96 м – суглинок; - 0,7-0,96 – 1,85 м – лес.

Яма 2 у плані округла (рис. 63), із максимальним зафіксованим діаметром 1,58 м. Гранична глибина ями від нульової позначки, обраної в північно-західному куті шурфу, становить 1,66 м. У верхній частині стінки ями не зафіксовано, але її контури можна приблизно визначити за концентрацією матеріалу. Стінки нижньої половини ями вертикальні, дно практично рівне (перепади до 5 см). Відповідно, форма ями близька до циліндричної (рис.).

Стратиграфія (рис. 63,2) заповнення ями (показники від рівня сучасної поверхні): шар 1. 0 – 0,13-0,19 м – чорнозем з перевідкладеними фрагментами обпаленої глини і поодинокими фрагментами кераміки; шар 2. А) - 0,13-0,19 – 0,59-0,96 м – темно-сіре заповнення ями з великою кількістю фрагментів обпаленої глини, а також поодинокими фрагментами керамічних виробів і кістками тварин; В) - 0,59-0,96 – 1,85 м – темно-коричневе заповнення ями з великою кількістю фрагментів обпаленої глини, поодинокими вуглинками згорілого дерева, фрагментами кераміки, кістками тварин і мушлями молюсків *Unio*.

Заповнення ями простежено вже на глибині 0,05-0,1 м (шар 1), верхня частина культурного шару пошкоджена терасуванням схилу під висадку плодкових дерев. У верхній частині заповнення (0,2-0,3 м) виявлено скупчення невиразних фрагментів посуду, кісток тварин і дві ніжки від антропоморфних статуєток. Ймовірно, тут йдеться про шар сміття, що потрапило вже у заповнену яму ще коли поселення існувало.

Чіткого контуру ями не спостерігалось до глибини 0,7-0,9 м (шар 2А) від сучасної поверхні (рис. 63,2). Це результат біотурбацій, які призвели до розпорошення матеріалів і руйнації чітких контурів об'єкта. Шар 2В утворився у результаті заповнення ями обмазкою і глиняною крихтою упереміш з вуглинками горілого дерева. Очевидно, в трипільський час заповнення на всій глибині об'єкта було однорідним, але наступні біотурбації практично знищили

сипке заповнення у верхній частині (шар 2А), залишивши тільки тверді компоненти (обмазка і фрагменти кераміки). Фрагменти обмазки в нижній частині ями значно більші, ніж у верхній (рис. 63,2).

По всій глибині ями знайдено лише кілька невиразних фрагментів кераміки. Це може свідчити про заповнення ями в один прийом. Навіть випадкове сміття не встигло сюди потрапити.

Майже на дні ями, на глибині 1,57-1,49 м, практично в її центрі, знайдено зернотерку (рис. 63,1) розмірами 40×31×9,5 см (Д×Ш×В). Вона розташована спрацьованою поверхнею донизу. На дні, по всій площі ями, виявлено кілька дрібних фрагментів дуже фрагментованих кісток і мушель *Unio* (рис. 63,2).

Серед фрагментів обпаленої глини, якими повністю заповнена яма, виділяється два типи. Перший – крихкі шматки зі значною рослинною домішкою. На більшості з них з одного боку є відбитки дерева, в той час як інша сторона – рівна і підведена рожевою глиною. Товщина фрагментів – до 10 см. Серед відбитків дерева – прутики, плахи і кругляк. Другий тип – міцні пласкі плитки, товщиною до 8 см. Вони виготовлені із глини практично без рослинних домішок. Поверхня заглажена. Раніше ці фрагменти були намазані на нерівну шорстку поверхню, глиняну або земляну. Випал фрагментів обох типів високотемпературний. Імовірно, фрагменти першого типу можуть відноситися до конструкції стін та перекриття поверхів у трипільських спорудах. Другий тип, зазвичай, інтерпретують як черинь печей в будинках.

Шурф 2, яма 4

Контур ями зафіксовано в північно-східній частині шурфу 2 (рис. 63), за 0,8 м на схід від ями 2. Площа розкритої нами частини становить 0,6×2,05 м. У цих межах яму розкопано до глибини 0,53 м від сучасної поверхні. Далі роботи не проводилися. Об'єкт законсервовано. Продовження ями по площі спостерігається у північно-східному та східному напрямках.

Заповнення у досліджених об'ємах аналогічне до шару 2А ями 1, але більш насичене попелом.

Шурф 3, яма 3

Геологічна стратиграфія у межах шурфу така: 0 – 0,27-0,45 м – чорнозем; - 0,27-0,45 – 0,71-0,96 м – суглинок; - 0,71-0,96 – 1,3 м – лес.

Яма 3 в перетині має лійчасту форму (рис. 64,2), в плані нагадує неправильний овал (рис. 64,1). Витягнута за лінією північний схід – південний захід на 2,82 м. Ширина становить 1,76 м. Гранична глибина ями від нульової позначки (північно-західний кут шурфу) становить 0,92 м. Мабуть, у трипільський час глибина ями не перевищувала 0,85 м.

Стратиграфія (рис. 64,2) заповнення ями (показники від рівня сучасної поверхні): шар 1. 0 – 0,27-0,43 м – чорнозем з перевідкладеними фрагментами обпаленої глини і кераміки; шар 2. - 0,27-0,43 – 0,82-1,23 м – темне, з сіруватим відтінком, компактне заповнення ями з фрагментами керамічних виробів, камінням, кістками тварин, мушель *Unio*, знаряддями праці та фрагментами обпаленої глини.

Яма заповнена аналогічним матеріалом, що і яма 1 (шар 2А) вище рівня залягання масивних глиняних виробів. Скоріш за все, це – побутове сміття. Відмінність полягає лише в наявності у заповненні ями 3 більшої кількості попелу по всій глибині об'єкта і більшої кількості фрагментів обпаленої глини. Окрім двох типів обпаленої глини, згаданих вище при описі заповнення із ями 2, у ямі 3 маємо ще й третій тип. Це фрагменти вимосток, виготовлених із опісоченої глини, практично без рослинних домішок. Їх поверхня рівна, товщина – 2-4 см. Окрім цього, на різних глибинах та у різних квадратах ями 3 знайдено три мідних вироби (рис. 64,1): намистина, ціле чотиригранне шило та фрагмент шила (робоча колюча частина).

Піч для обпалу кераміки: аналіз масивних глиняних виробів із ями 1

Прямої аналогії до знайдених зрізано-пірамідальних глиняних виробів у ямі 1 автору в культурному комплексі Кукутень-Трипілля не відомо. Єдиний частково схожий виріб було знайдено в будинку комплексу «2» в Майданецькому у 1988 р. Цей предмет також виготовлений з глини із рослинною домішкою і має ту ж зрізано-пірамідальну форму, з висотою і

діаметром в основі близько 20 см. Зверху до нього приліплено два «ріжки». Дослідники припустили, що цей виріб міг виконувати роль своєрідної підставки (Шмаглий, Видейко 1988/4б, арк. 8, рис. 24, 1-3).

Цікаві дані про потенційне використання зрізано-пірамідальних глиняних виробів дають етнографічні матеріали. У 1990-1993 рр. групою археологів здійснена етнографічна експедиція до с. Тарасара в Західній Індії (Bhagat Kar et al. 1993). Метою цієї роботи був пошук і документація локальних традицій виготовлення кераміки, які могли б допомогти в реконструкції керамічного виробництва в Харапській культурі.

Так, в с. Тарасара випал кераміки проводять в округлих печах (рис. 75) діаметром близько 2,7 м, вертикальні стіни яких зведено з цегли на висоту 0,85 м. В основі печі на однаковій відстані розміщуються вісім топкових каналів висотою 0,33 і шириною 0,2 м (Bhagat Kar et al. 1993, с. 158-159). Під час підготовки печі до випалу посуду на дно викладають 25 глиняних підставок. Вони мають форму пустотілого на обох кінцях циліндра діаметром 14 см і сформовані на гончарному колі. Підставки розміщують трьома колами, так щоб жодна з них не перешкоджала завантаженню палива в камеру печі. Перше коло вміщує 13 підставок, наступне – вісім, а останнє, центральне, всього чотири. На кожен циліндр кладуть по одній посудині, так щоб їх стінки не торкалися одна одної. Далі продовжують закладати піч зверху посудом.

Піч завантажується посудом закритих форм до рівня приблизно 30 см вище стінок. Після завантаження, камера печі закривається іншими посудинами, що називаються тавді. Це мископодібні круглі глиняні вироби середніх розмірів, які в побуті використовуються у якості сковорідок для випічки прісного хліба. Тавді розміщують в перевернутому положенні так, щоб вони повністю закрили камеру печі. Для закривання дрібних дірок використовують фрагменти кераміки, які постійно зберігаються поруч з піччю. Також фрагменти посуду розміщують між посудинами при завантаженні печі. Все це потрібно для збереження необхідної кількості тепла в камері.

У вищеподаному описі індійської етнографічної печі нас найбільше цікавлять мобільні підставки для розміщення посуду на них. Не виключено, що зрізано-пірамідальні глиняні вироби, знайдені в ямі 1 у Тростянчику, можуть бути такими ж мобільними «стовпчиками» в конструкції печі.

Розглядаючи далі інвентар ями № 1, виникає питання про призначення глиняних виробів дископодібної форми.

В останні роки дослідниками запропоновано варіант функціонального призначення цієї категорії виробів. Так, виявлені в Небелівці дископодібні глиняні предмети були визначені як «покришки каналів горну» (Burdo, Videiko 2016, p. 97-98, fig. 5: 6, 7; Korvin-Piotrovskiy et al. 2016, p. 243-245). Вважається, що «кришки» виконували функцію череня з продухами. Вони захищали посуд від прямої дії вогню і одночасно були підставками для зручного його розміщення у камері.

З огляду на подані вище етнографічні аналогії із Західної Індії, можна запропонувати ще одну версію призначення цих глиняних виробів у давнину. Вони могли використовуватися для фінального закупорювання завантаженої печі перед початком випалювання кераміки. Покладені в кілька рядів, ці диски цілком здатні забезпечити достатню концентрацію тепла всередині печі. Не виключено, що їх використовували паралельно із окремими фрагментами битої кераміки для закриття невеликих дірок. У такому випадку стіни споруди для випалу кераміки могли бути вертикальними, із мобільним дахом, утвореним глиняними дисками. Це дозволяє здійснити швидке завантаження та розвантаження камери, не руйнуючи при цьому жодного елемента конструкції. Можливо, постійних стінок у печі взагалі не існувало, а функцію підтримання стійкості виконували глиняні диски і/або фрагменти кераміки, викладені поверх виробів, які піддають обпалу.

Відзначимо, що в українській етнографії існує традиція закриття камери печі суцільним шаром фрагментів кераміки, відома під назвою «учереПЛення» (Пошивайло 1993, с. 121; Шульгіна 1929, с. 141, 183; Прусевич 1916, с. 61).

Характеристика знахідок

Комплекс керамічного посуду (рис. 65-74) з Тростянчика, який налічує близько 1900 фрагментів, поділено на дві техніко-технологічні групи. До I-ої групи зараховуємо так звану столову кераміку – це різноманітні за формою посудини, більшість з яких виготовлені із добре відмудленої глини та випалені в окиснювальному середовищі. За способом орнаментации поверхні посудин виділяємо підгрупу 1 із розписною керамікою, підгрупу 2 із заглибленою орнаментацией та підгрупу 3, до якої зараховуємо посуд із неорнаментованою, ангобованою поверхнею. Підгрупа 1 в більшості прикрашена монохромними орнаментами виконаними темно-коричневою (чорною) фарбою. Лише кілька фрагментів мають біхромну орнаментацию в основі якої все та ж темно-коричнева фарба, а обвідка здійснена білою фарбою. Для виготовлення посуду I-ої групи використовували як озалізовані типи глин (7%) так і каолінітові (6%), але переважає (87%) тісто змішане із цих двох типів глин. Більшість посуду покрито ангобом кремового (біло-рожевий) кольору. Трапляються також і фрагменти посуду із помаранчевим ангобом, які в більшості притаманні виробам із каолінітових глин.

До II-ої техніко-технологічної групи зараховуємо так звану кухонну кераміку, яка включає посуд виготовлений з глини зі значними домішками товчених черепашок, а іноді із домішками жорстви. Ця група посуду прикрашена рельєфним орнаментом (підгрупа 1), або, знову ж таки, має неорнаментовану поверхню (підгрупа 2).

Посуд I-ої техніко-технологічної групи («столовий») з Тростянчика поділено на три підгрупи за способом оздоблення поверхні: підгрупа I.1. – розписний орнамент, I.2. – заглиблений орнамент, I.3. – неорнаментований. Посуд підгрупи I.1 на етапі ВІІ представлено вісьмома формами за морфологією: миски, кубки, амфори, кратери, покритки, грушоподібні, біконічні, біноклеподібні посудини. А також маємо мініатюрні посудини.

Миски двох підтипів: зрізано-конічні та напівсферичні.

Миски зрізано-конічної форми мають прямі стінки; злегка увігнуті всередину стінки та ледь відхилені на зовні загострені вінця; дещо опуклі стінки із прямими вінцями. Найбільш поширена вісімкоподібна орнаментальна схема. Усередині овалів вісімки часто зображено стрічки із 1-4 хвилястих ліній. Більшість мисок розписана з обох сторін. Розписи із зовнішньої сторони вісімкоподібною схемою – повторення внутрішньої композиції.

Миски напівсферичної форми переважають за кількістю над зрізано-конічними. Вироби із опуклими стінками мають вертикальні вінця, слабо виділене дно, яке плавно переходить у стінку. Вкриті монохромним орнаментом переважно з двох сторін, іноді – тільки зсередини. Найпоширеніша – вісімкоподібна схема.

Кубки (рис. 68, 1-7; 71, 1-4) – посудини, які на поселеннях етапу ВІІ представлено двома підтипами, що представляють посудини малих та великих розмірів. Посудини малих розмірів це вироби із розташованими низько округлими плічками. Вінця у цих виробів або прямі вертикальні, або плавно відхилені назовні. Найбільш вживаною схемою орнаменталії цих виробів є лицьова, побудована на основі метопної. Кубки великих розмірів за формою нагадують менші кубки, лише більші за розміром та товстостінніші (рис. 71, 1-4). Розпис наносили чорною фарбою. Орнамент побудований за метопною схемою. У метопах вписано лицьовий мотив або ж чотирипроменеву зірку, яка утворює хрестоподібне зображення. Також ці кубки оздоблювали меандровою схемою. Верхня частина вінця виробів зсередини підведена однією концентричною лінією чи фестонами.

Амфори мають великі вінця відхилені назовні, лійчасті, дещо увігнуті, розписані з двох сторін. Ручки із горизонтальними проколами розміщені під вінцями. Округлі плічка розташовані в нижній частині посудини. Монохромний розпис зображає лицьову схему. На вінцях з обох сторін – витягнуті каплеподібні фігури різних розмірів, зображені під кутом.

Біконічний посуд має вузьке горло, лійчасті, злегка увігнуті вінця, дещо прогнуті всередину стінки верхньої частини та округлі плічка, на яких

розташовані широкі ручки як горизонтально, так і вертикально проколоті. Монохромний розпис нанесено на поверхню посудин, починаючи з плічок і вище, а також на внутрішню частину вінець. На вінцях з обох боків – краплеподібні зображення або ж фестони із ліній чи повністю зафарбовані. Основними схемами розпису є лицьова та меандрова.

Кратери це посудини з кулястим тулубом і великими лійчастими, прямими або дещо увігнутими вінцями, діаметр яких більший, ніж діаметр плічок (рис. 67, 1-5). Варто зазначити, що кути відхилу вінець назовні у амфор, біконічного посуду та кратерів практично однаковий. Розпис покриває майже всю зовнішню частину посудини, за винятком вузької смуги над денцем. Орнаментовані і вінця всередині. Зазвичай на них зображали фестони; негативні S-подібні фігури, які утворюють листоподібну схему або розділяють негативи великих горизонтальних овалів із зафарбованими лінзоподібними вертикальними овалами; фрагменти лицьової схеми, яка поділена лінзоподібними овалами на метопи. На тулуб в основному наносили листоподібну схему, іноді – меандрову.

Грушоподібні посудини (рис. 70, 1-2) із кулястою верхньою частиною та різким переходом тулуба до високої горловини. Вінця посудин вертикальні, прямі, плічка округлі, нижня частина конічна, дещо прогнута всередину. Прикрашені вироби переважно лицьовою схемою. Існують також і вироби із короткою горловиною вінця якої нахилені в середину. Перехід від кулястого тулуба до горловини плавний. Покришки шоломоподібні із напівсферичною основою та відхиленими назовні короткими вінцями.

Біноклеподібні посудини (рис. 71, 7) представлені виробами із конічними раструбами та трьома перемичками. Всередині нижній раструб неорнаментований. Чаша орнаментована смугами із ліній різної ширини.

Серед мініатюрних посудин трапилася грушоподібна посудина (рис. 68, 8), три сферичних мисочки (72, 1, 3) та кратер. Поверхня чотирьох перших не розписана, припускаємо, що орнамент не зберігся в силу слабого випалу. Сліди розпису темно-коричневою фарбою на кратері збереглися.

Посуд підгрупи I.2 представлений трьома формами: покоришки, грушоподібні та біноклеподібні посудини.

Грушоподібні посудини мають кулясту верхню частину, яка плавно переходить у конічну нижню. Вінець – без шийки, нахилений горизонтально всередину посудини. Меандрову схему розпису нанесено на верхню частину посудини стрічками із широких заглиблених ліній (рис. 71, 6). Жолобки іноді заповнені білою пастою.

Покоришки мають єдину форму – циліндроконічну, де верхня частина мала циліндрична, а нижня – широка конічна. Орнамент – у вигляді вертикальних стрічок із паралельних ліній.

Від біноклеподібних виробів цієї групи посуду відомі тільки фрагменти конічних чаш із прямими стінками. Спрощено-лінійний орнамент із чотирьох стрічок виконаний вузькими заглибленими лініями. Стрічки нахилено спускаються з вершини чаші до низу (рис. 71, 5).

Посуд підгрупи I.3 представлений неорнаментованими виробами із ангобованою поверхнею. До них належать миски зрізано-конічної форми та миски напівсферичної форми, кубки та кратери.

Посуд II-ої техніко-технологічної групи поділений на дві підгрупи за стилістичними особливостями. Посуд групи має дві форми: горщик та миска. Також маємо мініатюрний посуд.

Горщики (рис. 73, 1-6; 74, 1-4) двох підтипів за формою тулуба. У перших – округлі плічка та опуклий тулуб, а в другого – округлі плічка, які переходять в конічну нижню частину. Вінець невисокі та злегка відхилені назовні або ж – високі, лійчасті, різко відхилені назовні.

Поверхня та внутрішня частина посудин вкрита розчосами, нанесеними переважно горизонтально, із незначними кутами відхилу. У цьому випадку вони виконують не декоративну, а технологічну функцію. Це залишки загладжування поверхні під час виготовлення горщика. Вертикальними розчосами покриті вінець посудини зовні. Декоровано, зазвичай, вінець та плічка виробів.

Верх вінець прикрашено низкою заціпів, насічок, ямок та перлин, проколотих зсередини, а отвори замащені. Ці ж елементи наносилися і на верхню частину плічок. В місцях з'єднання вінець та плічок розміщені також декоративні наліпи. Серед них є парні або одиничні округлі наліпи. Окрім цього, тут наліплено малі ручки-вушка та широкі псевдоручки.

Щедро орнаментовано плічка. Заглибленими вузькими лініями зображено фестони, хвилясті та зигзагоподібні лінії, утворені як однією лінією, так і смугами із двох-шести. Зубчастим інструментом робилися навскісні та вертикальні ряди штампів. Ряди ямок або «гусенички» формують зигзагоподібні лінії. Пальцеві вдавлення (1-3 заглиблення) – між фестонами та під псевдоручками. Загалом маємо справу із двоярусним орнаментом. Основою для верхнього ярусу є вінця, а для нижнього – плічка горщиків. Обидва яруси щедро орнаментовані різновидами спрощено-лінійної, фестонної, хвилеподібної схем.

Вінця деяких горщиків мають лише розчоси, на деяких розчоси повністю відсутні.

Миски представлені лише одним фрагментом. Це напівсферичної форми посудина із діаметром вінця 39 см. Неглибокими горизонтальними розчосами покрито зовнішню поверхню виробу. Також із Тростянчика маємо один фрагмент мініатюрного горщика із неорнаментованою поверхнею (рис. 72, 5), а інший – із рядом перлин під на вінці.

Керамічна пластика представлена фрагментами антропоморфних та зооморфних фігурок, а також конусами (рис. 68, 9) і хлібцем. Контекст знахідок наведений у таблиці 3.

Антропоморфна пластика представлена двома фрагментами із колекції підйомного матеріалу. Перший – це веретеноподібна ніжка статуетки із схематично змодельованою ступнею. Її виготовлено із озалізного типу глини із домішкою слюди, вапняку та шамоту. Випал слабкий. Другий виріб – це верхня частина статуетки, яку виготовлено із каолінітової глини та покрито поверхню помаранчевим ангобом (рис. 72, 4). До тіста додано дрібнозернистий

пісок, слюду та шамот. Змодельовано груди статуетки, а також руки у вигляді сплюснених з двох боків конусів.

Табл. 3. Розподіл керамічної пластики та мініатюрного посуду по об'єктах.

Об'єкт (шурф/сектор/шар)	Антропоморфна пластика (екз.)	Зооморфна пластика (екз.)	Конуси (екз.)	Хлібці (екз.)	Мініатюрний посуд (екз.)	загалом
1, А, 5		2			1	10
1, А, 7		2	1			
1, В, 4		1				
1, В, 5					1	
1, В, 7		1				
1, С, 4		1				
3, А, 2		2				11
3, А, 3		1	1			
3, А, 4			2	1	1	
3, А, 5		1			2	
ПМ	2				1	3
<i>загалом</i>	2	11	4	1	6	24

Чисельнішою є зооморфна пластика. Нараховуємо у колекції фрагменти від одинадцяти виробів. Це різні частини тулубів, ноги, голови та роги тварин. Усі вироби виготовлені із глиняної маси без помітних незброяним оком домішок. Випал артефактів слабкий. Колір після випалу сіро-чорний чи сіро-помаранчевий. Лише два фрагменти, які схоже випалені при вищих температурах, мають тьмяно-цегельний колір. В більшості вироби зображають дрібну та велику рогату худобу. Довжина одного окремо знайденого рогу становить 3 см.

Керамічні конуси та «хлібець» виготовлені із того ж тіста, що і зооморфні фігурки, а також мають слабкий випал. Один із конусів покритий кремівим ангобом. Основа усіх конусів пласка. Єдиний керамічний «хлібець» із Тростянчика має діаметр 26 мм та висоту 9 мм.

3. Обстеження поселення Тростянчик-Бучак у 2016 році

Тростянчик-Бучак - одношарове поселення трипільської культури етапу ВІІ. На західній околиці пам'ятки розміщена курганна група.

Історія досліджень

Поселення відкрито розвідками М. Б. Рубіна в кінці 40-х – на початку 50-х рр. минулого століття. Експедицією проведено шурфування на поселенні, на зораному полі виявлено плями від 15-ти «площадок»⁹. Повторне обстеження пам'ятки провела СПАЕ у травні 2016 р. В. С. Рудь та С. С. Федоров оглянули площу поселення та провели збір підйомного матеріалу.

Географічне розташування

Поселення (рис. 76) знаходиться за 2,1 км на південь від с. Тростянчик Тростянецького району, Вінницької області, ліворуч автошляху Тростянець-Бершадь. Воно займає край плато та його пологі схили. Схили плато мають Пн.-Сх. – Сх. експозицію, поверхня плато практично не має нахилу. Розташоване у верхів'ї р. Бучак (права притока р. Південний Буг), на лівому березі, в місці впадіння в неї струмка з ліва. Долини водних артерій глибокі та заліснені. Долина струмка оточує поселення з півночі, а річки – з північного-сходу. Вся територія поселення вільна від сучасної забудови чи інших об'єктів/насаджень, які можуть пошкоджувати культурні нашарування, знаходиться на сільськогосподарському полі. Площу поселення оцінюємо у 18,5 га, воно має форму овалу, витягнутого за напрямком течії річки, по лінії Пн.-Зх. – Пд.-Сх. Географічні координати пам'ятки: 48.482582, 29.369695.

Характеристика знахідок

Підйомний матеріал зібраний на території пам'ятки втрачено в процесі польових робіт експедиції. Відзначаємо, що на поселенні було знайдено близько трьох десятків «столового» посуду, який виготовлений із озалізнених глин. Після випалу черепок мав цегельний колір. Окремі фрагменти орнаментовані чорною (темно-коричневою) фарбою. За формами виділяємо посуд закритих форм (амфори, біконічні посудини) із високими лійчастими

⁹ Інформація із особистих документів М. Б. Рубіна, які зберігаються в приватному архіві В. А. Косаківського.

вінцями та округлими плічками. Також знайдено стінки т. зв. «бомбоподібних» кубків із округлими низько розміщеними плічками. Один із них оздоблено лицевою схемою. У колекції був присутній фрагмент невеликої конічної миски із прямими стінками, зооморфним наліпом на вінці та, очевидно, чотирма ніжками.

Висновки

Експедицією проведено дослідження 22 різночасових поселень трипільської культури, які знаходяться в південно-східних районах Вінницької області, в межиріччі Дністра та Південного Бугу. Поселення належать до чотирьох етапів розвитку Трипілья: VI-VII, VII, CI та CII.

Поселення VI-VII (Заболотне, Кислицьке, Тернівка) в основному локалізовані в західній частині досліджуваного регіону та, схоже, відносяться до пам'яток типу Кліщів. Подальші їх дослідження мають підтвердити чи спростувати цю думку. Дослідженні пам'ятки етапу VII належать до раковецької групи (Тростянчик) та, можливо, петренської (Дахталія). Поселення етапу CI переважно належать до чечельницької групи (Луки-Коліно, Вишенька, Стратіївка). Поселення Війтівка, яке розташоване на межі поширення двох груп, чечельницької та томашівської, схоже, має синкретичний характер. Поселення етапу CII відносяться до бринзенської та гординештської груп.

Джерела та література

Балабина В. И. Глиняные модели саней культуры Кукутень–Триполье и тема пути // Памятники археологии и древнего искусства Евразии / В. И. Балабина. – М., 2004. – С. 180–213.

Віца Б. Г. До історії стародавнього населення на території Крижопільського району / Б. Г. Віца // Етнографія Поділля. – Вінниця, 1992. – Ч. 2. – С. 8–12.

Гамченко С. С. Спостереження над даними дослідів трипільської культури / С. С. Гамченко // ТКУ. – К., 1926. – Вип. 1. – С. 31–41

Глушков И. Г. Керамика как исторический источник. — Новосибирск: Издательство Института археологии и этнографии СО РАН, 1996. — 328 с.

Гусев С. А. К вопросу о транспортных средствах трипольской культуры / С. А. Гусев // Российская археология. – 1998. – № 1. – С. 15–28.

Дергачев В. А. Памятники позднего Триполья (Опыт систематизации). – Кишинев, 1980. – 208 с.

Загоруйко В. Т. Звіт про проведення археологічної розвідки у Вінницькій області в 1993 році, 17 арк. // НА ІА НАНУ, Од. зб. 1993/50.

Загоруйко В. Т. Поселення середньої доби трипільської культури на Вінниччині біля с. Гарячківка / В. Т. Загоруйко, В. О. Шумова // Археологічні дослідження в Україні 1993 р. – К., 1997. – С. 52–53.

Косаківський В. А. До історії заселення басейну річки Савранки (з найдавніших часів до сьогодення) / В. А. Косаківський // Подільська старовина. – Вінниця, 2008. – С. 88–108.

Косаківський В. А. Пізньотрипільське поселення Чечельник на Побужжі / В. А. Косаківський // Подільська старовина. – Вінниця, 1993а. – С. 97–108.

Косаківський В. А. Про деякі особливості трипільського поселення Чечельник / В. А. Косаківський // РПГТ. – К., 1990. – С. 200–204.

Косаківський В. А. Археологічні пам'ятки Чечельницького району на Вінниччині: історія виявлення та дослідження // Наукові записки Вінницького

державного педагогічного університету. Серія: Історія. – 2004. – Вип. 7. – С. 98–100.

Круц В. А., Рижов С. Н. Отчет о работе Тальянковского отряда Трипольской экспедиции в 1988 г., 34 арк. // НА ІА НАНУ, Од. зб. 1988/4а.

Левада М. Є. Звіт про проведення суцільних пам'яткоохоронних досліджень (археологічних розвідок) траси з'єднувального нафтопроводу НПК «Південний» – Західна Україна в 1996 році, 28 арк. // НА ІА НАНУ, Од. зб. 1996/21.

Лотоцька В. Т. Археологічна розвідка Подільської археологічної експедиції / В. Т. Лотоцька, В. В. Очеретний // АДУ 1993 р. – К., 1997. – С. 79–80.

Маркевич В. И. Познетрипольские племена Северной Молдавии. – Кишинев, 1981. – 196 с.

Од. зб. 789. Рижов С. М. Кераміка поселень трипільської культури Буго–Дніпровського межиріччя як історичне джерело: дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук, 1999, 435 арк.

Полищук Л. Ю. Пластика трипольского поселения Черкасов Сад II / Л. Ю. Полищук // Памятники древнего искусства северо–Западного Причерноморья. Сборник научных трудов. – К.: Нукова думка, 1986. – С. 21–26.

Потупчик М.В. Археологічні пам'ятки Крижопільського району (розвідка 2003 р). – Вінниця, 2003.

Пошивайло О. Ілюстрований словник народної гончарської термінології лівобережної України (Гетьманщина). – Опішне, 1993.

Прусевич А. Гончарный промысел в Подольской губернии // Кустарные промыслы Подольской губернии. – К., 1916. – С. 9-118.

Рижов С. М. Місце пам'яток раковецького варіанта у розвитку середнього етапу трипільської культури / С. М. Рижов // Галич в доісторії і середньовіччі. Матеріали міжнародної археологічної конференції. Галич, 4-6 вересня 2003. – Галич, 2003а. – С. 29-33.

Рижов С. М. Трипільські пам'ятки петренської локальної групи Поділля / С. М. Рижов // Трипільські поселення–гіганти. Матеріали міжнародної конференції. – К., 2003. – С. 140–145.

Рудь В. С. Розвідки пам'яток трипільської культури на півдні Вінниччини / В. С. Рудь, С. С. Федоров, О. В. Зайцева // АДУ 2015. – К., 2016б. – С. 10-12.

Рудь В. С. Трипільська культура півдня лісостепової зони у межиріччі Південного Бугу та Дністра (етапи VII – CI). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 07.00.04 «Археологія». – Інститут археології НАН України, Київ, 2018

Рудь В. С. Федоров С. С., Зайцева О. В. Розвідки пам'яток трипільської культури на півдні Вінниччини // Археологічні дослідження в Україні 2015: зб. наук. ст. / НАН України, Інститут археології. – К.: Стародавній світ, 2016а – С. 10-12.

Рудь В. С. Розвідки у Південно–Східній частині Вінницької області / В.С. Рудь, В. А. Косаківський, С.С. Федоров // Археологічні дослідження в Україні 2014: зб. наук. ст. / НАН України, Інститут археології. – К., 2015е. – С. 19–20.

Рудь В., Улрау Р., Манігда О. Геомагнітна зйомка та географічне моделювання у вивченні поселення Тростянчик // Вісник рятівної археології (Acta Archaeologiae Conservativae). – Вип. 2. – Львів: НДЦ «Рятівна археологічна служба» ІА НАН України, 2016б – С. 55-76.

Рудь В.С. Заглиблені об'єкти з поселення Тростянчик // Археологія. – 2016. – №3. – С. 65-75.

Рыжов С. Н. Расписная керамика томашовской локально–хронологической группы трипольской культуры / С. Н. Рыжов // Stratum plus. – 2000. – № 2. – С. 459–473.

Цвек Е. В., Озеров П. И. Отчет о разведке археологических памятников в Новомиргородском районе Кировоградской области в 1987–1989 гг., 32 арк. // НА ІА НАНУ, Од. зб. 1987–1989/40б.

Шевнина И. В., Лошакова Т. Н. Некоторые итоги петрографического исследования керамики с поселений Токсанбай // Самарский научный вестник. – 2017, Т. 6. - №3 (20). – С. 216-222.

Шмаглий Н. М., Видейко М. Ю. Отчет о работе Майданецкого отряда Трипольской экспедиции в 1988 г., 23 арк., 47 рис. // НА ИА НАНУ, Од. зб. 1988/4б.

Шмаглий Н. М., Рыжов С. Н. Отчет о работе Позднетрипольского (Правобережного) отряда Днестровско-Трипольской экспедиции Института археологии АН УССР за 1979 год., 14 арк. // НА ИА НАНУ, Од. зб. 1979/27а.

Шульгіна Л. Ганчарство в с. Бубнівці на Поділлі // Матеріали до етнології. – К., 1929. – Т. II. – С. 111–200.

Шумова В. О. Трипільська культура Поділля у світлі нових даних / В. О. Шумова, С. М. Рижов // Археологія у Києво-Могилянській академії. – К., 2005. – С. 88-103.

Щоденник розвідок і розшуків археологічних І. Зборовського в 1929 р. на Тульчинщині, 25 арк. // НА ИА НАНУ, Фонд 3. Од. зб. 90.

Яненко А. Історія музейної археології УСРР (1919-1934). К., 2016. – 368 с.

Bhagat Kar S., Koiso M., Thomas E. Pottery making traditions at Tarasara, dist. Bhavnagar, Gujarat // Bulletin of the Deccan College Research Institute. – Vol. 53. – 1993. – P. 143–185.

Burdo N., Videiko M. Nebelivka: From Magnetic Prospection to New Features of Mega-Sites // Trypillia-Megasites and European Prehistory 4100-3400 BCE (ed.: Müller J., Rassmann K., Videiko M.). – 2016. – P. 95-116.

Korvin-Piotrovskiy A., Hoffmann R., Rassmann K., Videiko M., Brandtstatter L. Pottery Kilns in Trypillian Settlements. Tracing the Division of Labour and the Social Organization of Copper Age Communities // Trypillia-Megasites and European Prehistory 4100-3400 BCE (ed.: Müller J., Rassmann K., Videiko M.). – 2016. – P. 221-252.

Rud V. Satellite images and geomagnetic plans of several Cucuteni-Trypillia sites of the right bank of Southern Bug river / V. Rud, R. Ohlrau, S. Fedorov //

Beyond Excavation: Geophysics, Aerial Photography and the Use of Drones in Eastern and South-East European Archaeology: international colloquium: programme and abstracts. – Piatra-Neamț, 2016. – P. 51-54.

Список рисунків

Рис. 1. Карта обстежених протягом 2014-2016 рр. пам'яток трипільської культури: 1. Вишенька, 2. Війтівка, 3. Гарячківка II, 4. Глинське I, 5. Глинське II, 6. Городківка II, 7. Дахталія, 8. Заболотне, 9. Кислицьке, 10. Красносілка II, 11. Кривецьке, 12. Кринички-Ферма, 13. Луги-Коліно, 14. Мар'янівське, 15. Мар'янівка, 16. Михайлівка, 17. Новоукраїнка, 18. Ольгопіль, 19. Стратіївка, 20. Тернівка, 21. Тростянчик, 22. Тростянчик-Бучак.

Рис. 2. Вишенька. Вигляд на західну частину поселення з південного заходу.

Рис. 3. Вишенька, шурф 1. Руїни споруди 1.

Рис. 4. Вишенька, шурф 1. «Столовий» посуд.

Рис. 5. Глинське I, ПМ. Столовий (1-11, 13) та кухонний (12) посуд.

Рис. 6. Кривецьке. Вигляд на поселення з південного сходу.

Рис. 7. Кривецьке, шурф №1. Руїни споруди 1.

Рис. 8. Кривецьке, шурф №1. Закраїна вимостки 1004 та руїни вимостки 1005 споруди 1.

Рис. 9. Кривецьке, ПМ, керамічна модель саней.

Рис. 10. Кривецьке, ПМ та шурф 1. Столовий посуд.

Рис. 11. Війтівка. Сліди поселення на супутниковому знімку Google.

Рис. 12. Війтівка, ПМ. Столовий посуд.

Рис. 13. Війтівка, ПМ. Столовий (1-5), кухонний (7-8) посуд фрагмент моделі споруди (6).

Рис. 14. Гарячківка II, ПМ. Столовий посуд.

Рис. 15. Глинське II, вигляд на поселення з північного-заходу. На задньому плані будинки с. Глинське, розташовані на правому березі р. Дохна.

Рис. 16. Глинське II. Столовий посуд.

Рис. 17. Городківка II, шурф 1. Верхній шар (1003) обмазки споруди.

Рис. 18. Городківка II, шурф №1. Нижній шар (1004) обмазки споруди.

Рис. 19. Городківка II, шурф №1. Південно-західна стінка шурфу, стратиграфія якої демонструє двошаровість руїн споруди.

Рис. 20. Дахталія. Вигляд на центральну та західну частини поселення з північного сходу.

Рис. 21. Дахталія, шурф №1. Верхній шар обмазки (1003) дослідженої споруди та територія за її межами (1004).

Рис. 22. Дахталія, ПМ (1-4) та шурф 1 (5-6). Столовий (1-4) та кухонний (5-6) посуд.

Рис. 23. Заболотне. Вигляд на поселення з Півдня, з території поселення Тернівка.

Рис. 24. Тернівка. Вигляд на поселення з північного сходу, з території поселення Заболотне.

Рис. 25. Михайлівка. Вигляд на поселення з південного заходу.

Рис. 26. Заболотне, ПМ. Столовий (розписний – 1-7, заглиблена орнаментация – 8-10) та кухонний (11) посуд.

Рис. 27. Кислицьке. Вигляд на центральну та східну частини поселення з південного заходу.

Рис. 28. Кислицьке, шурф №1. Нижній шар обмазки (1004).

Рис. 29. Кислицьке, шурф №1. Негативи дерев'яних конструкцій виявлених на земній поверхні (1005) після зняття нижнього шару обмазки (субшар 1004а), масштаб розміщений за напрямком розташування дерева.

Рис. 30. Кислицьке, шурф №1. Фото південно-західного профілю.

Рис. 31. Кислицьке, ПМ та шурф 1. Столовий розписний посуд.

Рис. 32. Кислицьке, ПМ та шурф 1. Столовий посуд із заглибленим орнаментом (1-6) та кухонний (7-8) посуд.

Рис. 33. Красносілка II. Вид зі сходу на північну та східну частини поселення.

Рис. 34. Кринички-Ферма, ПМ. Столовий посуд.

Рис. 35. Луги-Коліно, ПМ. Столовий посуд.

Рис. 36. Луги-Коліно, ПМ. Столовий посуд .

Рис. 37. Луги-Коліно, ПМ. Столовий посуд.

Рис. 38. Мар'янівське. Вигляд на поселення з південного заходу.

Рис. 39. Мар'янівське, ПМ. Столовий посуд із мальованим (1-5) та заглибленим (6) орнаментом.

Рис. 40. Мар'янівка. Вигляд на пам'ятку зі сходу та столова мініатюрна посудина з розписним орнаментом знайдена на поселенні.

Рис. 41. Мар'янівка. Підйомний матеріал в межах «площадки» №2.

Рис. 42. Михайлівка, ПМ. Столовий посуд із мальованим (1, 2, 5) та заглибленим (4) орнаментом, фрагмент антропоморфної статуетки (3).

Рис. 43. Ольгопіль. Центральна та східна частини поселення, вигляд з північного сходу.

Рис. 44. Ольгопіль, шурф №1. Платформа (1004) споруди 1.

Рис. 45. Ольгопіль. Столовий посуд.

Рис. 46. Ольгопіль. Столовий посуд.

Рис. 47. Ольгопіль. Столовий посуд (1-9) та керамічний конус (10).

Рис. 48. Стратіївка. Сателітний знімок території поселення отриманий із ресурсу Bing Maps.

Рис. 49. Стратіївка. Вигляд на західну частину поселення з південного заходу.

Рис. 50. Стратіївка, профіль зачистки стінки сучасної ями. Вигляд зі сходу.

Рис. 51. Стратіївка, культурний шар північної частини профілю зачистки. Вигляд зі сходу.

Рис. 52. Стратіївка. Столовий посуд.

Рис. 53. Стратіївка. Столовий посуд.

Рис. 54. Стратіївка. Столовий посуд.

Рис. 55. Стратіївка. Столовий посуд.

Рис. 56. Стратіївка. Столовий посуд.

Рис. 57. Тернівка. Кераміка (пм, 2015)

Рис. 58. Тростянчик. Вигляд на південну частину поселення з південного сходу (фото С. Федоров).

Рис. 59. Тростянчик. Топографічний план поселення Тростянчик та його околиць (автор О. Манігда).

Рис. 60. Тростянчик, шурф №1. 1 – план ями 1; 2 – профіль ями 1: А – шар 1; В – шар 2; С – шар 3; а – камінь; б – зрізано-пірамідальні вироби; в – дископодібні вироби; г – кераміка; д – кістки; е – обпалена глина.

Рис. 61. Тростянчик, шурф №1. 1 – план заповнення ями 1 на рівні масивних глиняних виробів: а – камінь; б – зрізано-пірамідальні вироби; в – дископодібні вироби; г – «кухонна» кераміка; д – «столова» кераміка; 2 – фото заповнення ями на рівні масивних глиняних виробів, квадрат АВ, вигляд з південного заходу.

Рис. 62. Тростянчик, шурф №1. Масивні глиняні вироби з ями 1: 1 – зрізано-пірамідальні; 2 – дископодібні.

Рис. 63. Тростянчик, шурф №2. 1 – план шурфу з позначенням ям 2 і 4; 2 – профіль шурфу: А – шар 1; В – шар 2А; С – шар 2В; а – Unio; б – обпалена глина; в – кістки; г – кераміка.

Рис. 64. Тростянчик, шурф №3. 1 – план ями 3 з позначенням місць знахідок мідних виробів; 2 – профіль ями 3: А – шар 1; В – шар 2; а – обпалена глина; б – кістки; в – Unio; г – кераміка.

Рис. 65. Тростянчик. Столовий посуд.

Рис. 66. Тростянчик. Столовий посуд.

Рис. 67. Тростянчик. Столовий посуд.

Рис. 68. Тростянчик. Столовий посуд та керамічний конус (9).

Рис. 69. Тростянчик. Столовий посуд.

Рис. 70. Тростянчик. Столовий посуд.

Рис. 71. Тростянчик. Столовий посуд із розписним (1-4, 7, 8) та заглибленим (5-6) орнаментом.

Рис. 72. Тростянчик. Мініатюрний столовий (1, 3) та кухонний (5) посуд, зооморфний наліп на мисці (2), антропоморфна статуетка (4).

Рис. 73. Тростянчик. Кухонний посуд.

Рис. 74. Тростянчик. Кухонний посуд.

Рис. 75. Схематичне зображення етнографічної печі для обпалу кераміки, Індія, початок 90-х рр. (по Bhagat Kar 1993, fig. 11): а – глиняні підставки; б – фрагменти кераміки; в – посуд для випалу; г – керамічні сковорідки (tavdi).

Рис. 76. Тростянчик-Бучак. Вигляд на поселення з південного сходу (фото С. Федоров).

Альбом

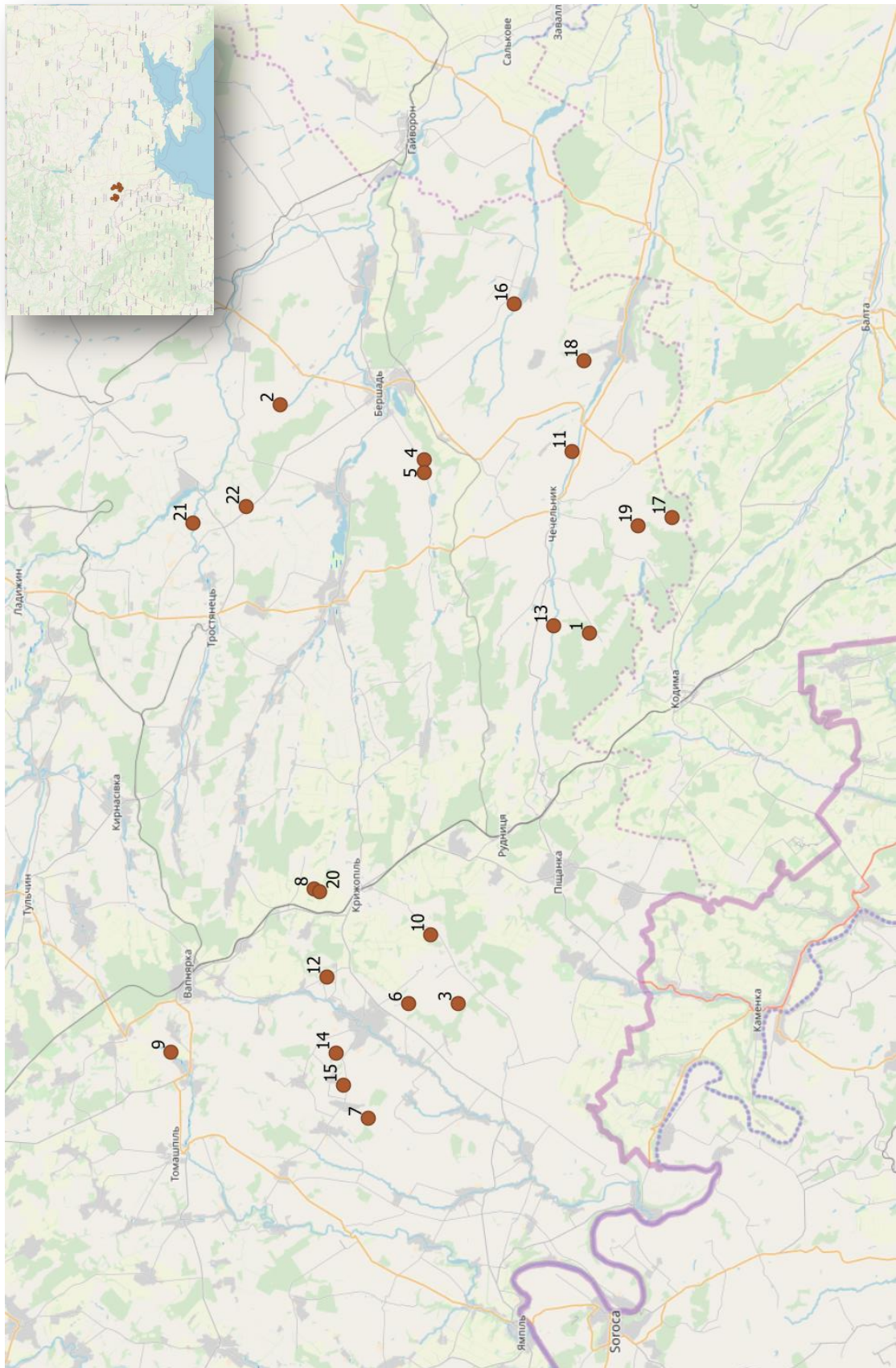

Рис. 1. Карта обстежених протягом 2014-2016 рр. пам'яток трипільської культури: 1. Вишенька, 2. Війтівка, 3. Гарячківка ІІ, 4. Глинське І, 5. Глинське ІІ, 6. Городківка ІІ, 7. Дахталія, 8. Заболотне, 9. Кислицьке, 10. Красносілка ІІ, 11. Кривецьке, 12. Кринички-Ферма, 13. Луги-Коліно, 14. Мар'янівське, 15. Мар'янівка, 16. Михайлівка, 17. Новоукраїнка, 18. Ольгопіль, 19. Стратіївка, 20. Тернівка, 21. Тростянич, 22. Тростянич-Бучак.

Рис. 2. Вишенька. Вигляд на західну частину поселення з південного заходу.

Рис. 3. Вишенька, шурф 1. Руїни споруди 1.

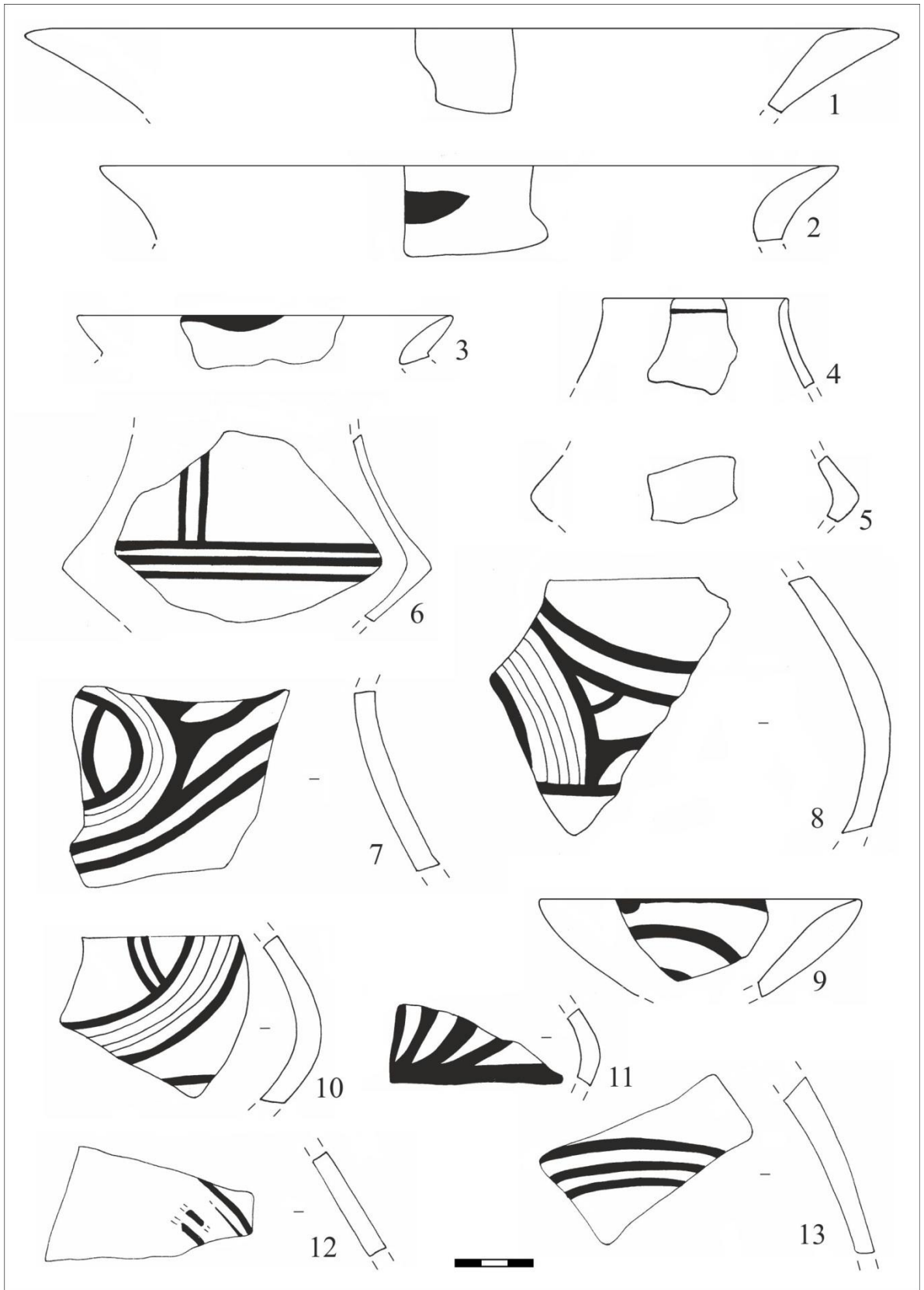

Рис. 4. Вишенька, шурф 1. «Столовий» посуд.

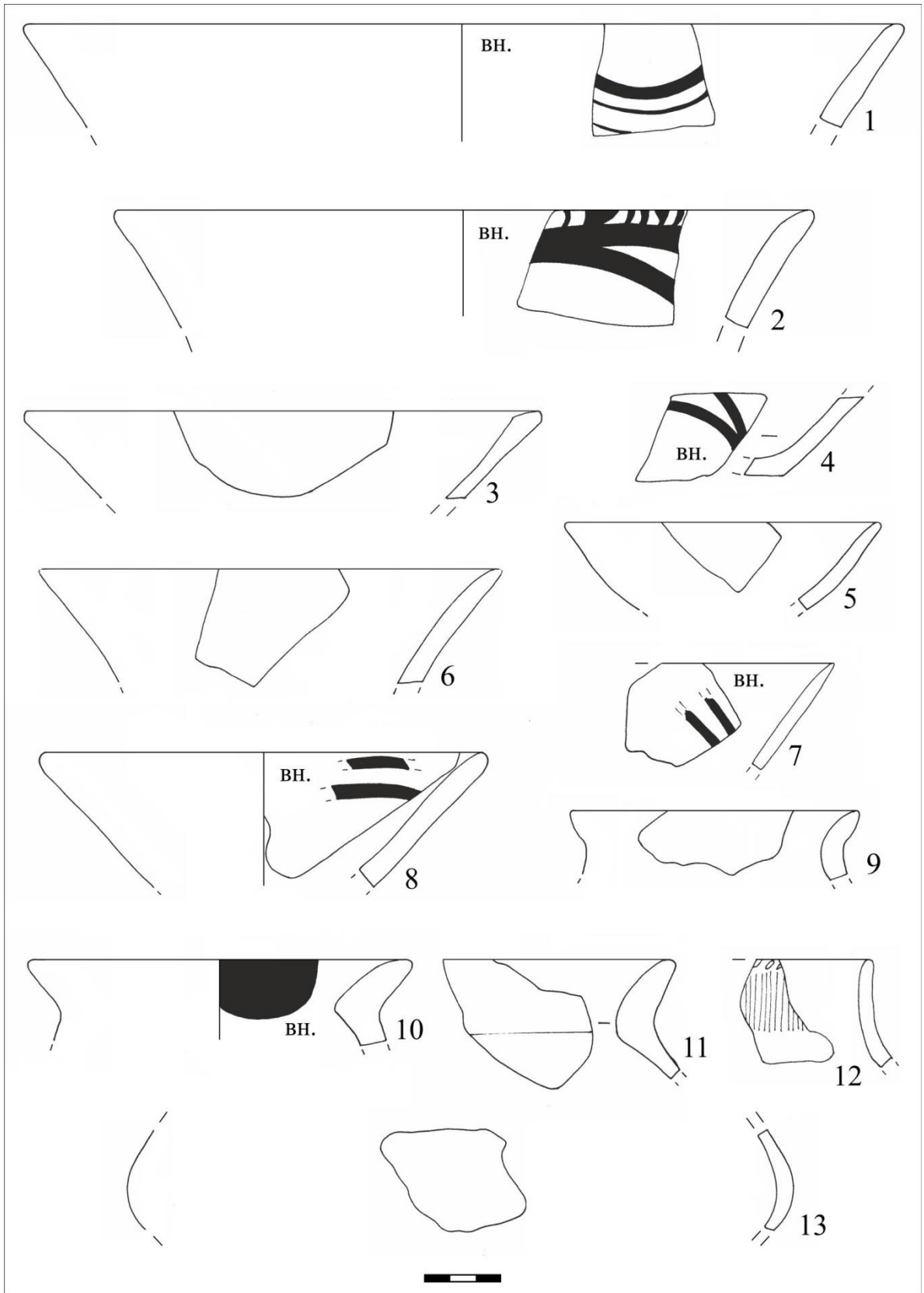

Рис. 5. Глинське 1, ПМ. Столовий (1-11, 13) та кухонний (12) посуд.

Рис. 6. Кривецьке. Вигляд на поселення з південного сходу.

Рис. 7. Кривецьке, шурф №1. Руїни споруди 1.

Рис. 8. Кривецьке, шурф №1. Закраїна вимостки 1004 та руїни вимостки 1005 споруди 1.

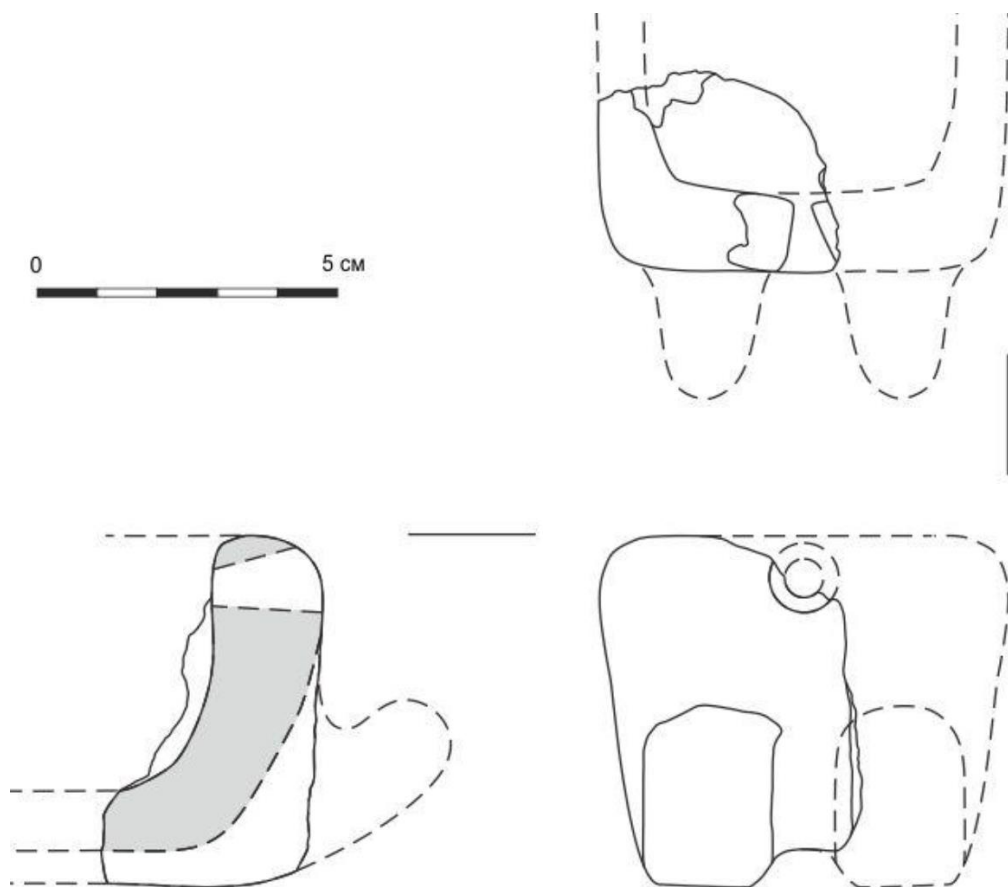

Рис. 9. Кривецьке, ПМ, керамічна модель саней.

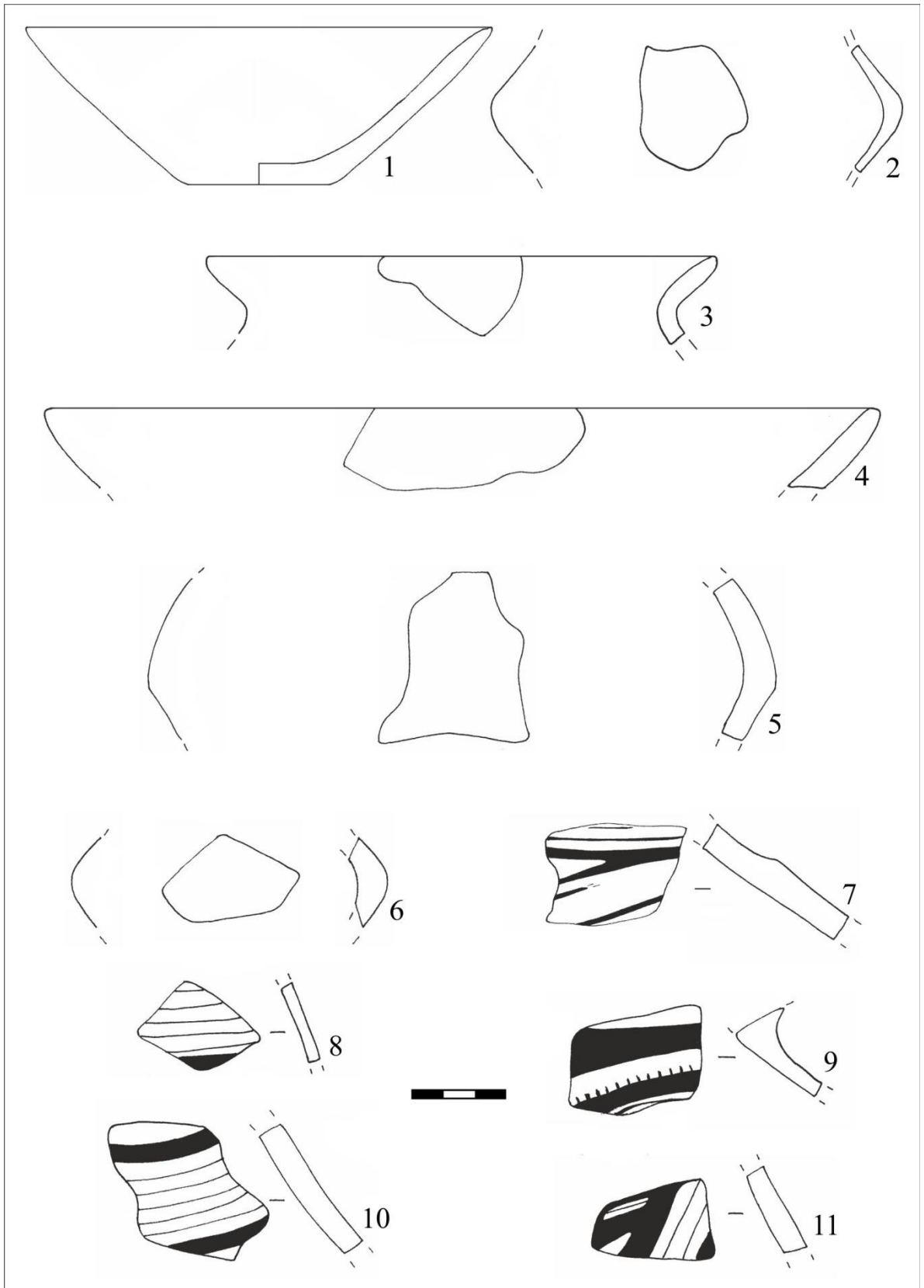

Рис. 10. Кривецьке, ПМ та шурф 1. Столовий посуд.

Рис. 11. Війтівка. Сліди поселення на супутниковому знімку Google.

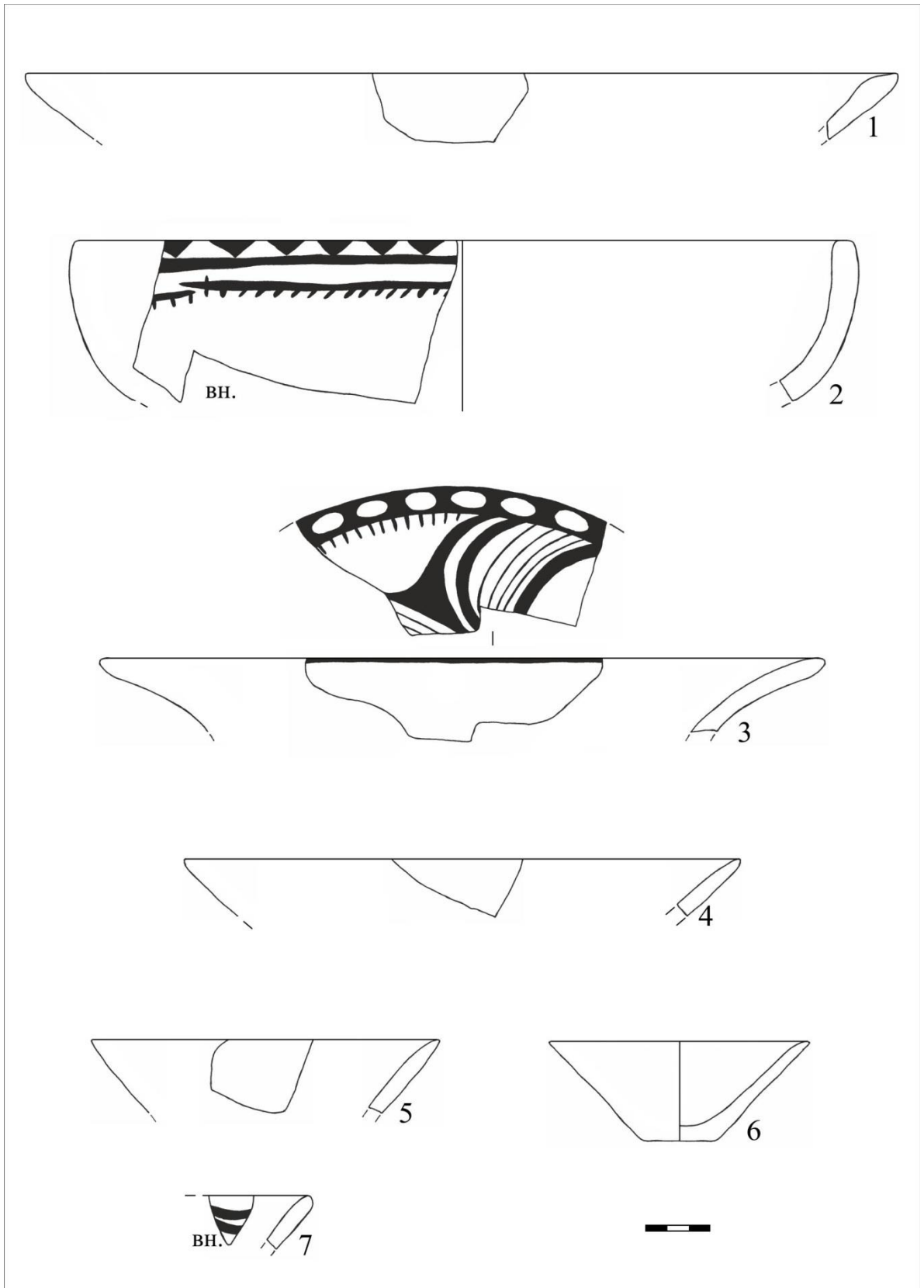

Рис. 12. Війтівка, ПМ. Столовий посуд.

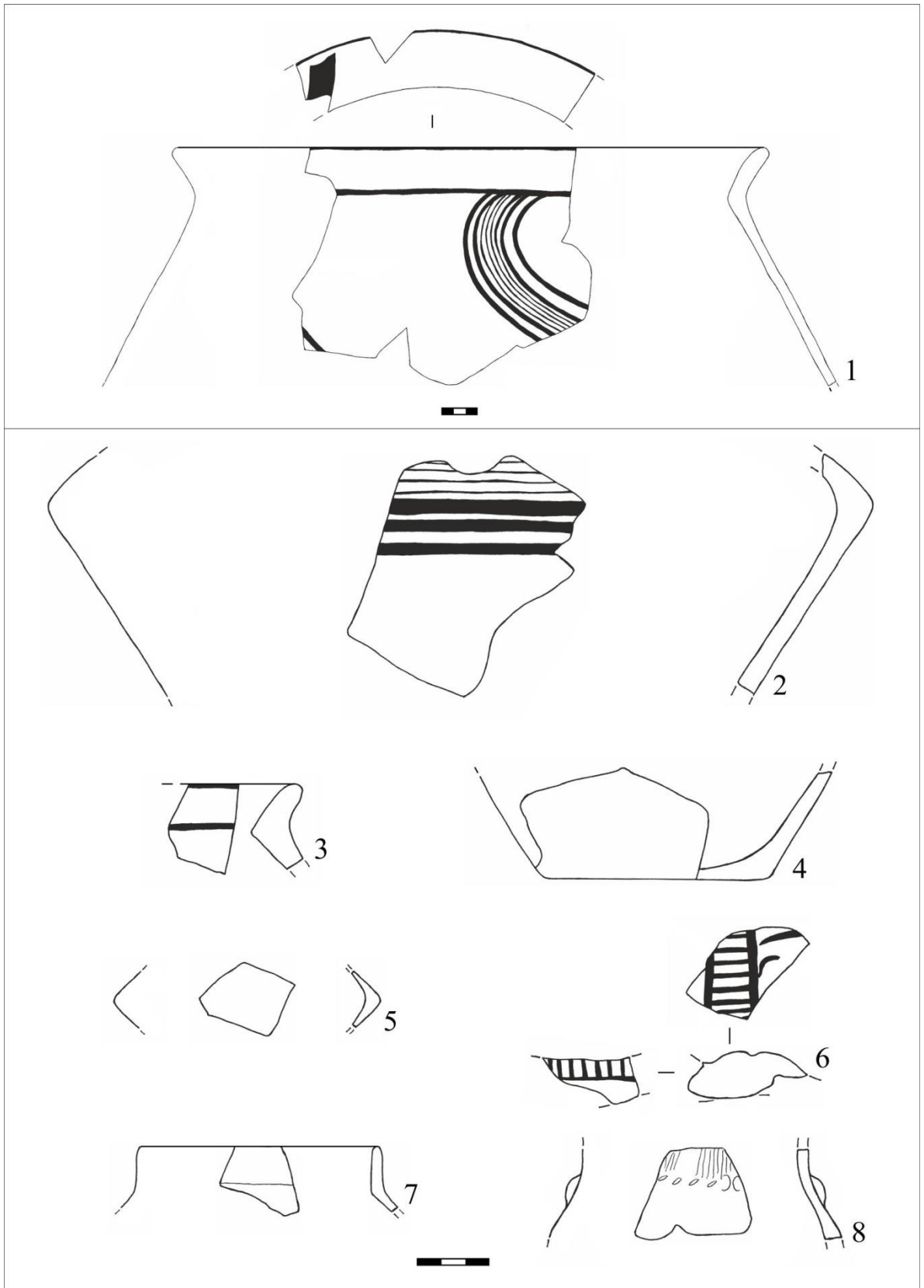

Рис. 13. Війтівка, ПМ. Столовий (1-5), кухонний (7-8) посуд фрагмент моделі споруди (6).

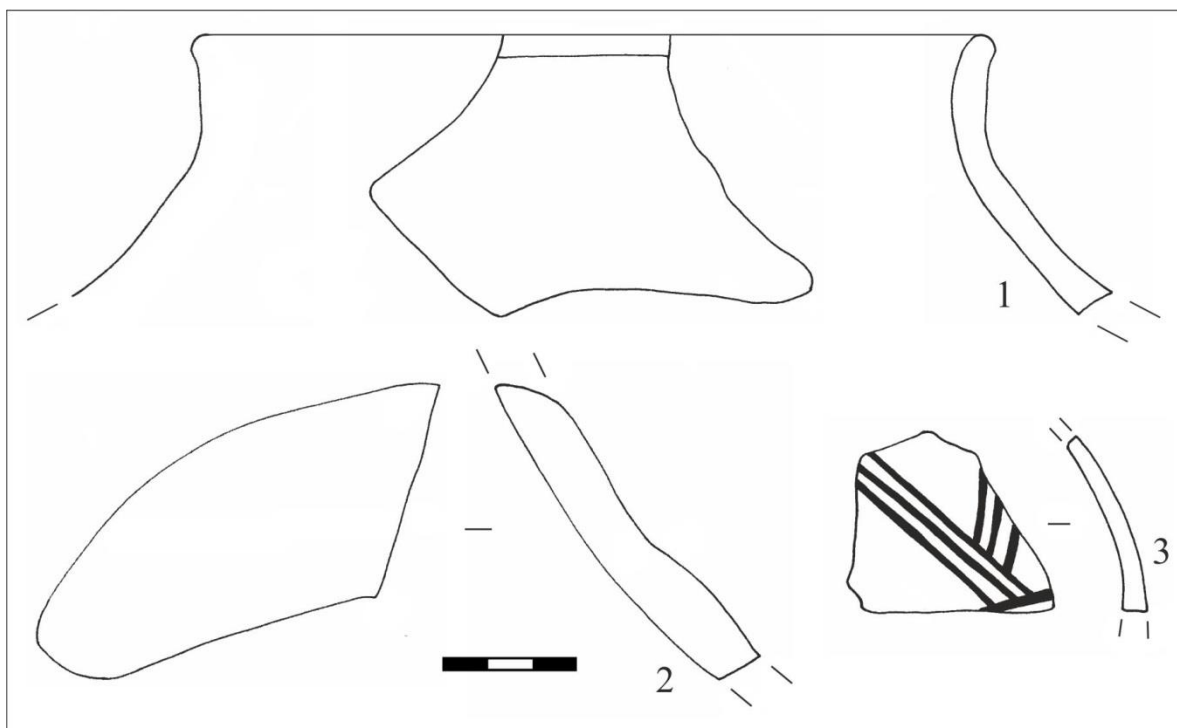

Рис. 14. Гарячківка II, ПМ. Столовий посуд.

Рис. 15. Глинське II, вигляд на поселення з північного-заходу. На задньому плані будинки с. Глинське, розташовані на правому березі р. Дохна.

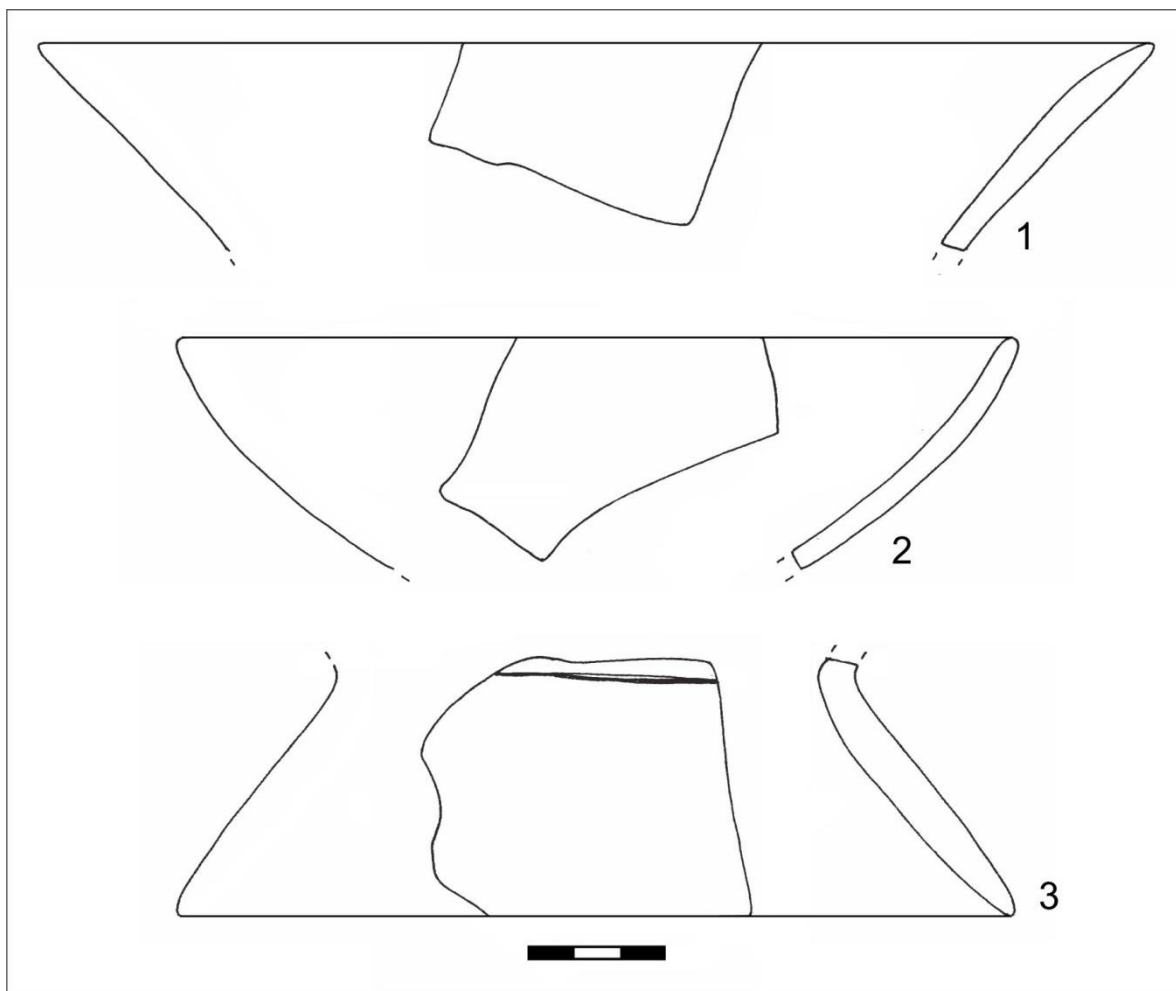

Рис. 16. Глинське II. Столовий посуд.

Рис. 17. Городківка II. шурф 1. Верхній шар (1003) обмазки споруди.

Рис. 18. Городківка II. шурф №1. Нижній шар (1004) обмазки споруди.

Рис. 19. Городківка II. шурф №1. Південно-західна стінка шурфу, стратиграфія якої демонструє двошаровість руїн споруди.

Рис. 20. Дахталія. Вигляд на центральну та західну частини поселення з північного сходу.

Рис. 21. Дахталія, шурф №1. Верхній шар обмаски (1003) дослідженої споруди та територія за її межами (1004).

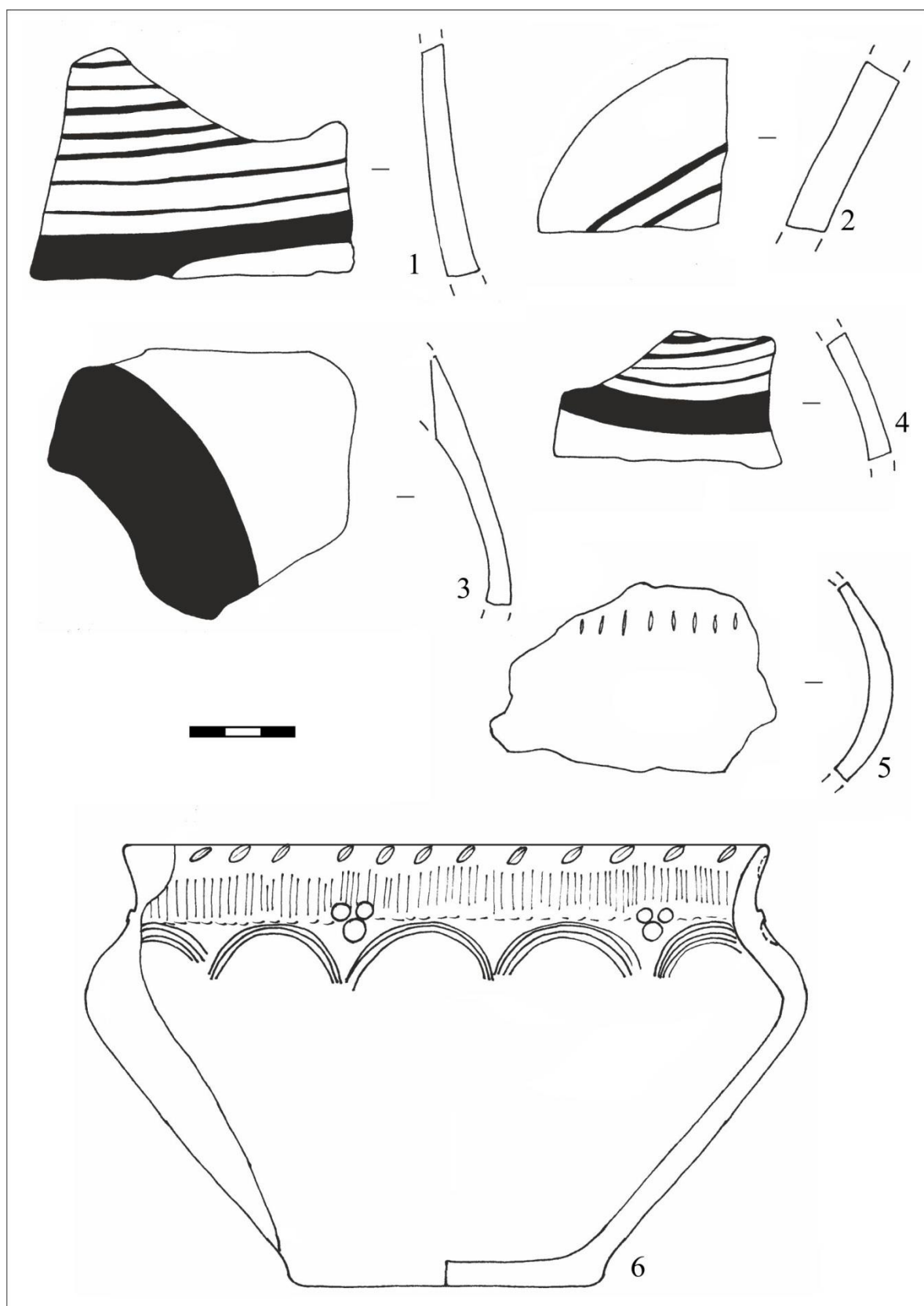

Рис. 22. Дахталія, ПМ (1-4) та шурф 1 (5-6). Столовий (1-4) та кухонний (5-6) посуд.

Рис. 23. Заболотне. Вигляд на поселення з Півдня, з території поселення Тернівка.

Рис. 24. Тернівка. Вигляд на поселення з північного сходу, з території поселення Заболотне.

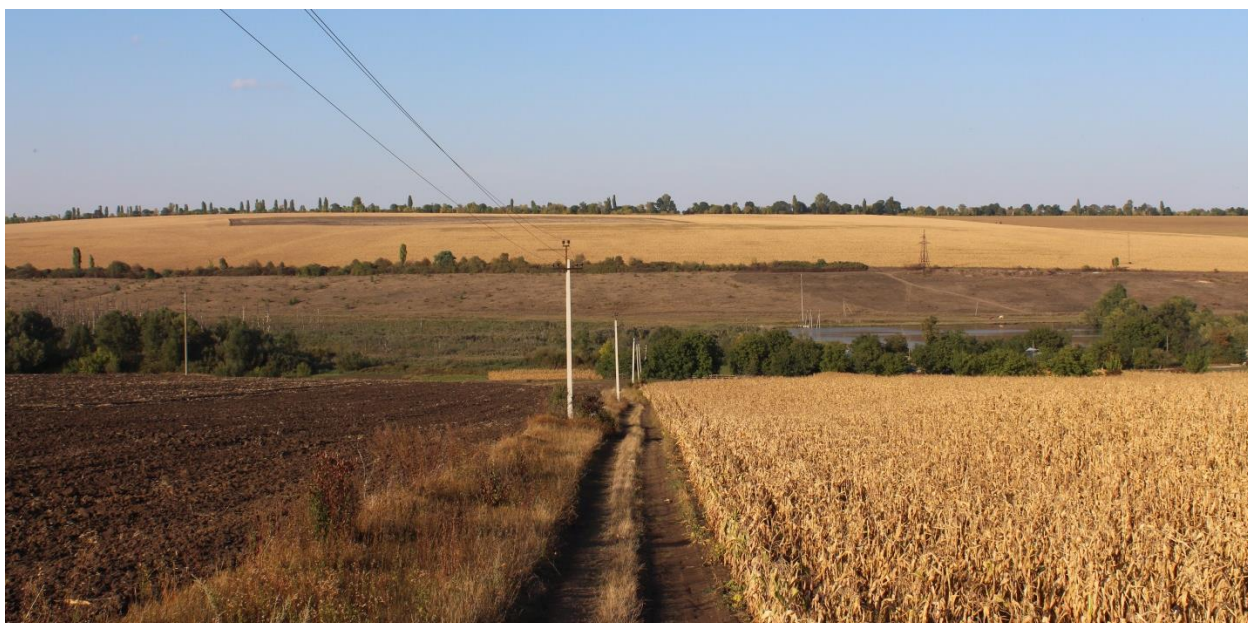

Рис. 25. Михайлівка. Вигляд на поселення з південного заходу.

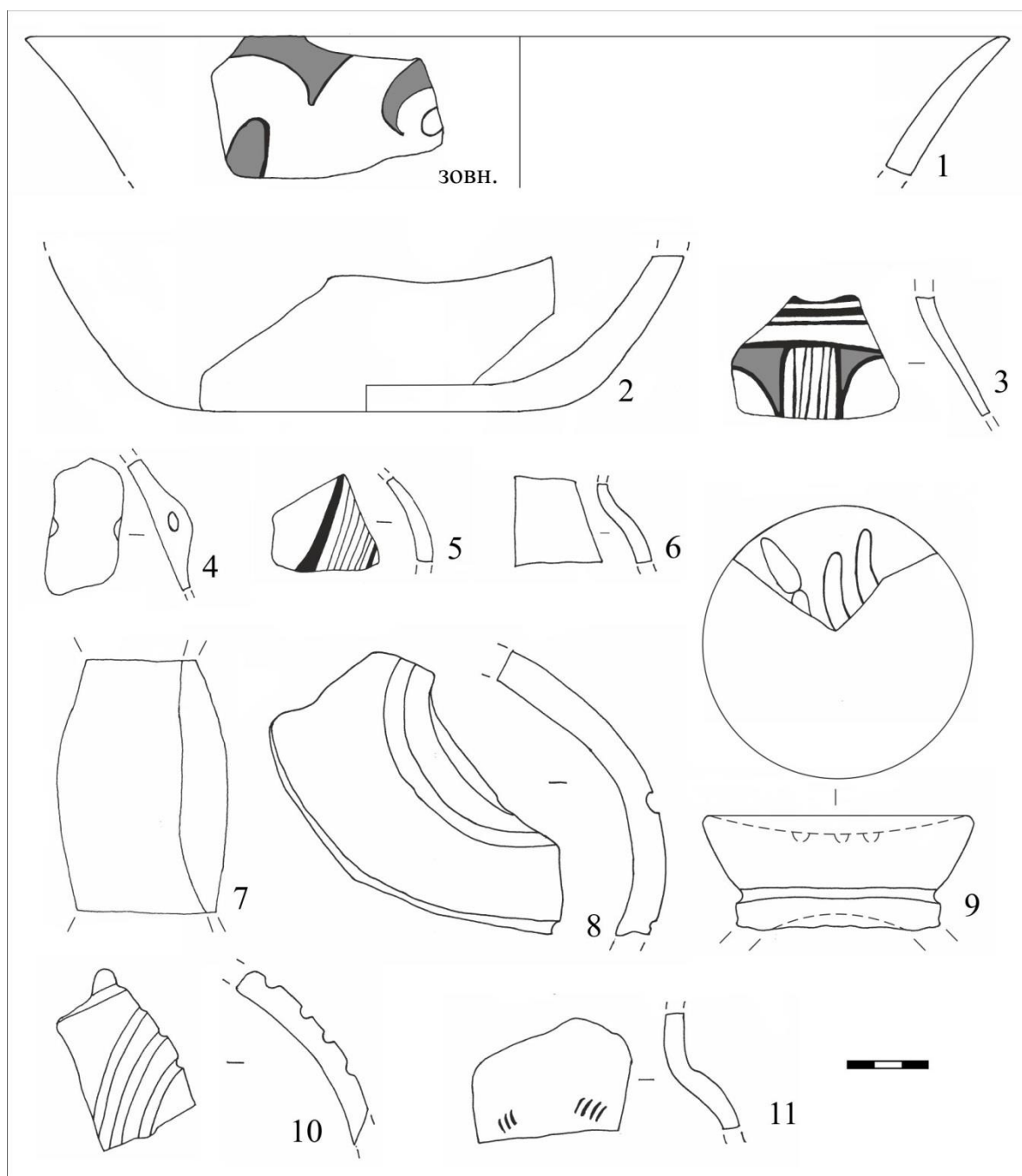

Рис. 26. Заболотне, ПМ. Столовий (розписний¹⁰ – 1-7, заглиблена орнаментация – 8-10) та кухонний (11) посуд.

¹⁰ Тут і далі сірим кольором передано червону фарбу

Рис. 27. Кислицьке. Вигляд на центральну та східну частини поселення з південного заходу.

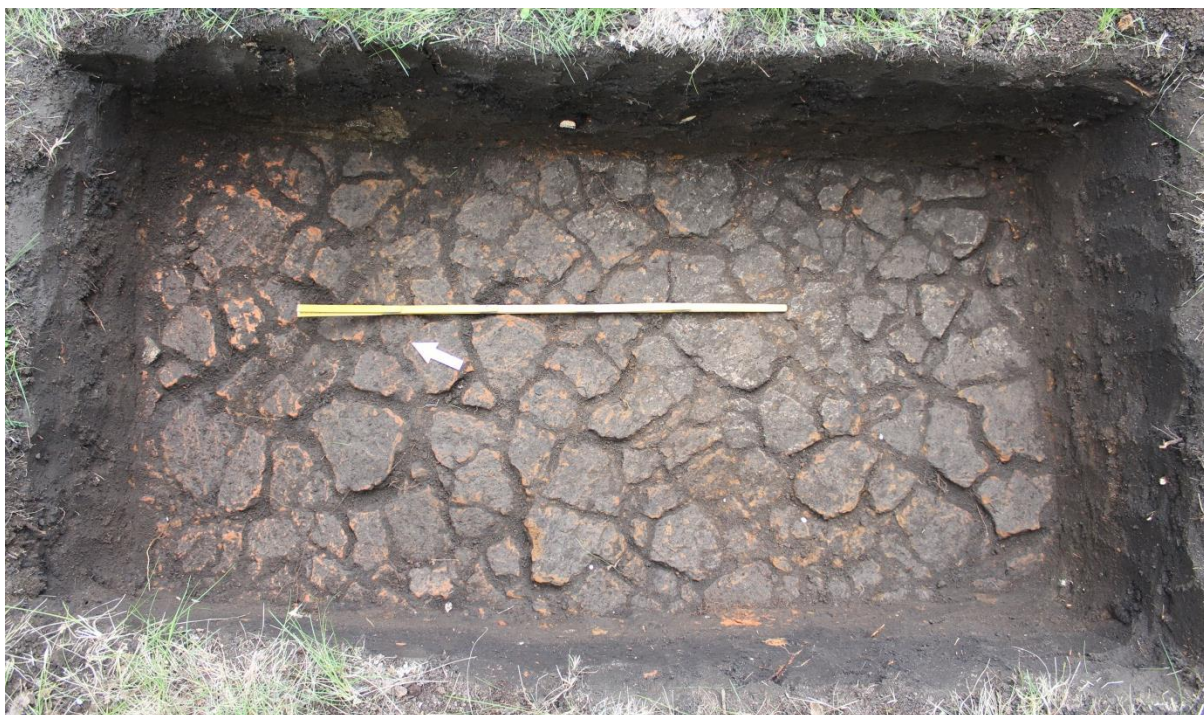

Рис. 28. Кислицьке, шурф №1. Нижній шар обмазки (1004).

Рис. 29. Кислицьке, шурф №1. Негативи дерев'яних конструкцій виявлених на земній поверхні (1005) після зняття нижнього шару обмазки (субшар 1004а), масштаб розміщений за напрямком розташування дерева.

Рис. 30. Кислицьке, шурф №1. Фото південно-західного профілю.

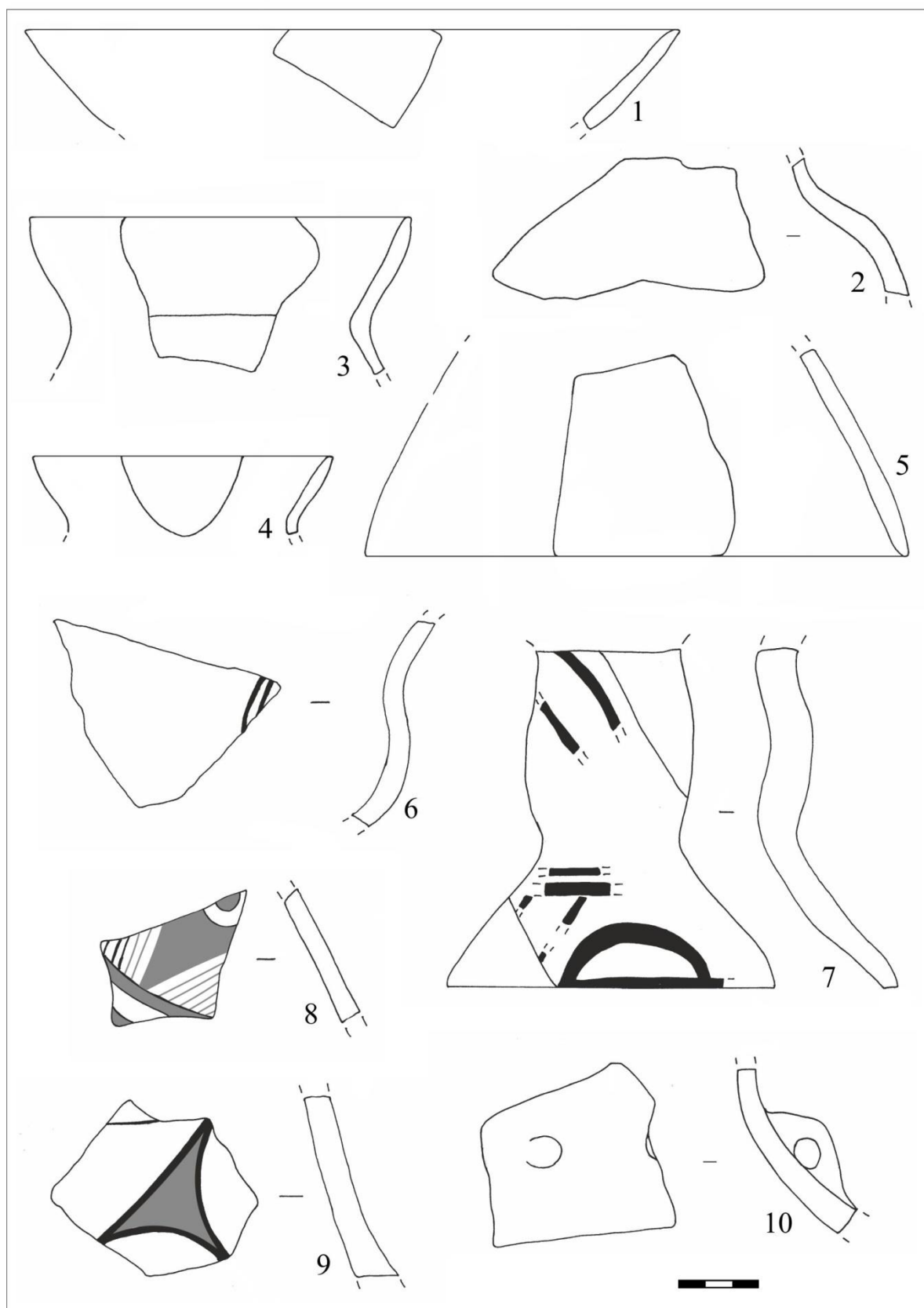

Рис. 31. Кислицьке, ПМ та шурф 1. Столовий розписний посуд.

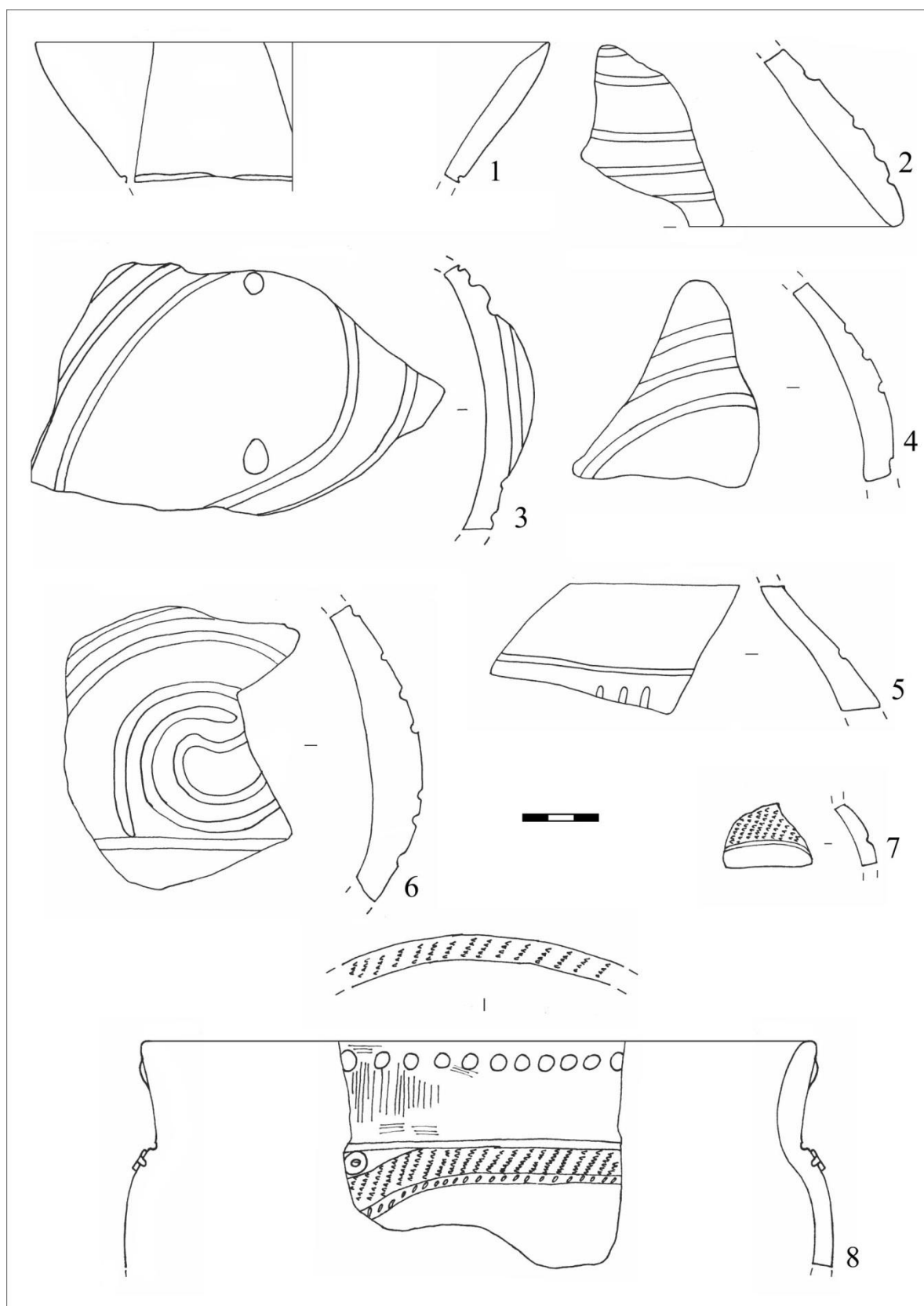

Рис. 32. Кислицьке, ПМ та шурф 1. Столовий посуд із заглибленим орнаментом (1-6) та кухонний (7-8) посуд.

Рис. 33. Красносілка II. Вид зі сходу на північну та східну частини поселення.

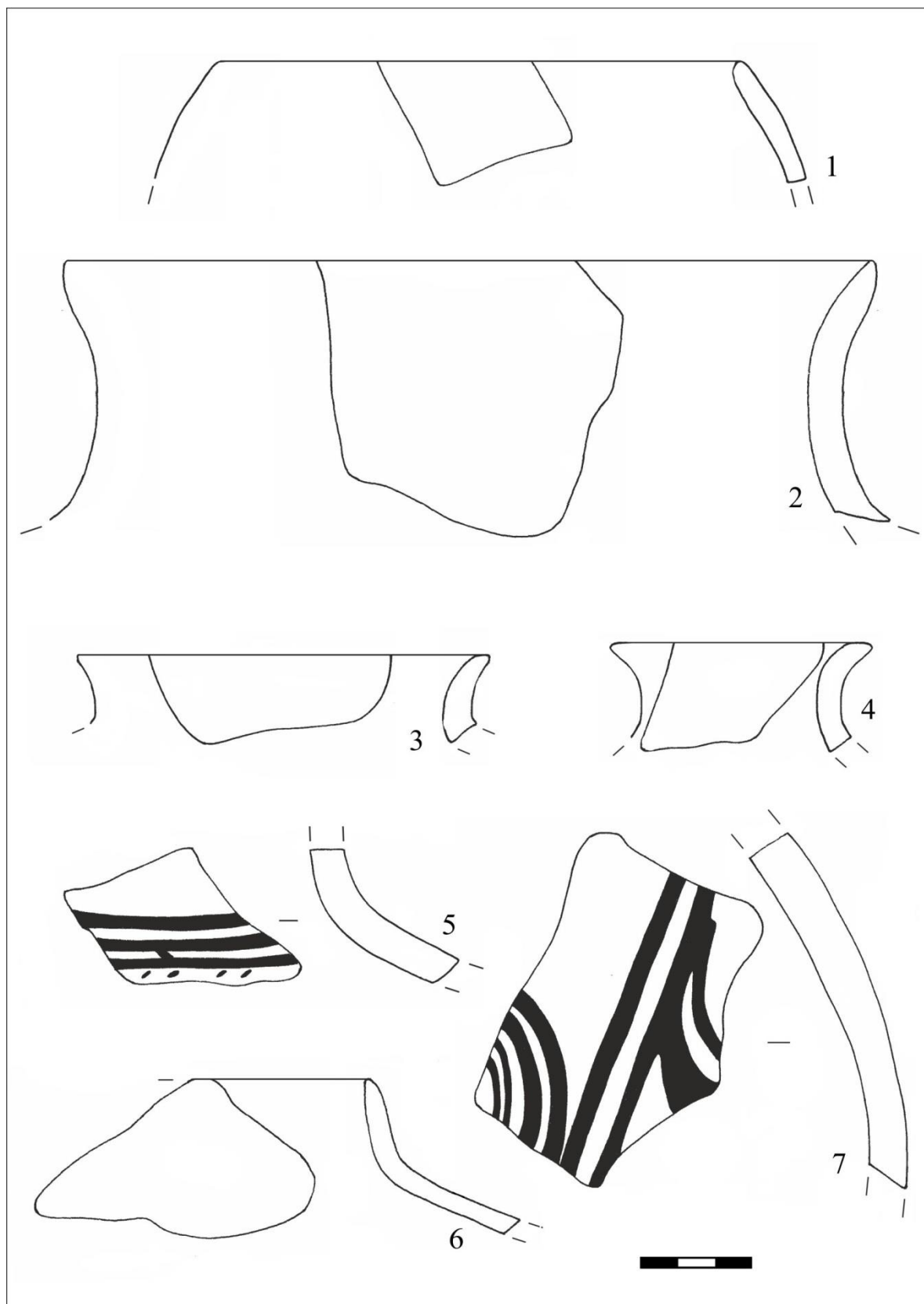

Рис. 34. Кринички-Ферма, ПМ. Столовый посуд.

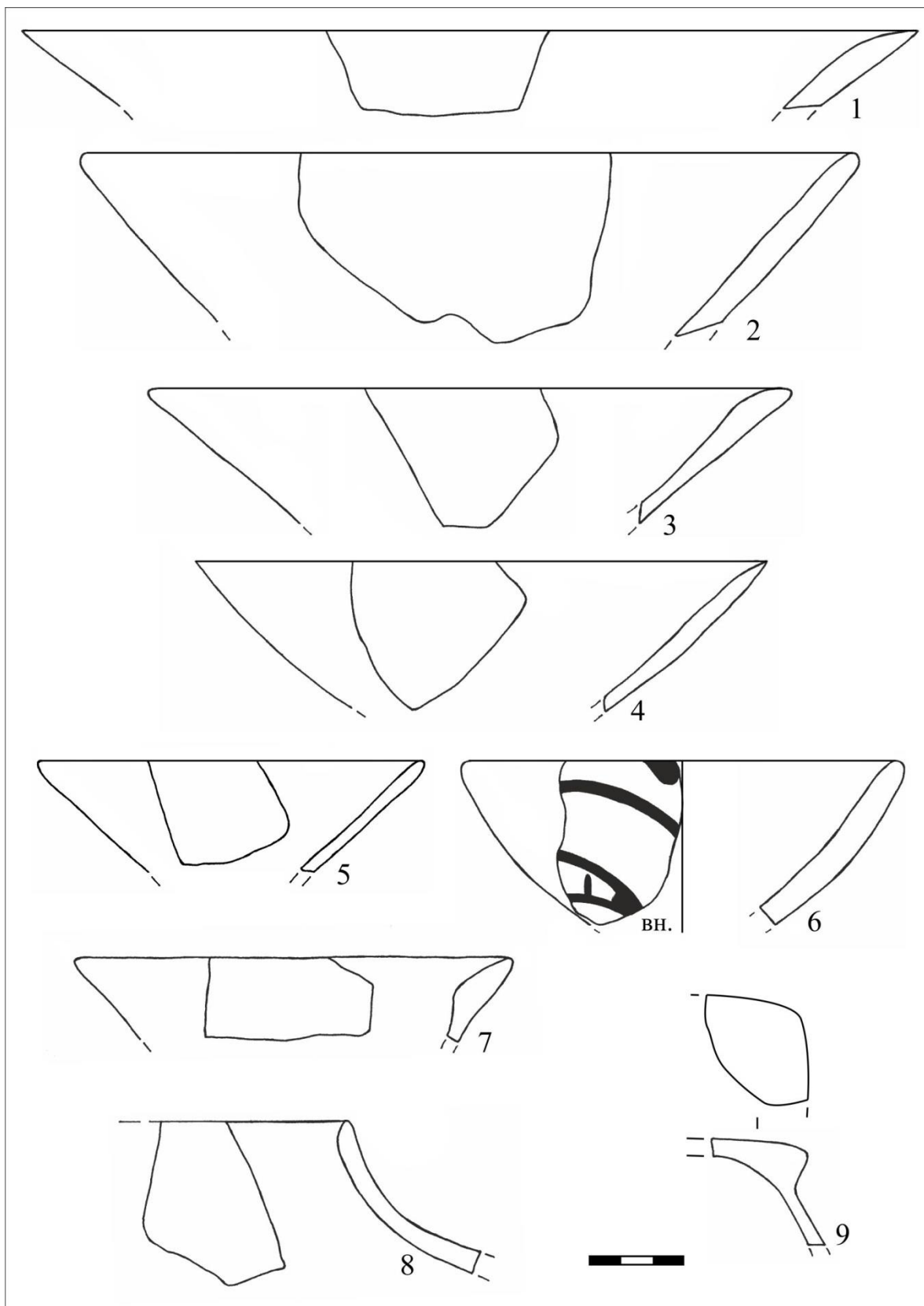

Рис. 35. Луги-Коліно, ПМ. Столовий посуд.

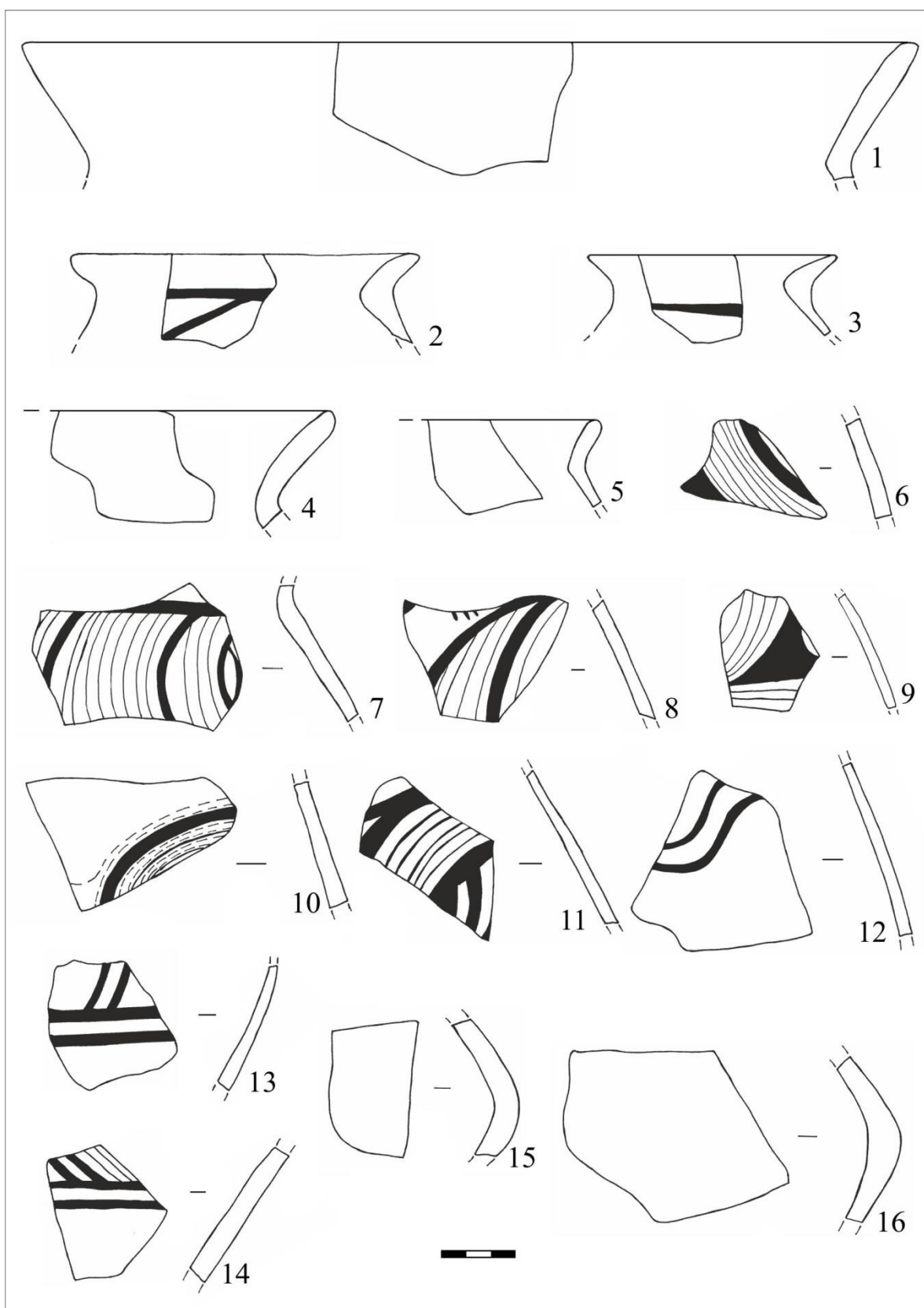

Рис. 36. Луги-Коліно, ПМ. Столовий посуд¹¹.

¹¹ Пунктирною лінією показано контури рисунків виконаних червоною фарбою.

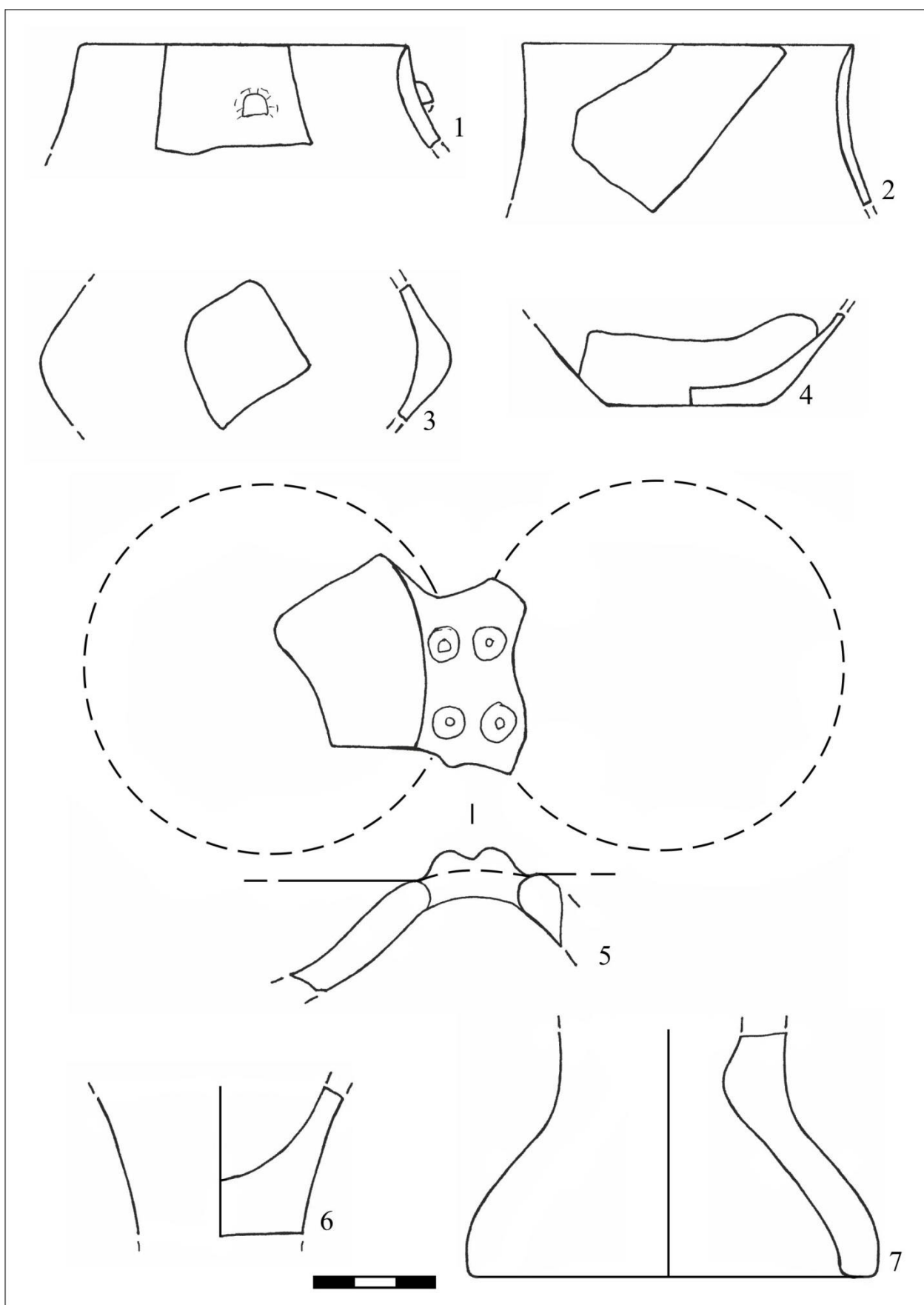

Рис. 37. Луги-Коліно, ПМ. Столовий посуд.

Рис. 38. Мар'янівське. Вигляд на поселення з південного заходу.

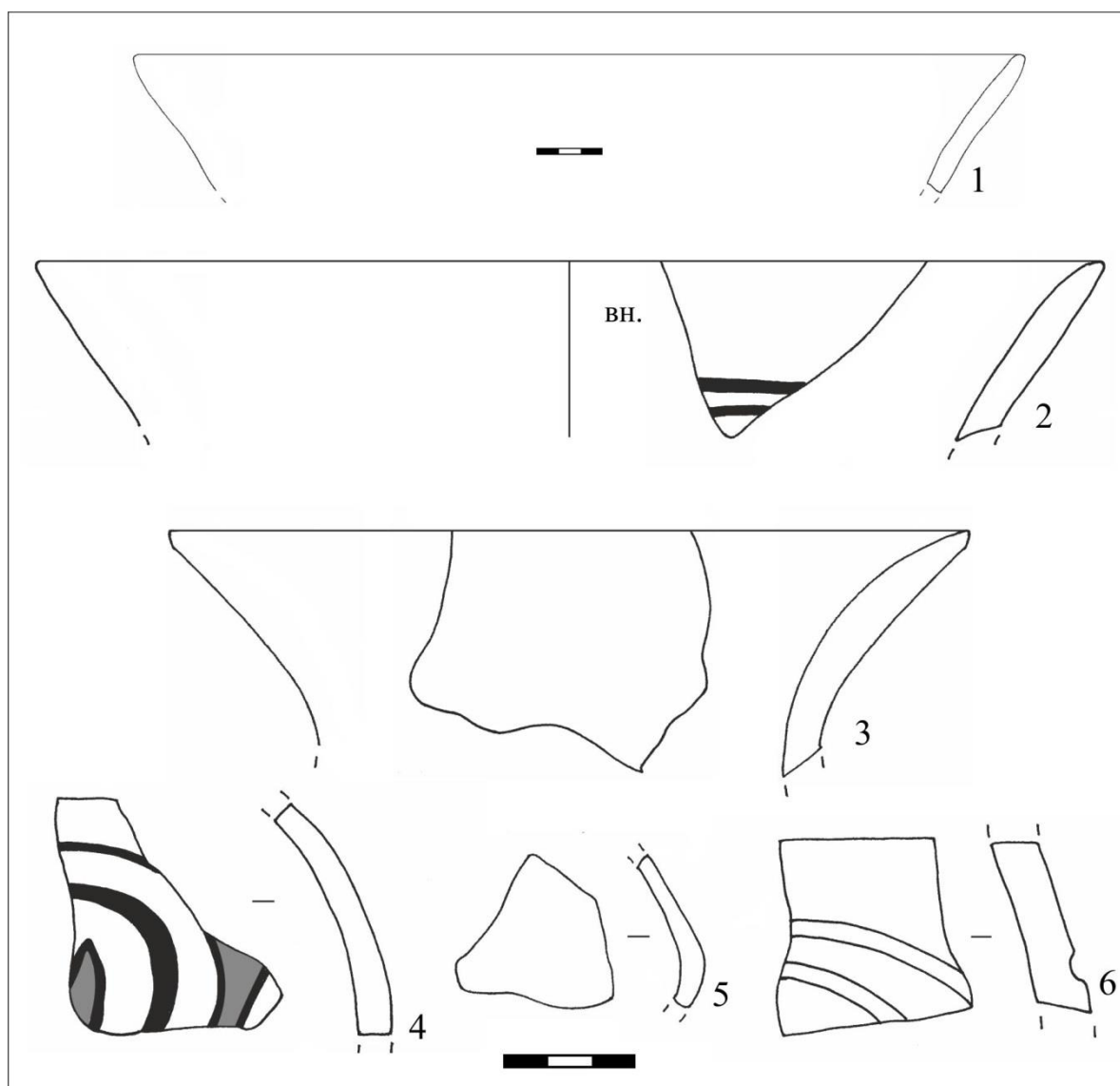

Рис. 39. Мар'янівське, ПМ. Столовий посуд із мальованим (1-5) та заглибленим (6) орнаментом.

Рис. 40. Мар'янівка. Вигляд на пам'ятку зі сходу та столова мініатюрна посудина з розписним орнаментом знайдена на поселенні.

Рис. 41. Мар'янівка. Підйомний матеріал в межах «площадки» №2.

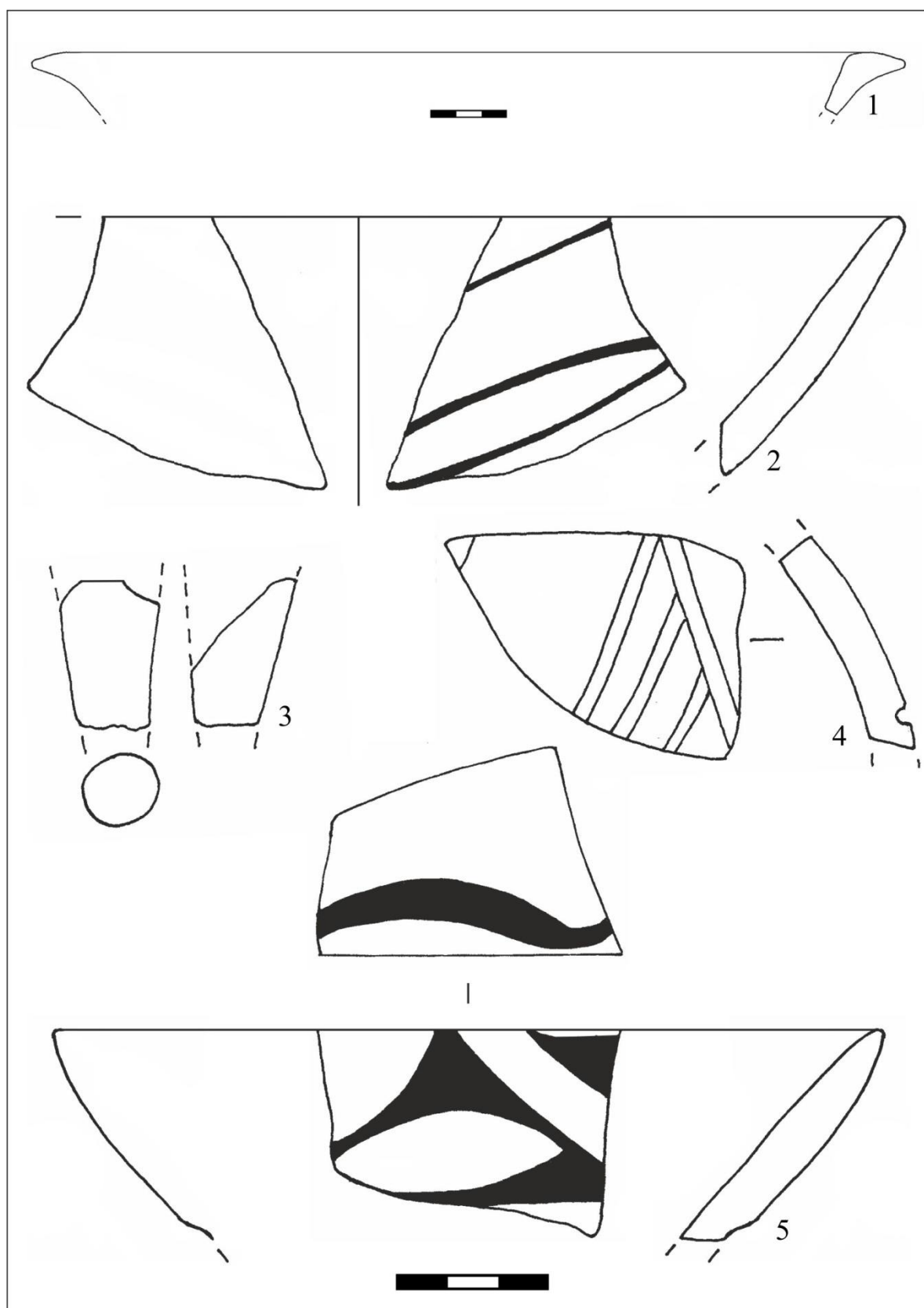

Рис. 42. Михайлівка, ПМ. Столовий посуд із мальованим (1, 2, 5) та заглибленим (4) орнаментом, фрагмент антропоморфної статуетки (3).

Рис. 43. Ольгопіль. Центральна та східна частини поселення, вигляд з північного сходу.

Рис. 44. Ольгопіль, шурф №1. Платформа (1004) споруди 1.

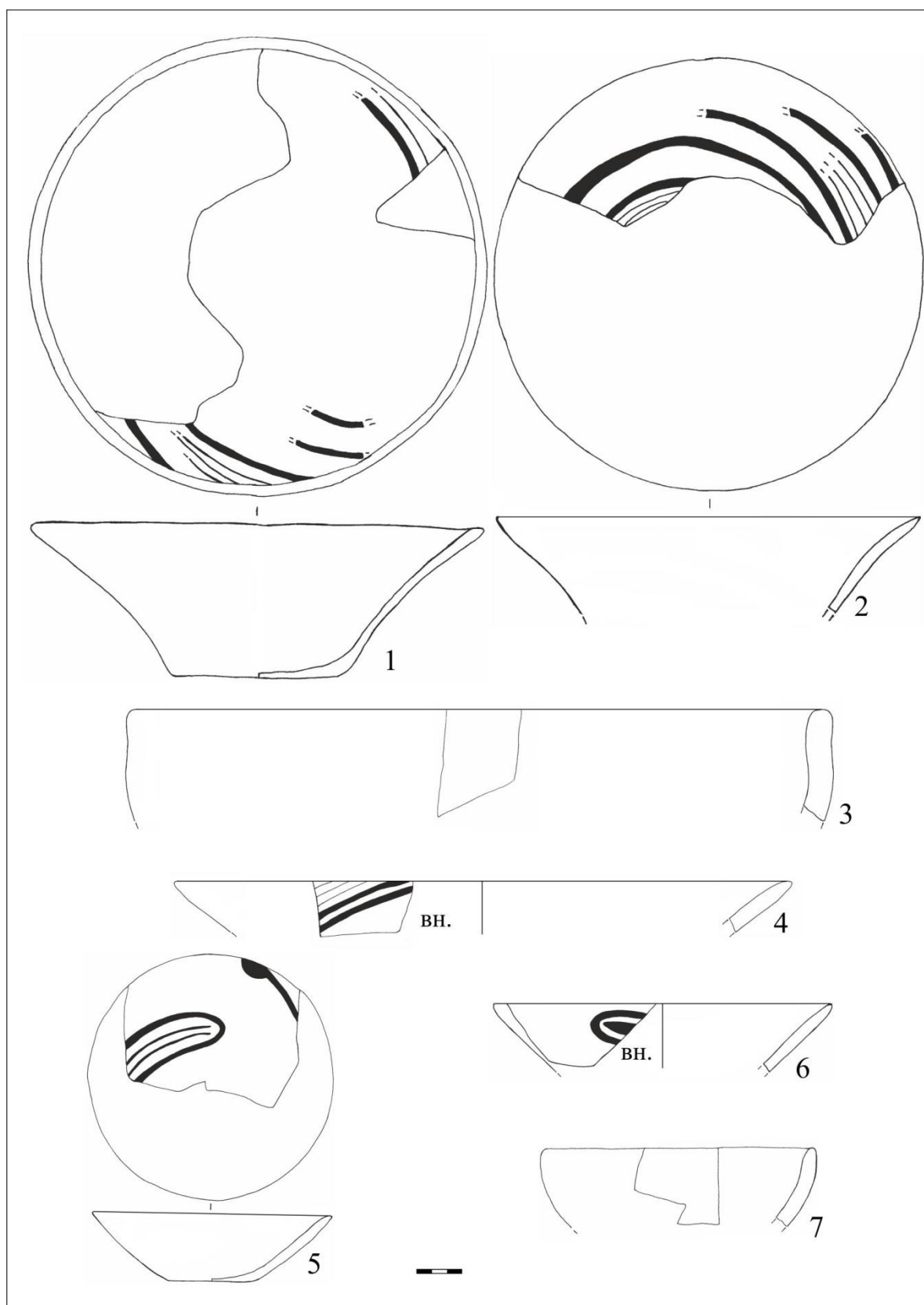

Рис. 45. Ольгопіль. Столовий посуд.

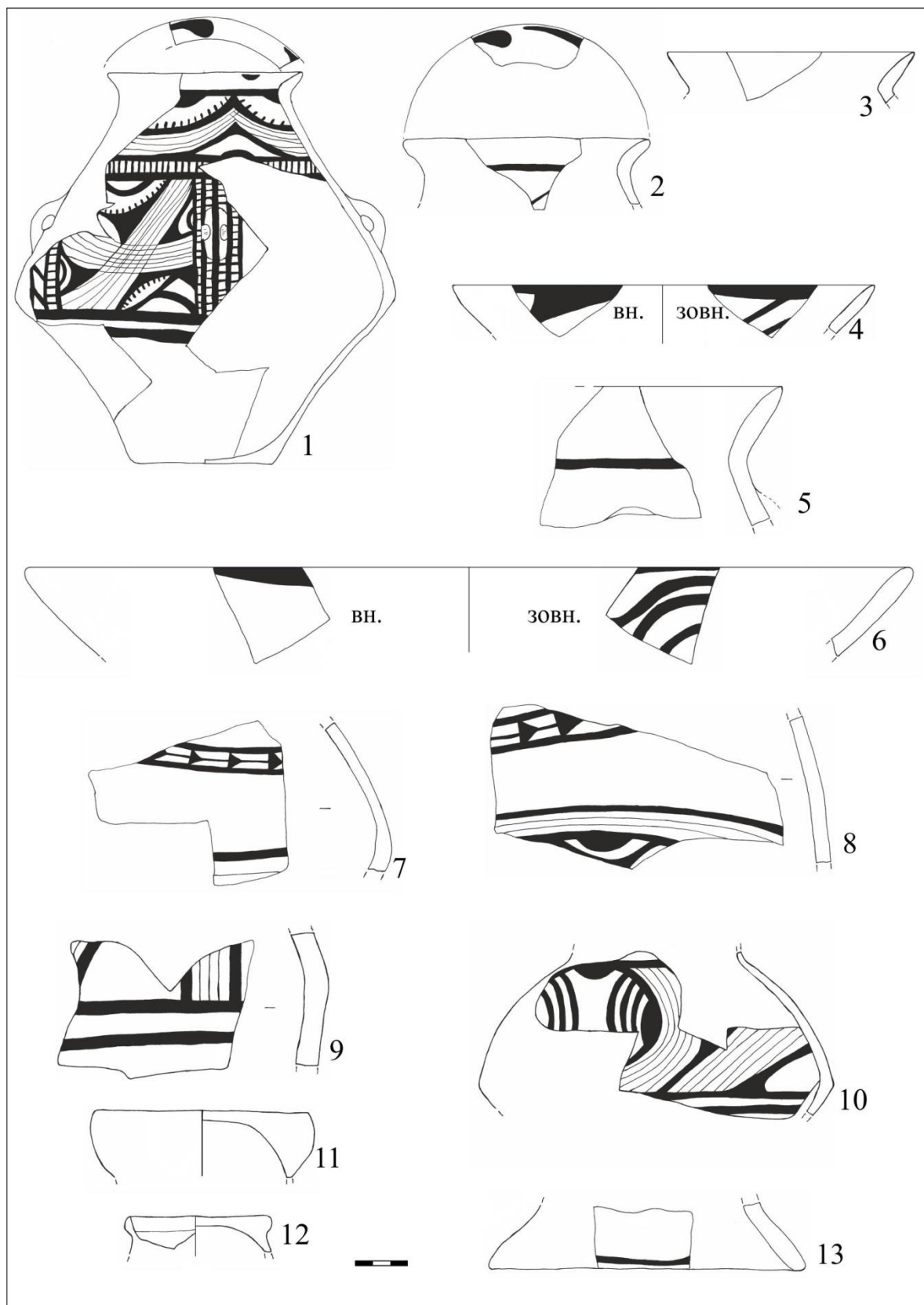

Рис. 46. Ольгопіль. Столовий посуд.

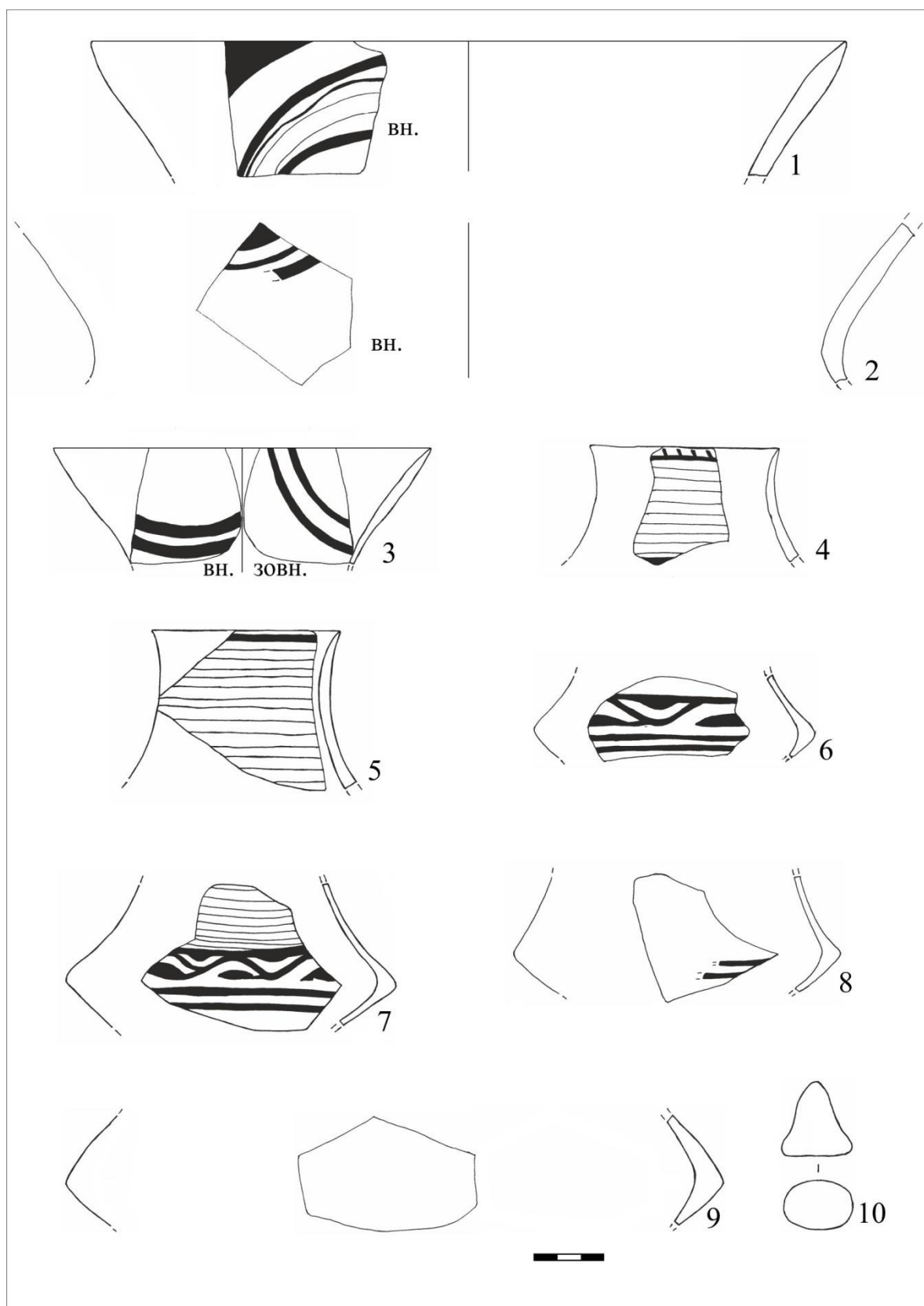

Рис. 47. Ольгопіль. Столовий посуд (1-9) та керамічний конус (10).

Рис. 48. Стратіївка. Сателітний знімок території поселення отриманий із ресурсу Bing Maps.

Рис. 49. Стратіївка. Вигляд на західну частину поселення з південного заходу.

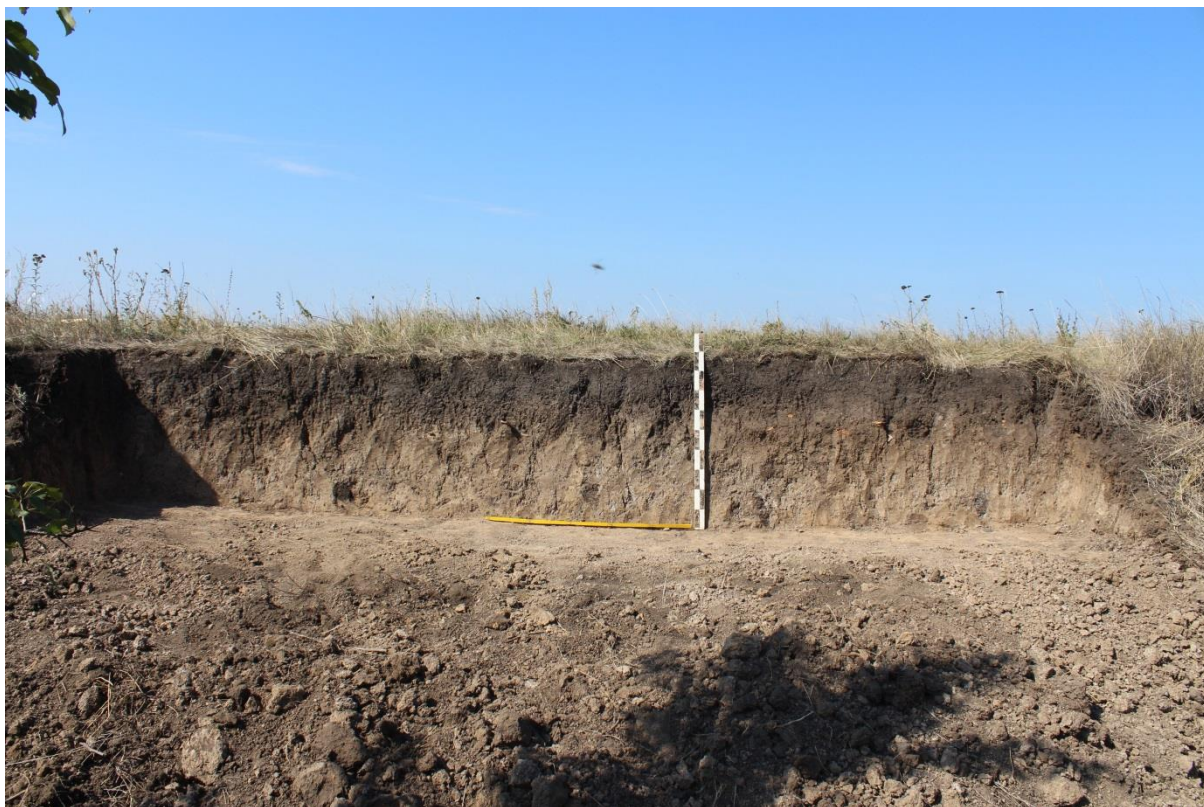

Рис. 50. Стратіївка, профіль зачистки стінки сучасної ями. Вигляд зі сходу.

Рис. 51. Стратіївка, культурний шар північної частини профілю зачистки. Вигляд зі сходу.

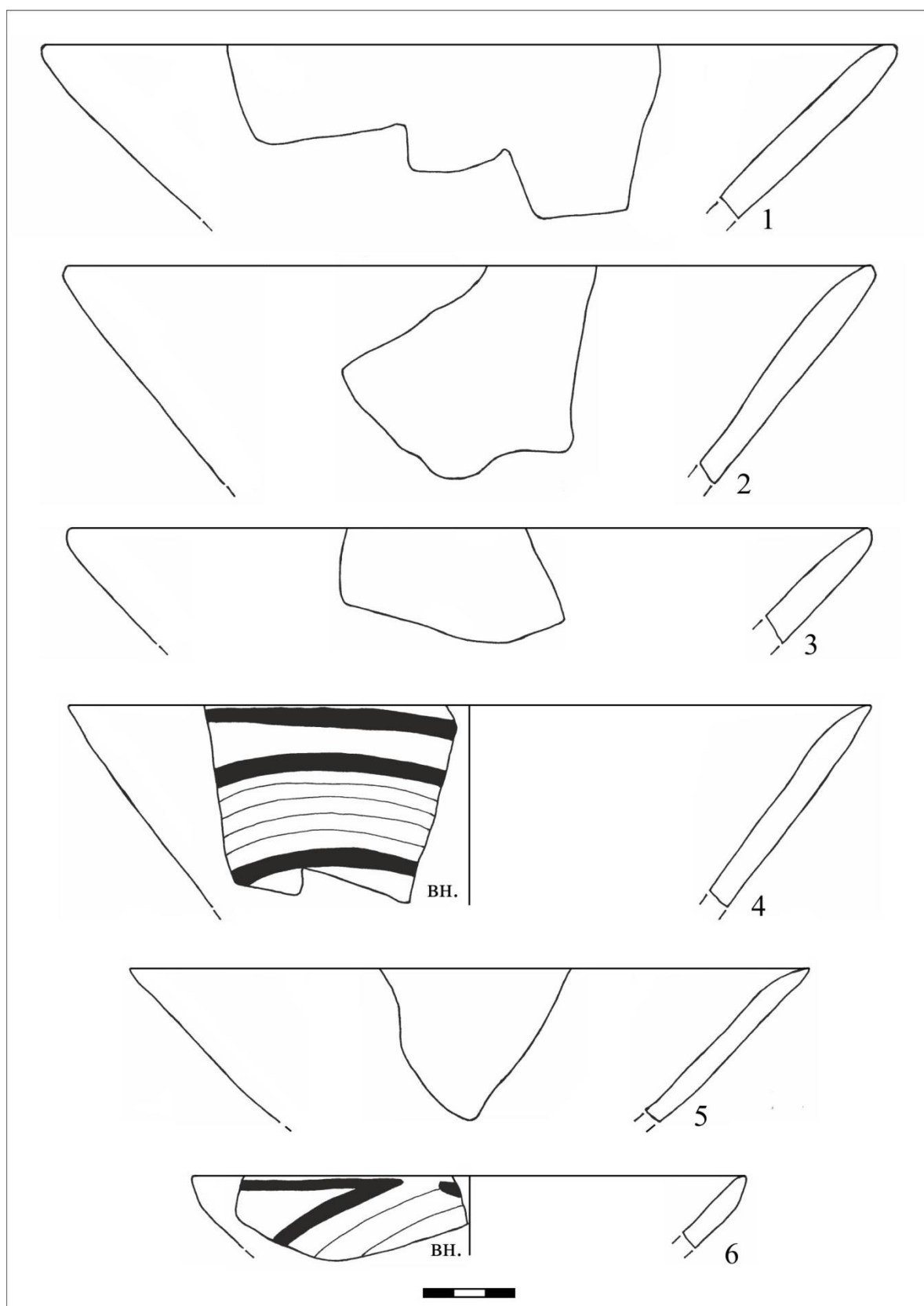

Рис. 52. Стратіївка. Столовий посуд.

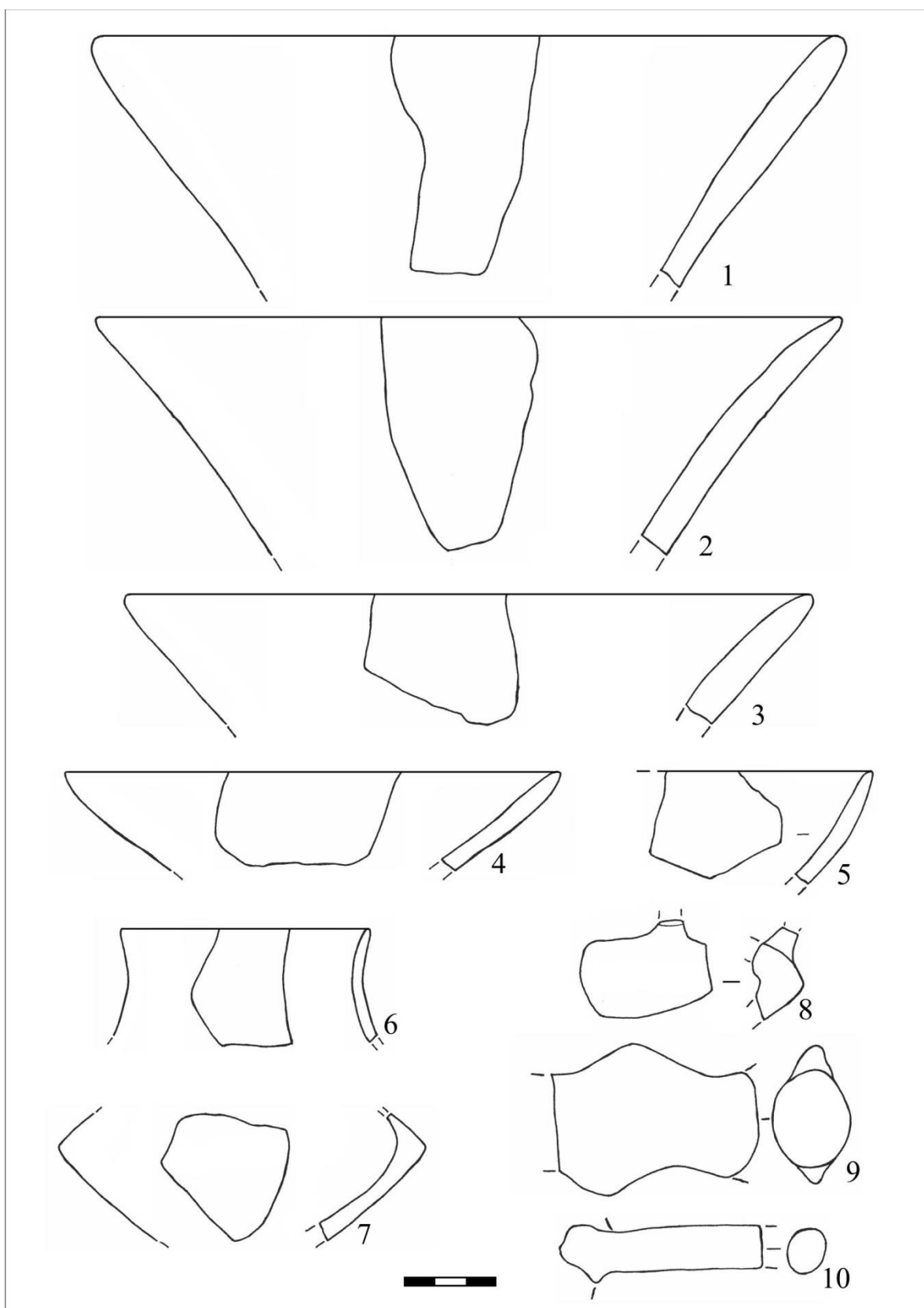

Рис. 53. Стратіївка. Столовий посуд.

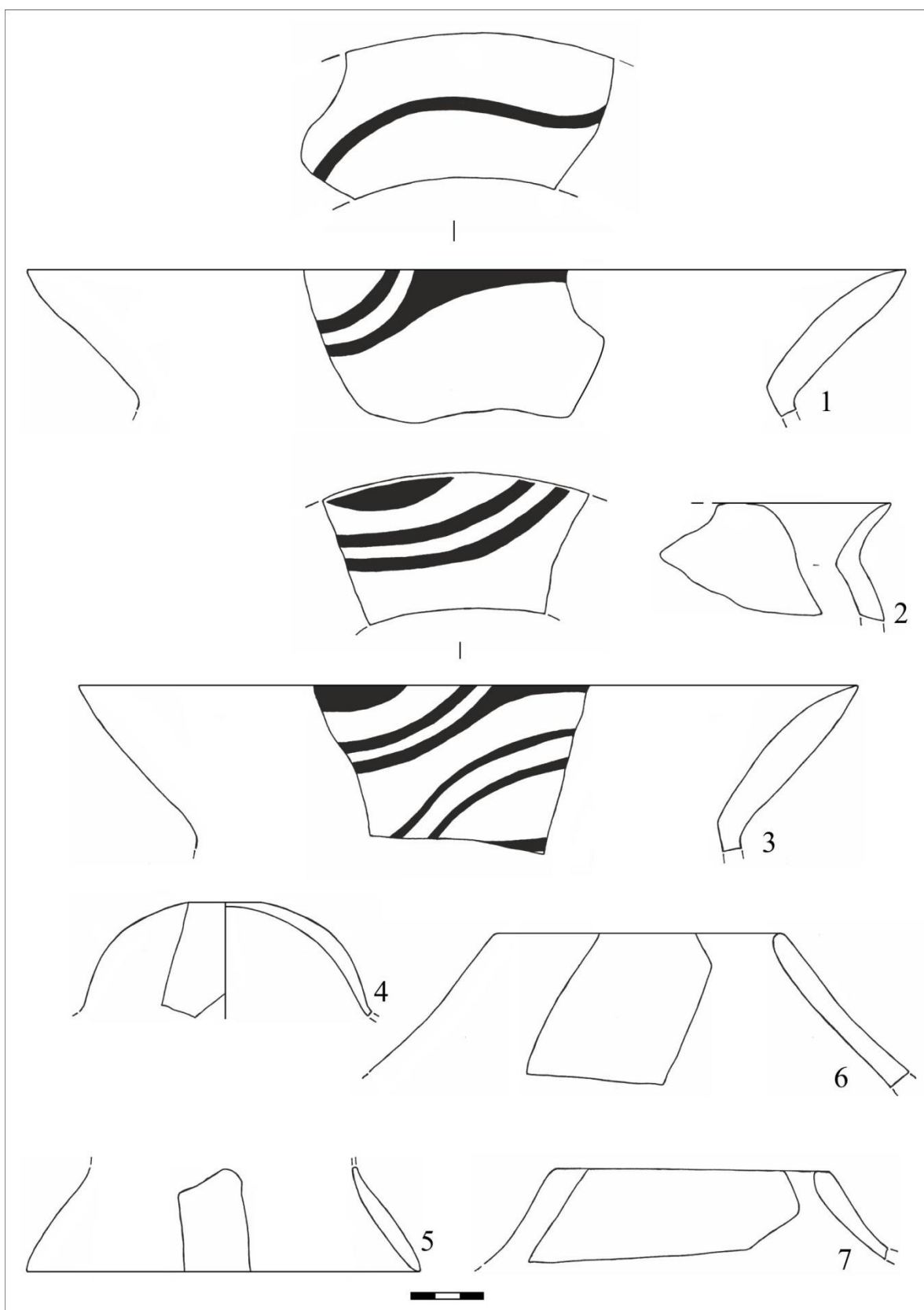

Рис. 54. Стратіївка. Столовий посуд.

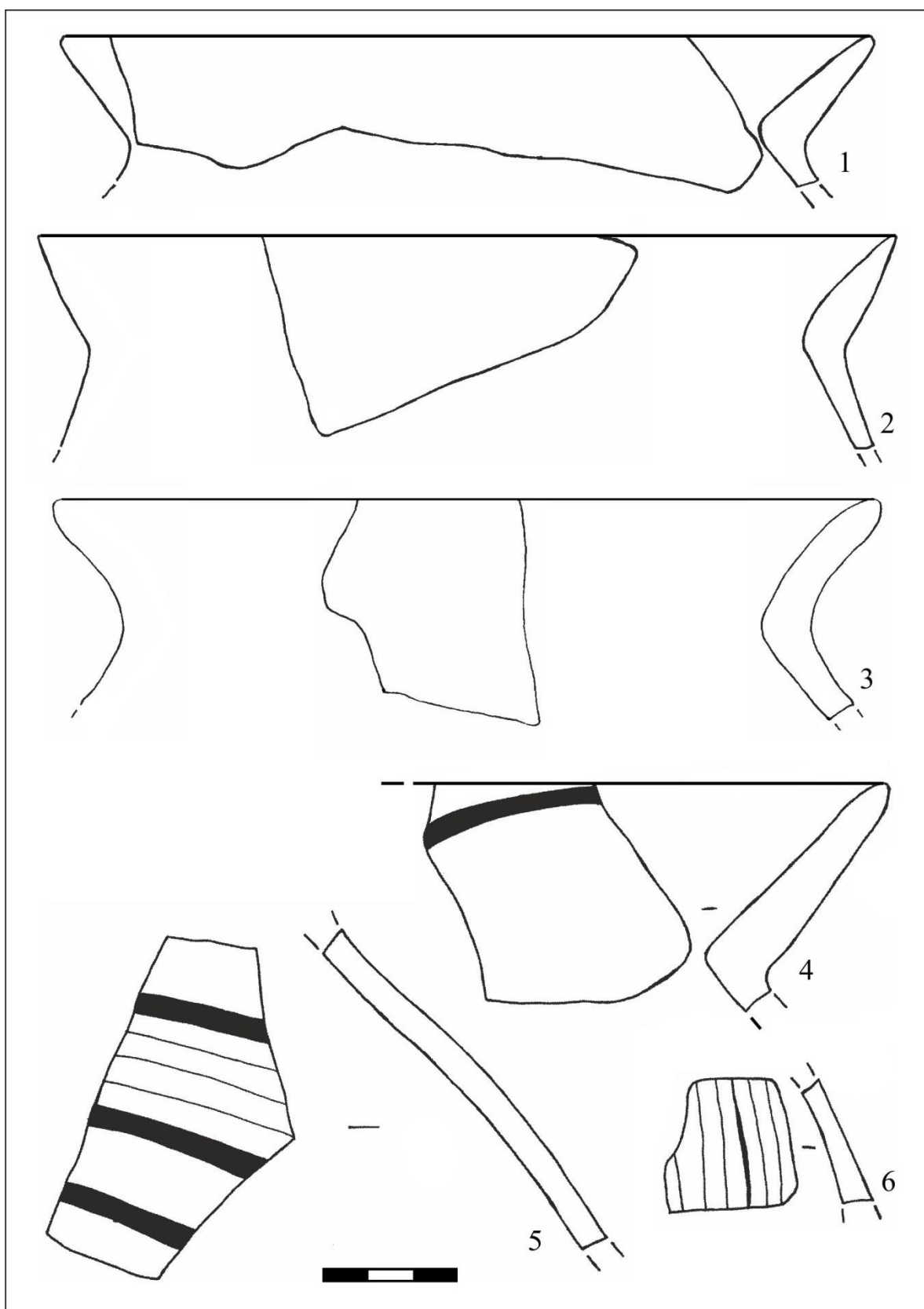

Рис. 55. Стратіївка. Столовий посуд.

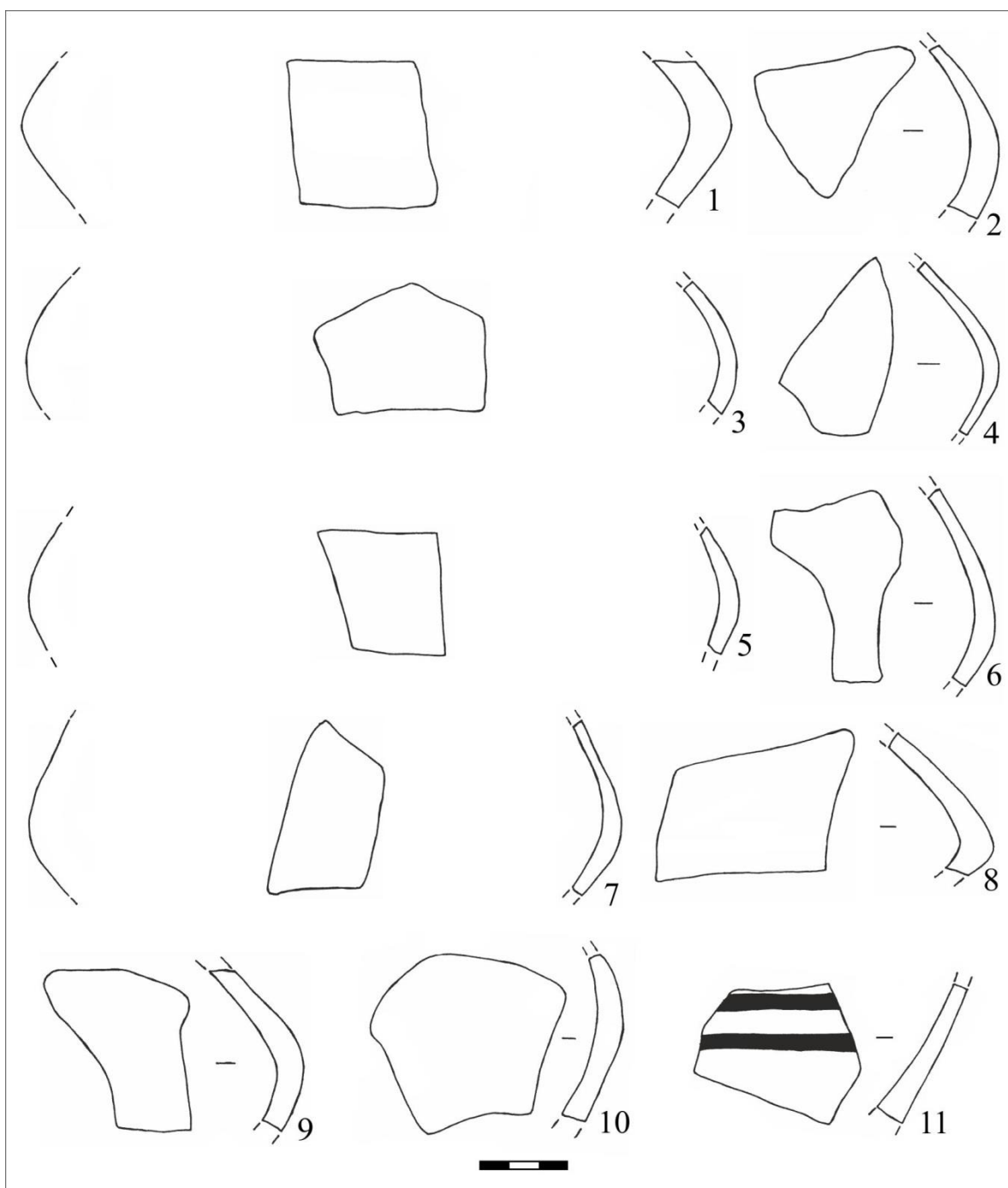

Рис. 56. Стратіївка. Столовий посуд.

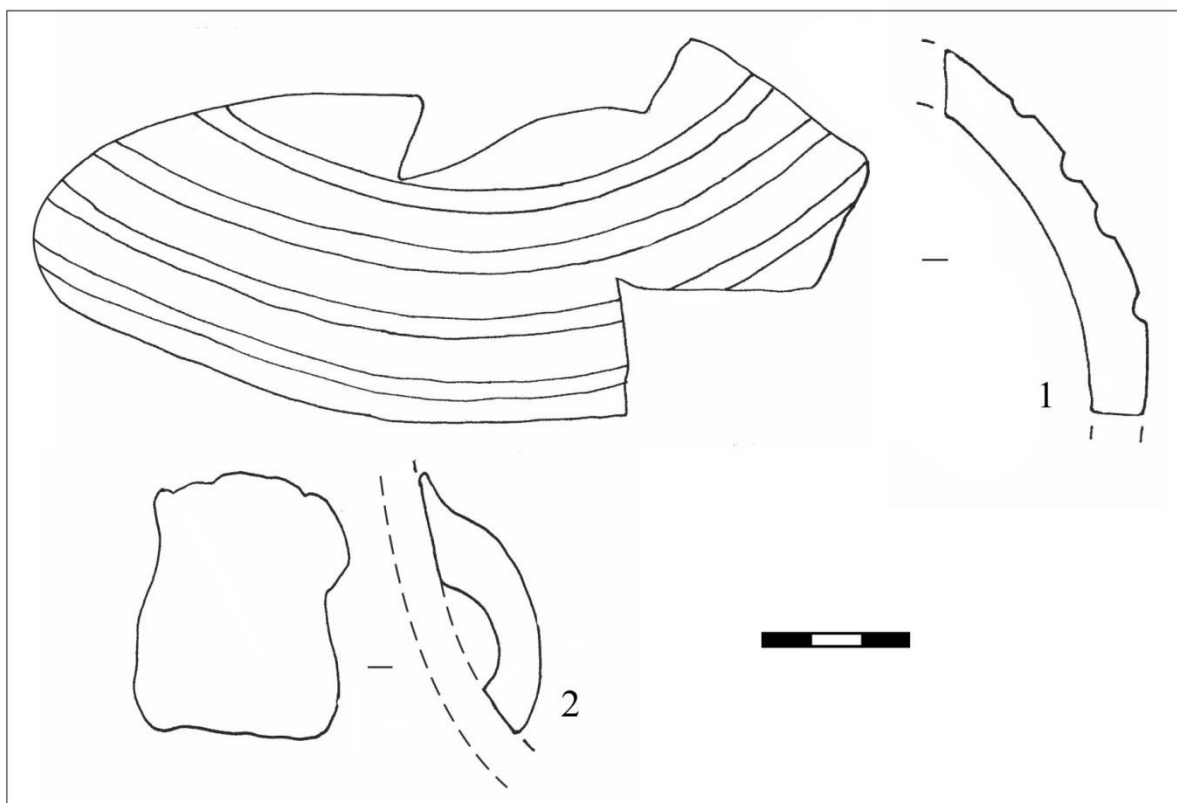

Рис. 57. Тернівка. Кераміка (пм, 2015)

Рис. 58. Тростянчик. Вигляд на південну частину поселення з південного сходу (фото С. Федоров).

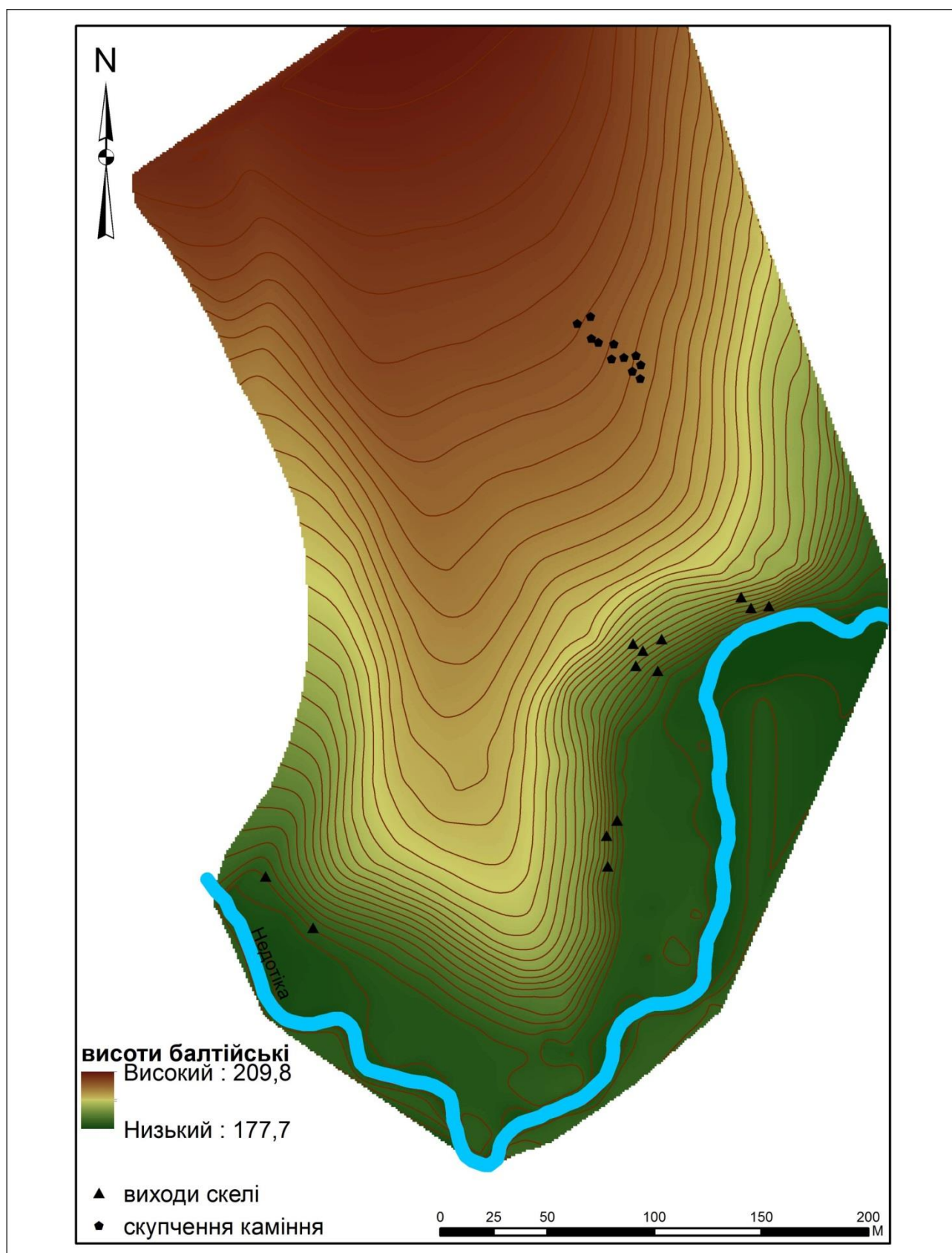

Рис. 59. Тростянчик. Топографічний план поселення Тростянчик та його околиць (автор О. Манігда).

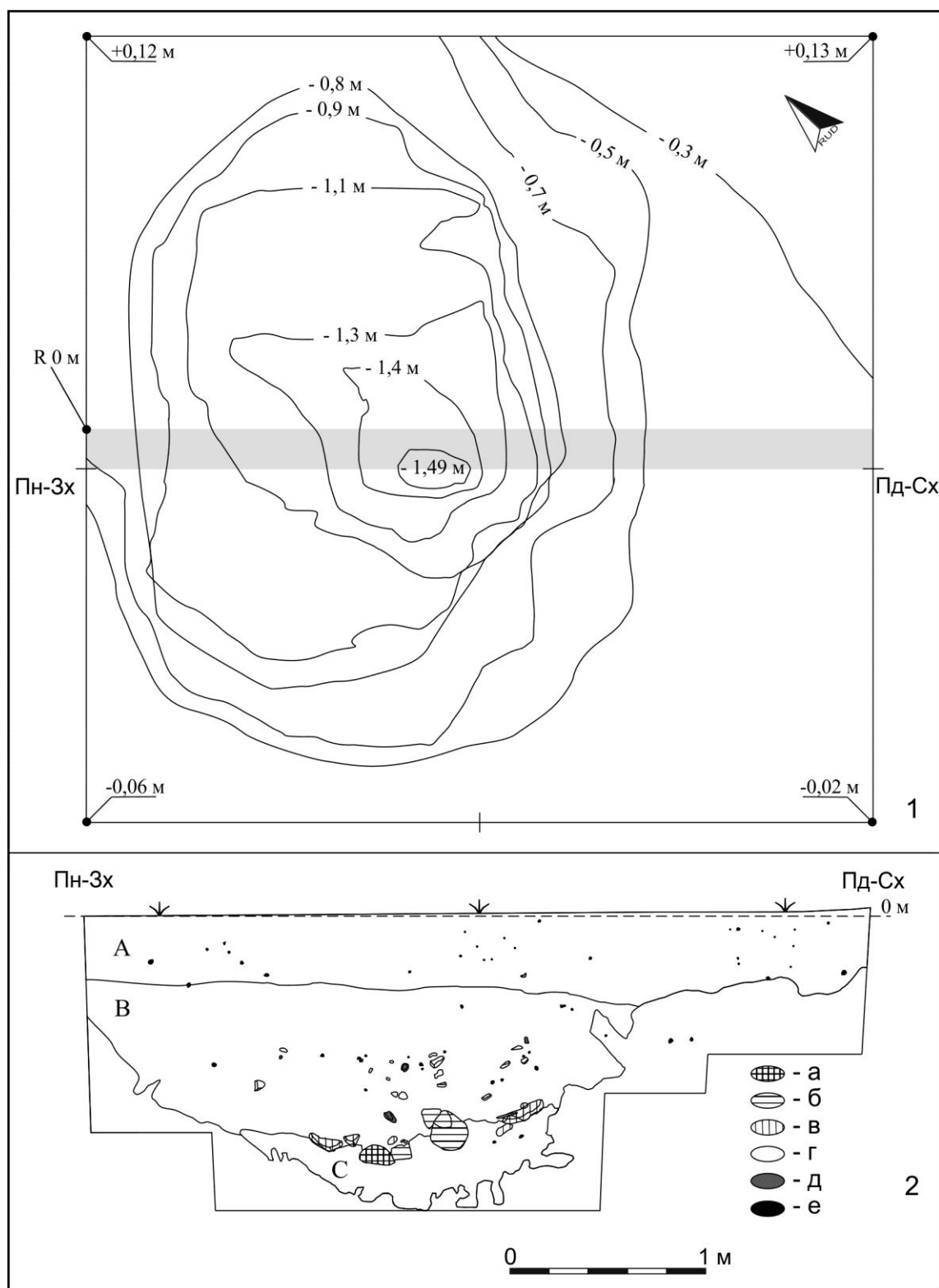

Рис. 60. Тростянчик, шурф №1. 1 – план ями 1; 2 – профіль ями 1: А – шар 1; В – шар 2; С – шар 3; а – камінь; б – зрізано-пірамідальні вироби; в – дископодібні вироби; г – кераміка; д – кістки; е – обпалена глина.

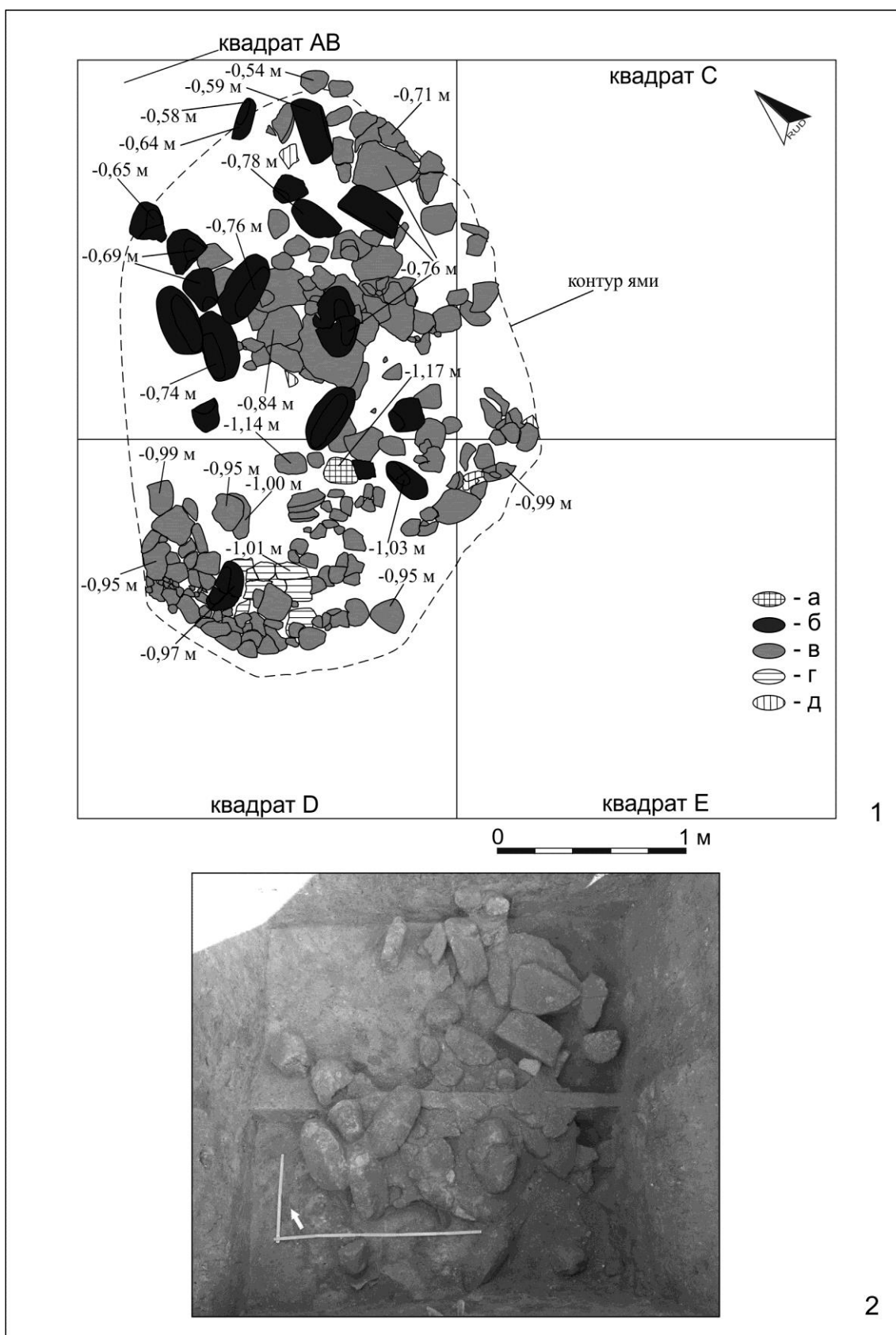

Рис. 61. Тростянич, шурф №1. 1 – план заповнення ями 1 на рівні масивних глиняних виробів: а – камінь; б – зрізано-пірамідальні вироби; в – дископодібні вироби; г – «кухонна» кераміка; д – «столова» кераміка; 2 – фото заповнення ями на рівні масивних глиняних виробів, квадрат АВ, вигляд з південного заходу.

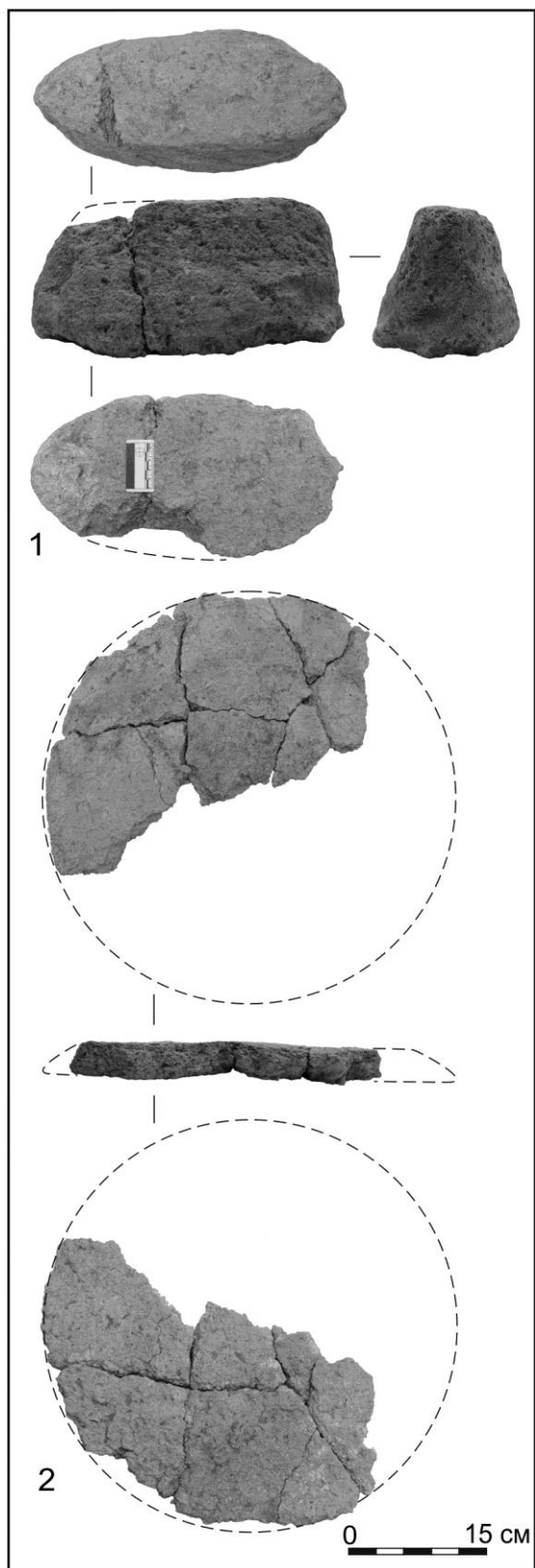

Рис. 62. Тростянчик, шурф №1. Масивні глиняні вироби з ями 1: 1 – зрізано-пірамідальні; 2 – дископодібні.

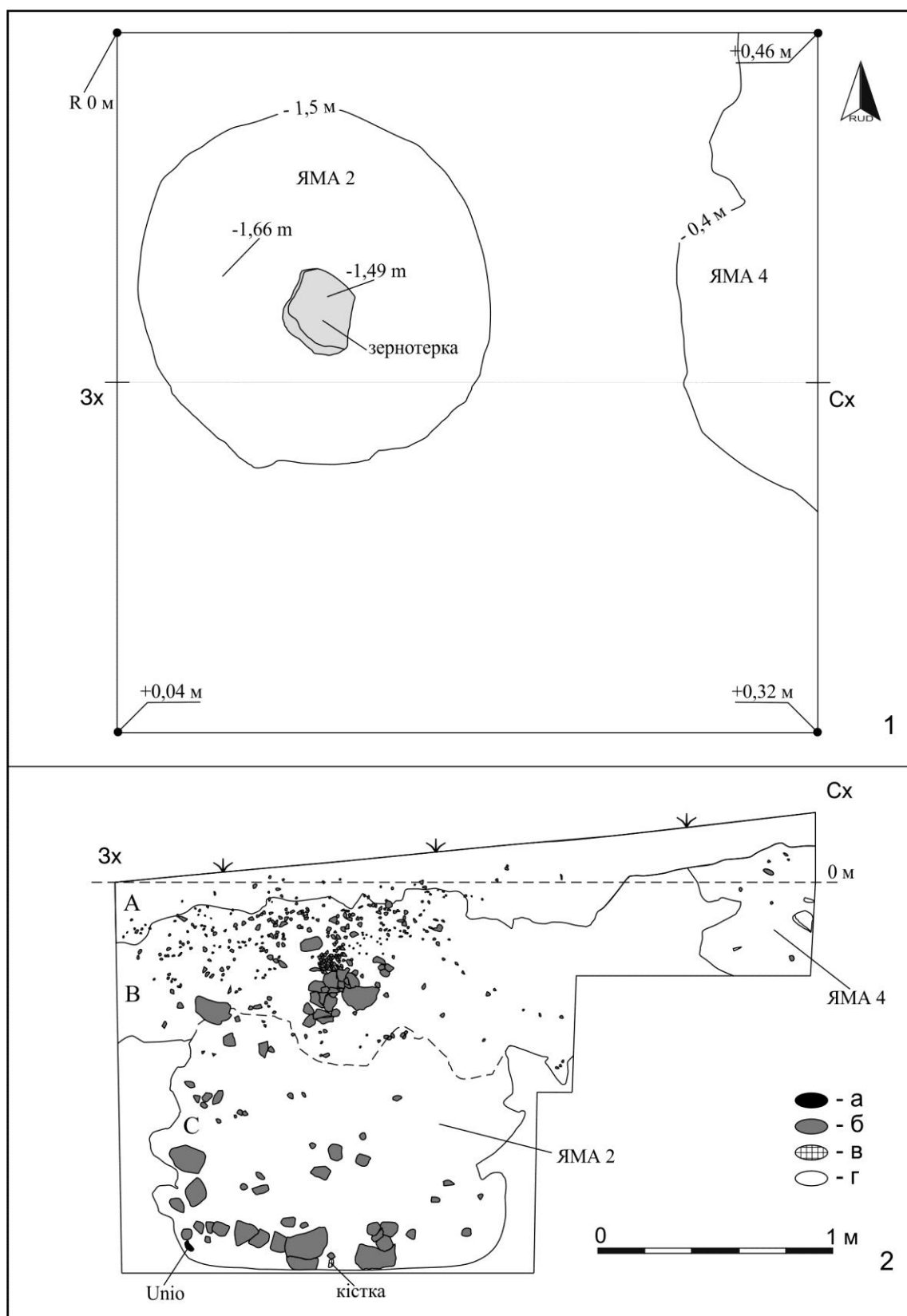

Рис. 63. Тростянич, шурф №2. 1 – план шурфу з позначенням ям 2 і 4; 2 – профіль шурфу: А – шар 1; В – шар 2А; С – шар 2В; а – Unio; б – обпалена глина; в – кістки; г – кераміка.

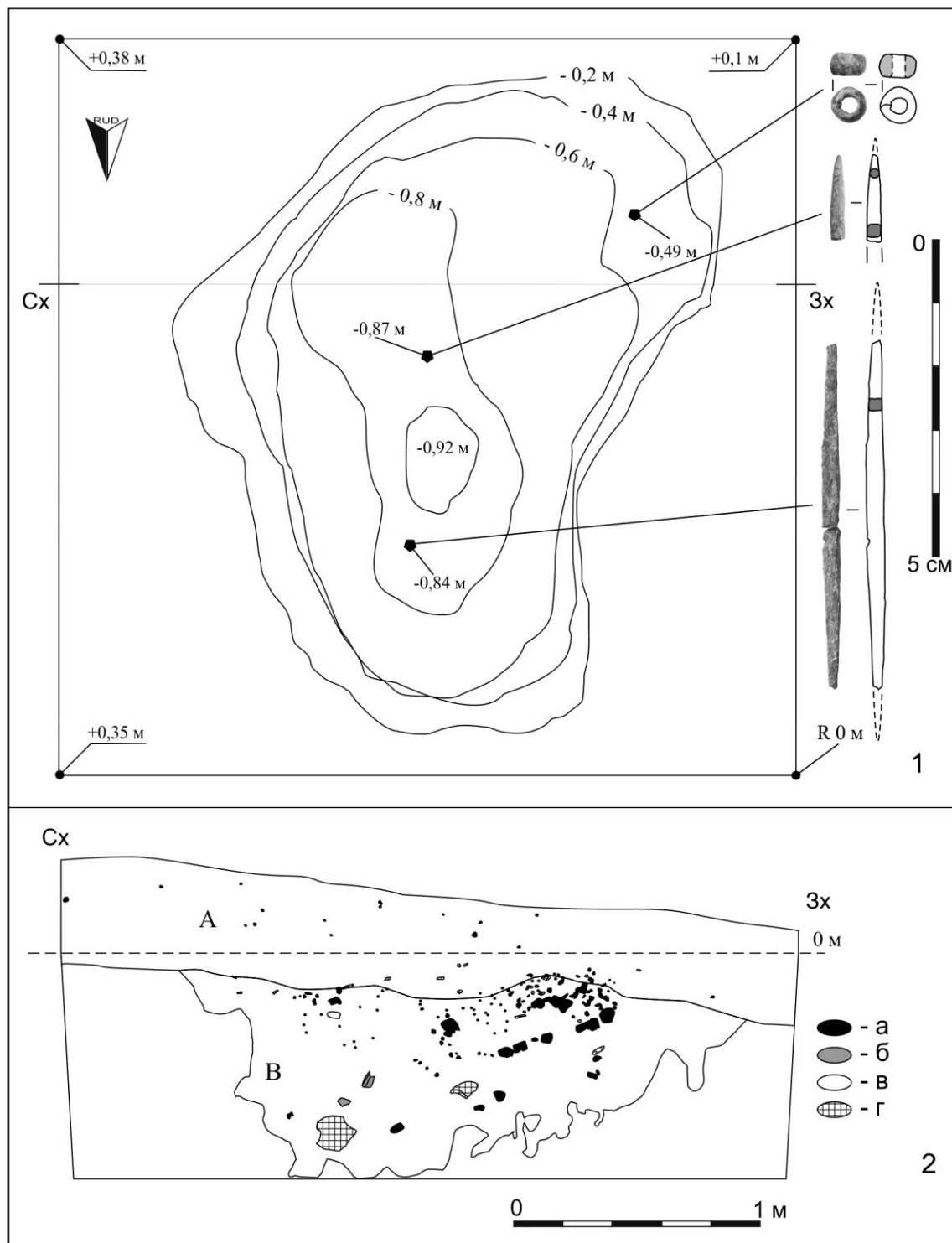

Рис. 64. Тростянчик, шурф №3. 1 – план ями 3 з позначенням місць знахідок мідних виробів; 2 – профіль ями 3: А – шар 1; В – шар 2; а – обпалена глина; б – кістки; в – *Unio*; г – кераміка.

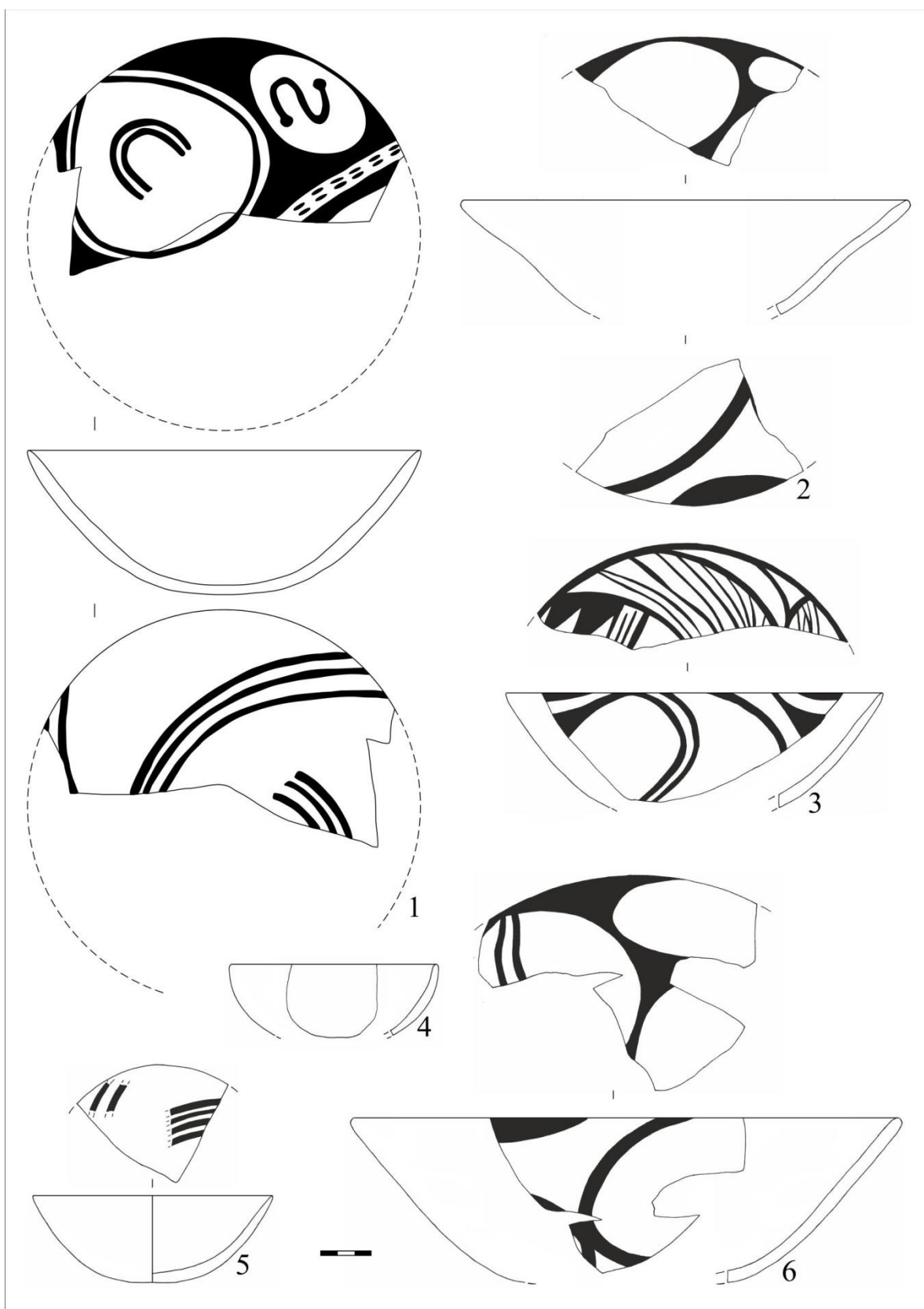

Рис. 65. Тростяничик. Столовый посуд.

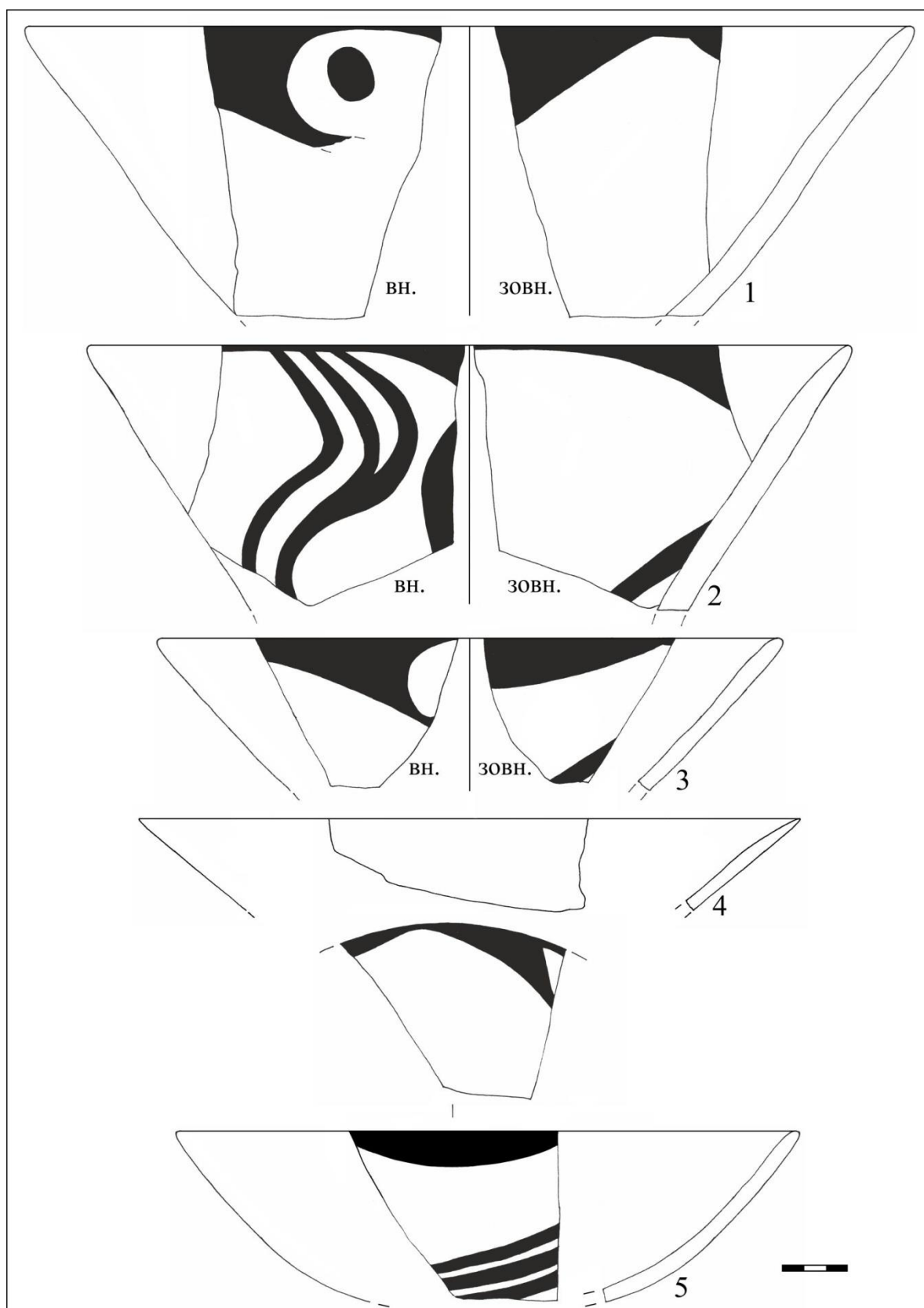

Рис. 66. Тростяничек. Столовый посуд.

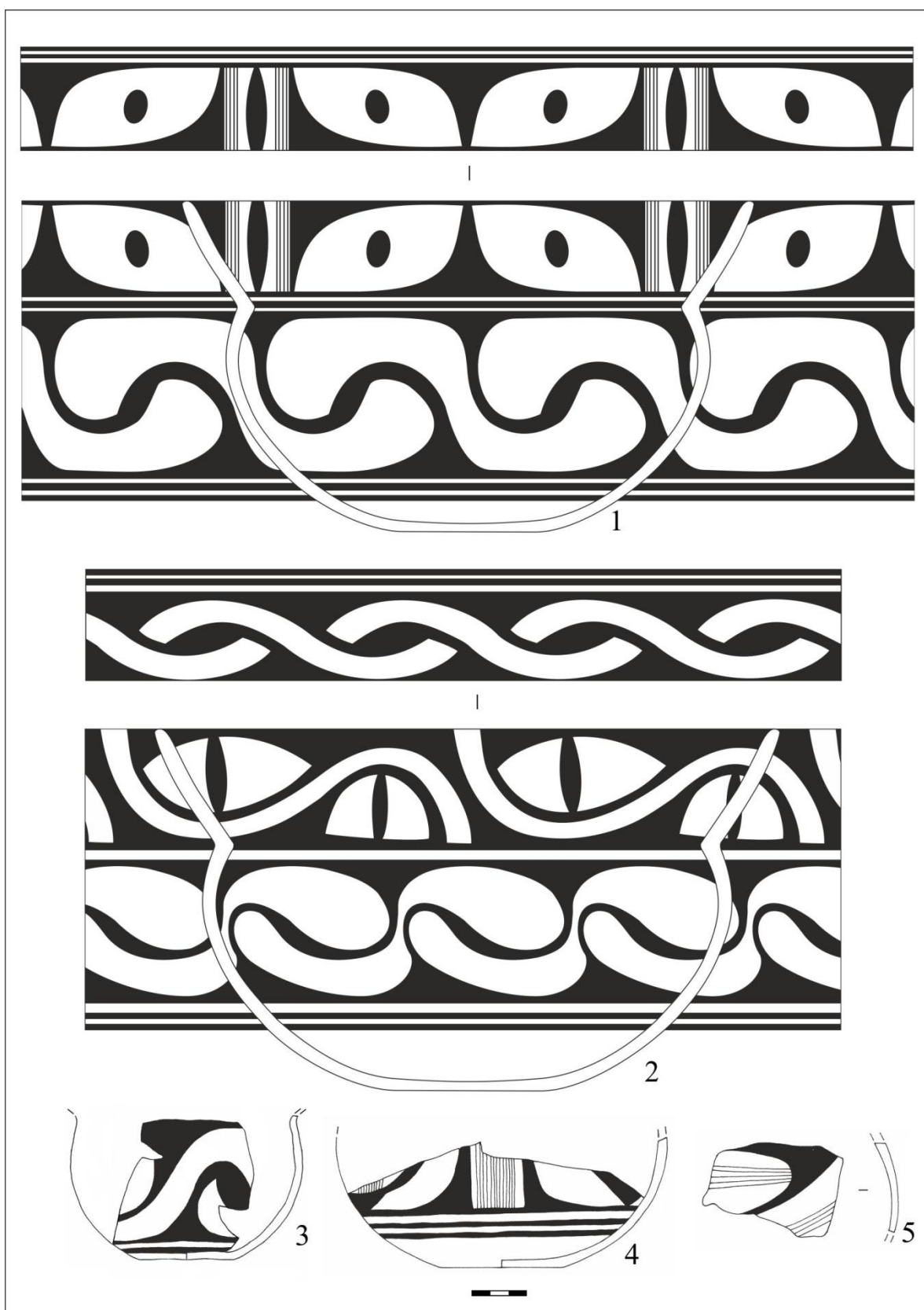

Рис. 67. Тростяничек. Столовый посуд.

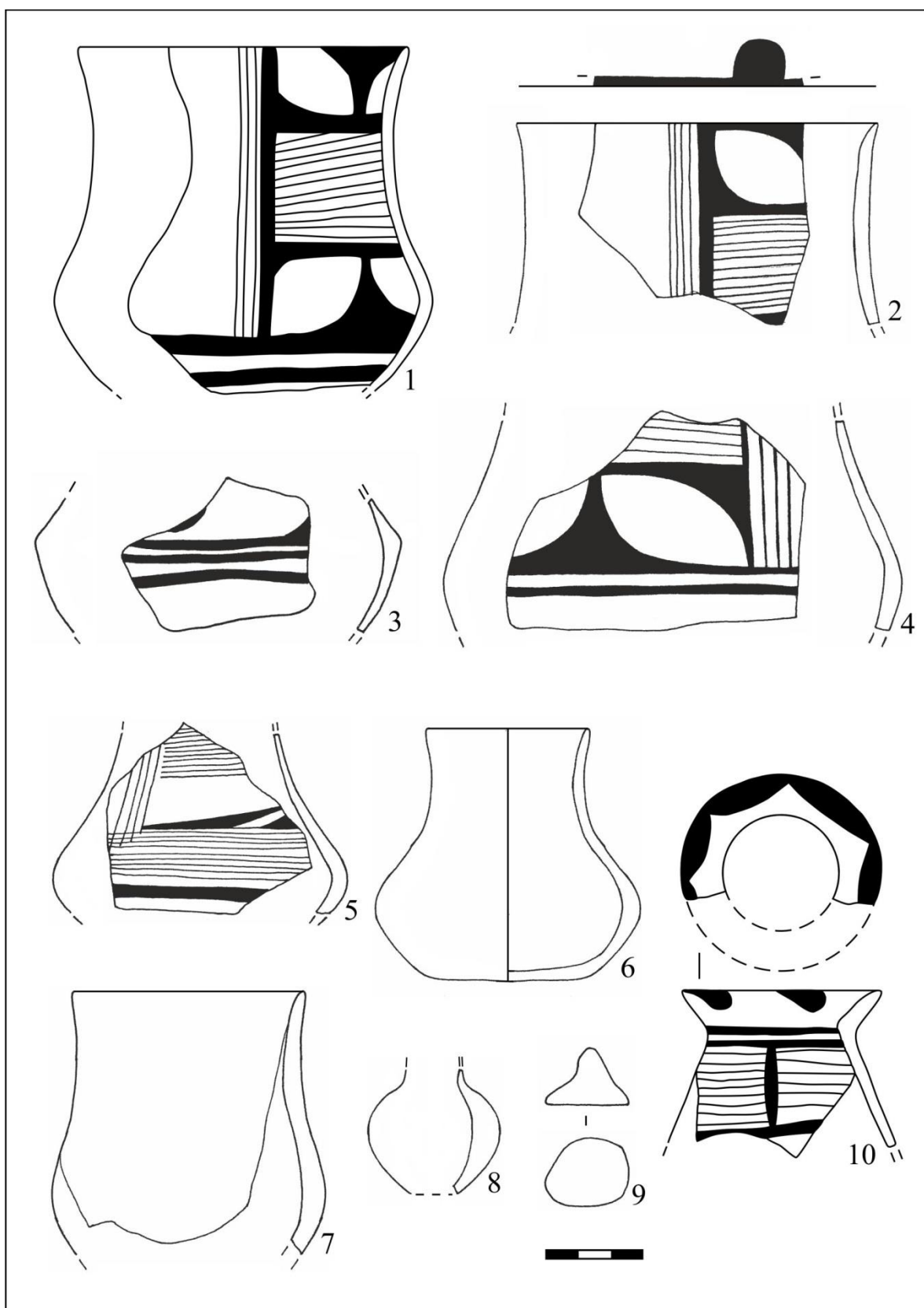

Рис. 68. Тростяничик. Столовий посуд та керамічний конус (9).

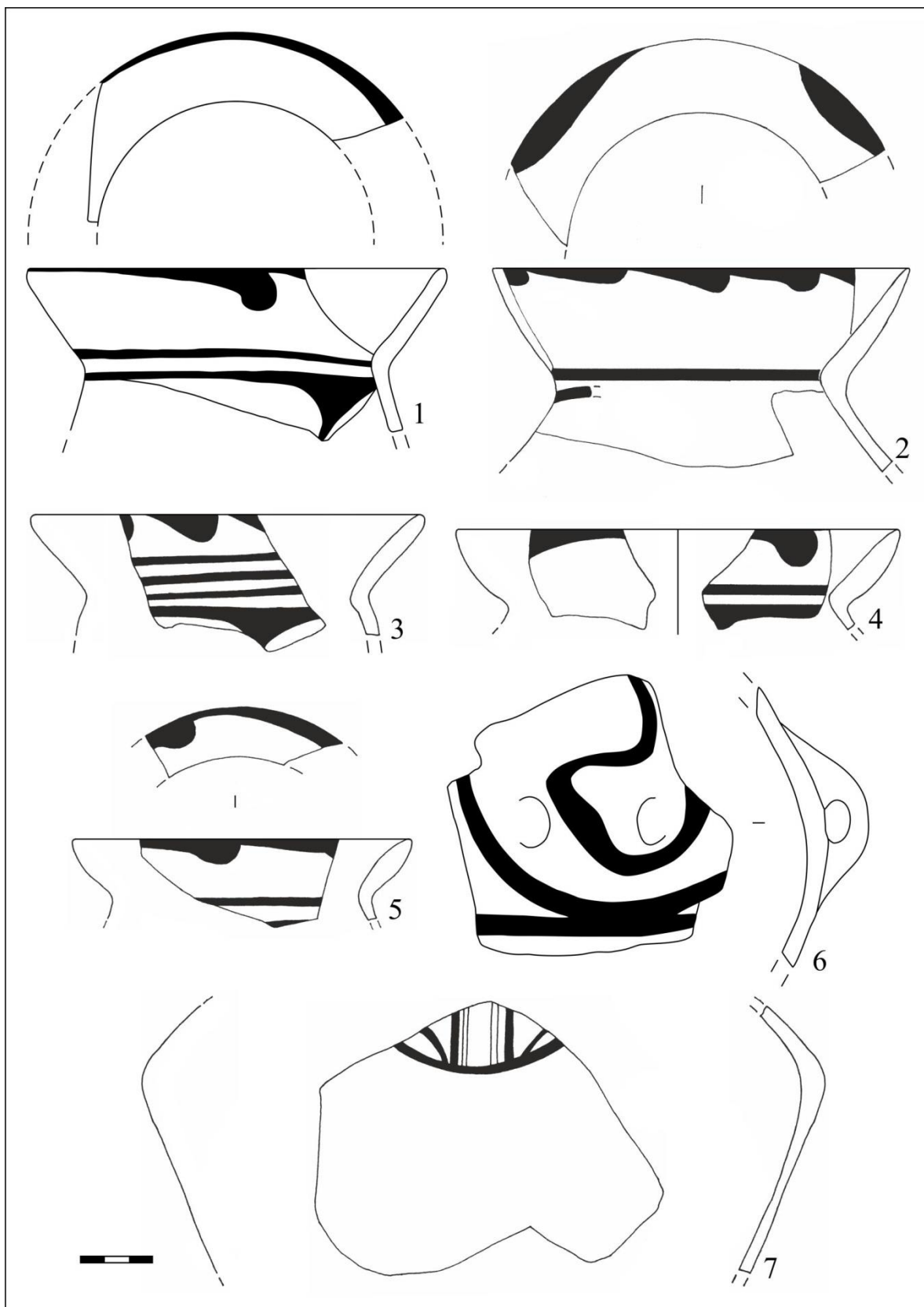

Рис. 69. Тростянчик. Столовий посуд.

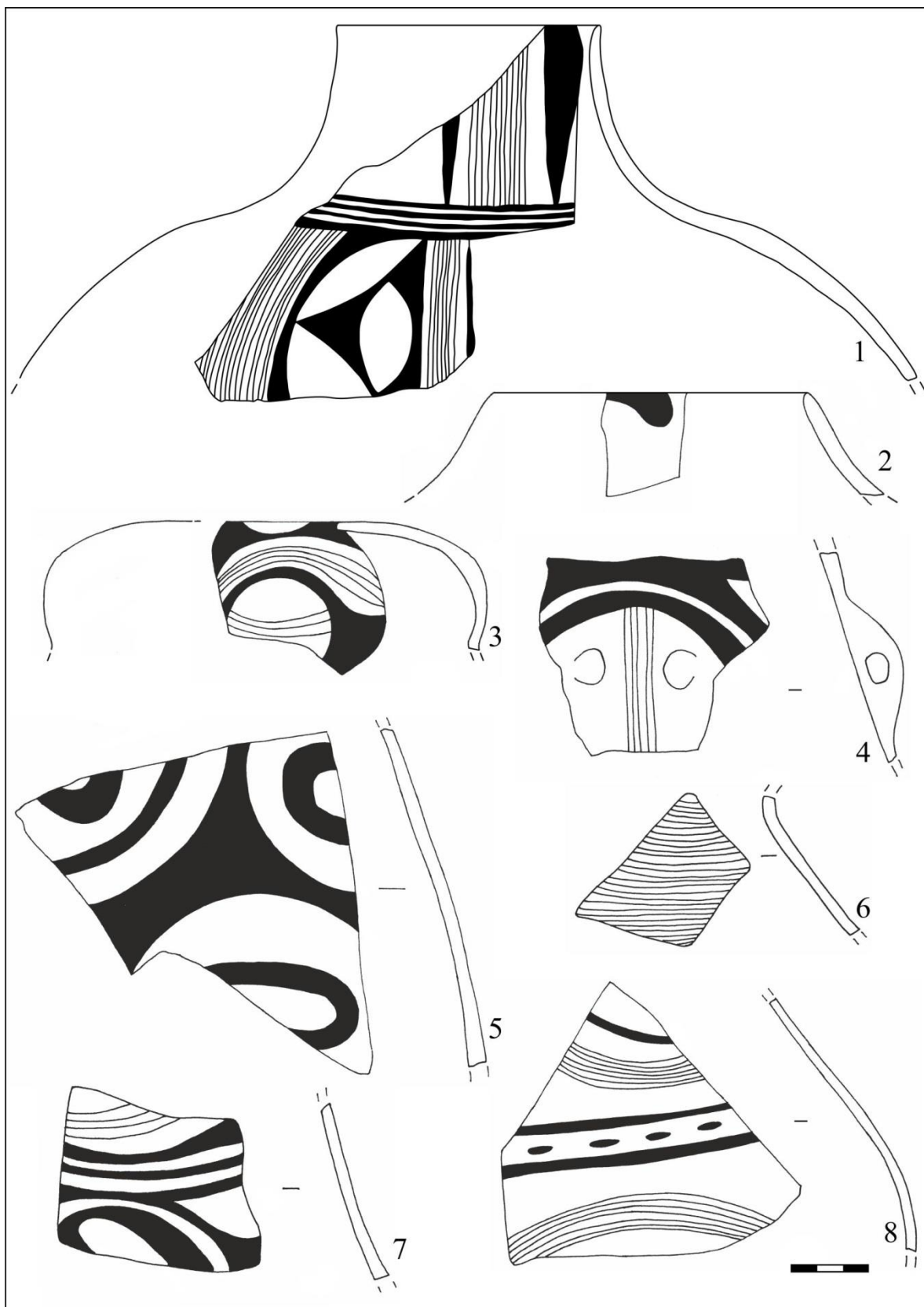

Рис. 70. Тростянчик. Столовый посуд.

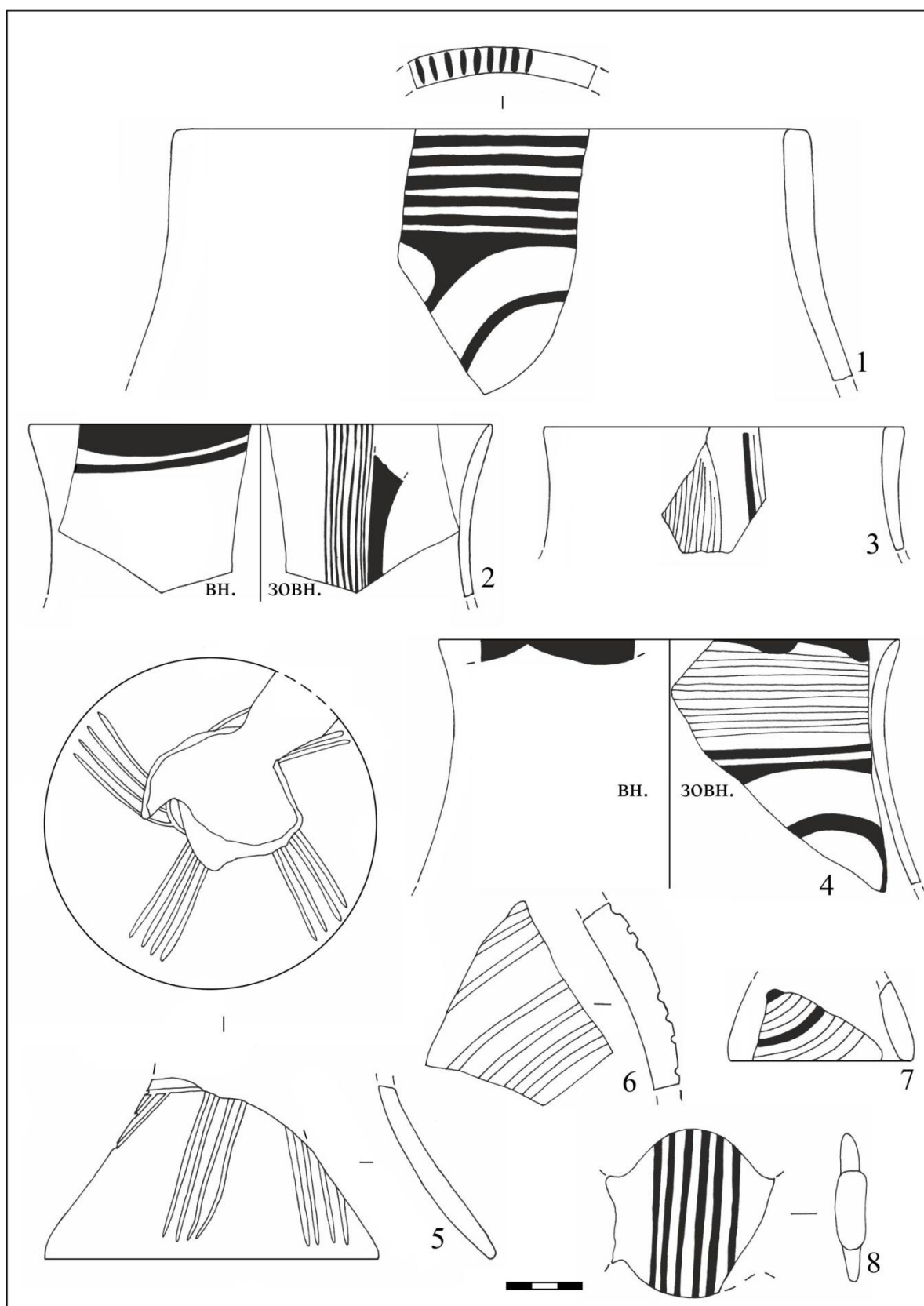

Рис. 71. Тростяничок. Столовий посуд із розписним (1-4, 7, 8) та заглибленим (5-6) орнаментом.

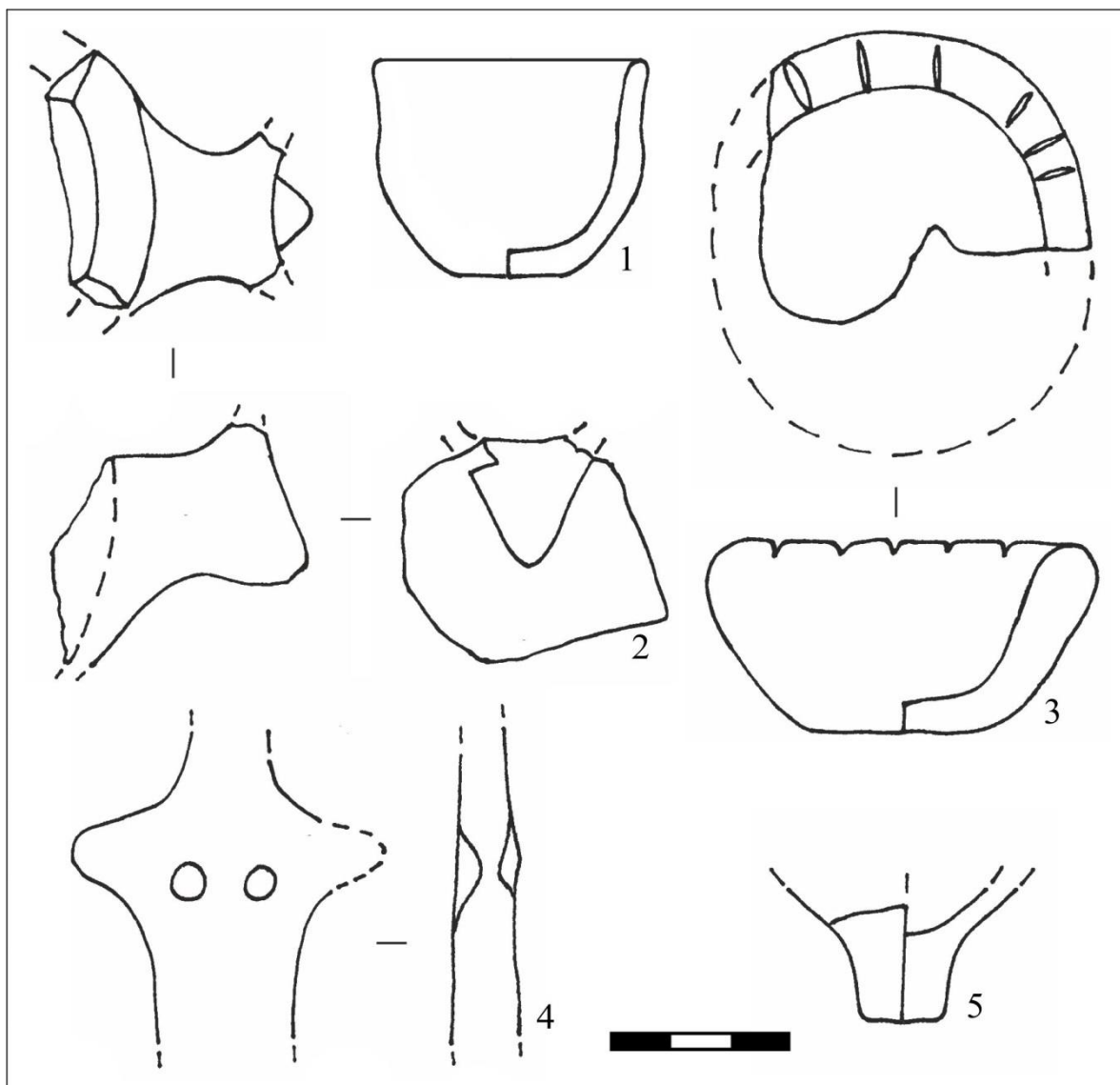

Рис. 72. Тростянчик. Мініатюрний столовий (1, 3) та кухонний (5) посуд, зооморфний наліп на мисці (2), антропоморфна статуетка (4).

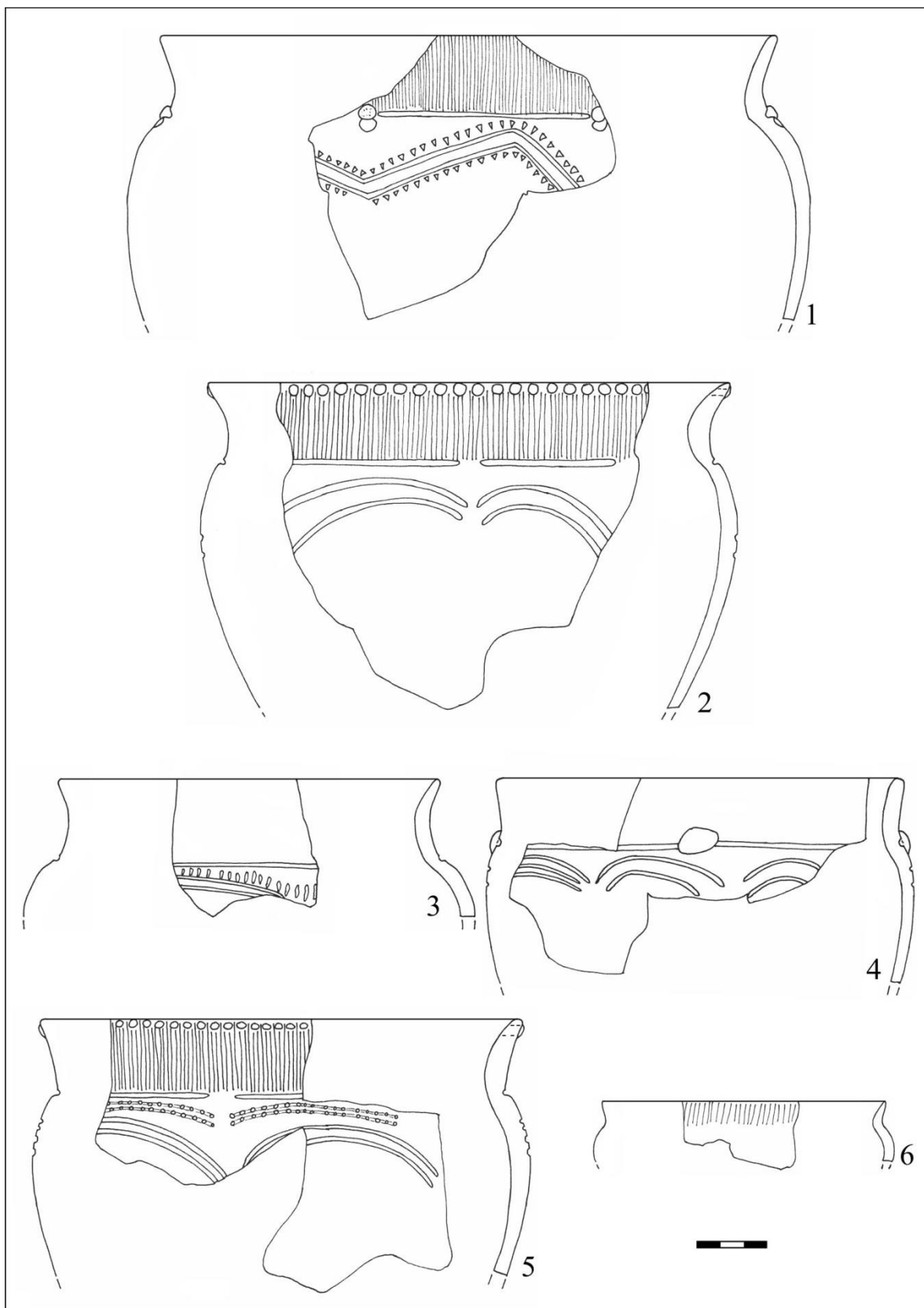

Рис. 73. Тростяничек. Кухонный посуд.

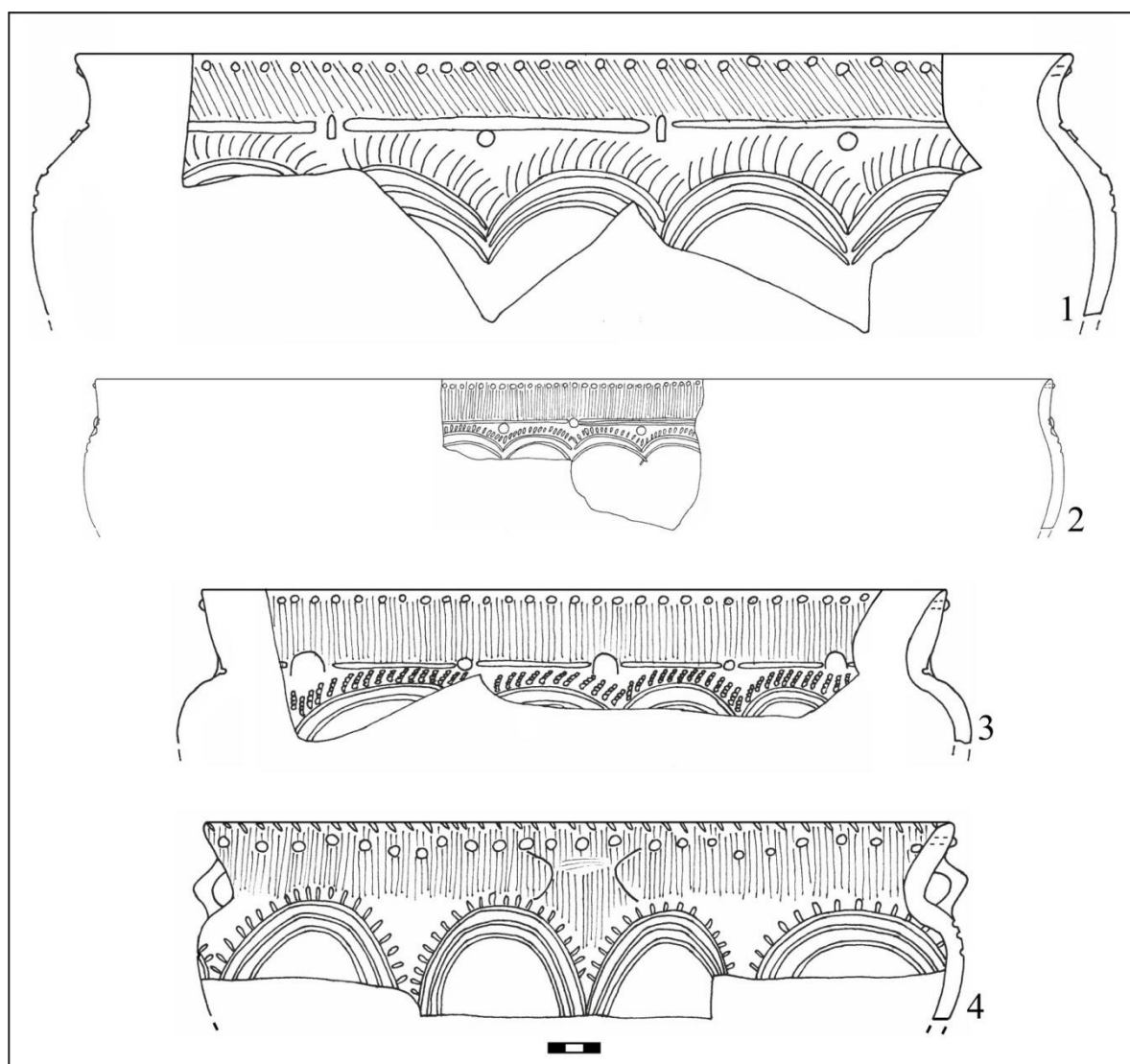

Рис. 74. Тростянчик. Кухонний посуд.

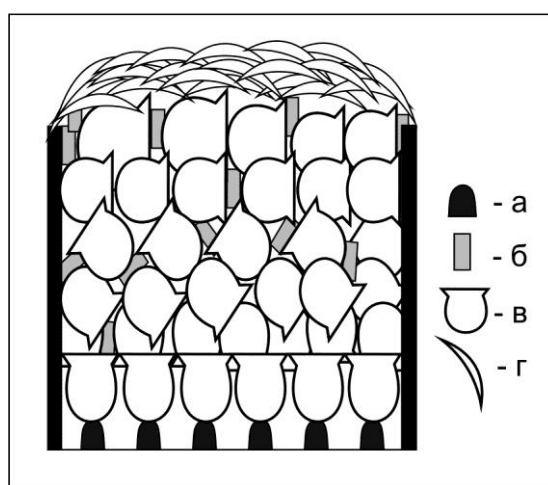

Рис. 75. Схематичне зображення етнографічної печі для обпалу кераміки, Індія, початок 90-х рр. (по Bhagat Kar 1993, fig. 11): а – глиняні підставки; б – фрагменти кераміки; в – посуд для випалу; г – керамічні сковорідки (tavdi).

Рис. 76. Тростянчик-Бучак. Вигляд на поселення з південного сходу (фото С. Федоров).